

Ala 7. 12. 4/10

POPIS

MOCNÁŘSTVÍ RAKOUSKO-UHERSKÉHO

pro

čtvrtou třídu škol středních

napsal

František Sobek,
professor při c. kr. gymnasiu chrudimském.

(Všeobecná práva jsou vyhrazena.)

V CHRUDIMI.

Tiskem a ukladem knihtiskárny S. Pospíšilla zde.

1888.

Předmluva.

Výbor látky i methoda této učebné knihy upraveny jsou na základě nejnovějších instrukcí pro vyučování na středních školách.

Strany výboru látky poukazují k místům instrukcí pro gymnasia vydaných nákladem vdovy Pichlerovy: Str. 202. ř. 15. dole: „Der statistische Theil als solcher gehört nicht hierher.“ — K výpočtu železnic táhne se str. 202. ř. 8.—4. dole: „Hiebei kann man jedoch auf dieser Stufe über die wichtigsten Hauptlinien keinesfalls hinausgehen.“ — Dějepisným částem svědčí str. 203. ř. 18.—13. dole: „Wie in der Geographie nach dem Anteil gefragt wird, den die einzelnen Kronländer an der Production und dem Reichthum des Ganzen haben, so in der Geschichte nach dem Anteil derselben und zumal des eigenen Landes an der Bildung und den Geschicken des Staates... So findet auch die Sprachenkarte ihren besten Commentar in der Geschichte desselben“. A několik řádků výše: „Solche geschichtliche Rückblicke.... sind nicht in besonderen Stunden vorzunehmen, sondern an die geographische Besprechung passend anzuknüpfen.“ Z tohoto místa dostatečně také zjevno, proč v dějepisné části nedbáno chronologického postupu; jsouť dějiny v zeměpisce věci podřízenou a jen příležitostní.

Postup látky naznačen jest místem již uvedeným (str. 203. ř. 18.—13. dole); neboť mám-li dáti odpověď k otázce, kterou účast jednotlivé země korunní mají ve výtěžku a v bohatstvu

říše celé, nutno zajisté, aby před podrobným popisem zemí umístěn byl popis říše nejen po stránce obou rozměrův a vodstva i podnebí, alebrž také po stránce přírodního bohatstva i živnosti veškerých. A téhož postupu žádají instr. pro školy realné, jež na str. 110. praví: „Es gelten im allgemeinen ganz die Gesichtspunkte und Grundsätze, die bei den einzelnen Ländern und Staaten zur Geltung gekommen sind“ ; na str. 104. pak dán jest tento postup: Lage, Umriss, Relief, Gewässer, Klima, Vegetation, Thierwelt, Völkerleben.... Beschreibung der Ländergebiete.

Otzázy k „Poloze, rozsahu a podobě“ dány jsou v počtu nejhojnějším při zemi prvé, při ostatních vytčeny jen charakteristické, jež ovšem lze po libosti rozšířiti.

Opakování zeměpisu fysikalního nejsnáze a nejvhodněji provede se při popisu jednotlivých zemí, ku kterémuž účelu položeny tam pod záhlavím „Povrch a vodstvo“ stránky příslušné.

Data kromě dopravných prostředků táhnou se všechna k r. 1881. z té veledůležité příčiny, že míchání dat z různých roků každé přirovnání činí naprostoto nemožným a svádí k chybám důslednostem.

Kollegovi svému panu prof. R. Soukupovi vyslovuji upřímné díky za ochotu, se kterou přečetl větší díl rukopisu.

Pomůckami při práci této měl jsem nejnovější instrukce pro vyučování, „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“, nejnovější příruční atlas Adolfa Stielera, nejnovější fysikalní i statistický atlas příruční Rakousko-Uherska, vydaný od Dra. Jos. Chavanna a „Die Staaten Europas“ od Dra. H. F. Brachelliho.

V Chrudimi dne 24. prosince 1887.

F. S.

A. Mocnářství Rakousko-Uherškého poloha, podoba a rozsah.

I. Poloha.

a) **Poloha mathematická.** Mocnářství Rakousko-Uheršké rozkládá se téměř od $27.^{\circ}$ až ku $44.^{\circ}$ v. d. f. a od $42.^{\circ}$ až k $51.^{\circ}$ s. š.

Vyhledejte na mapě nejkrajnější místa Rakousko-Uherška a určete do podrobna jeho zeměpisnou polohu! Oč vychází slunce dříve v Sučavě (opodál místa nejvýchodnějšího) než ve Feldkirchu (poblíž místa nejzápadnějšího)? Když v Budapešti jest poledne, kolik hodin mají ve Lvově, v Plzni, v Terstu? Který jest rozdíl časový mezi Prahou a Vídni, mezi Lincem a Celovcem?

Nejdelší den jest v místě nejsevernějším, 16 hodin a skoro 19 minut, nejkratší v místě nejižnějším, 15 hodin a něco přes 5 minut.*)

Kde slunce polední stojí výše, v Praze či v Kotoru, o kolik svých průměrův (viz dří III. str. XIV.) a který jest toho následek pro teplotu týchž dvou míst?

Na kterých polokoulích jest naše mocnářství; ve kterém pásu teplotném a ve kterých jeho částech? Ukažte ta místa, která jsou od rovníku rovně vzdálena jako od točny severní a vyjádřete vzdálenost tu stupni i kilometry. Na kterou stranu světovou vrhají stín hory, domy, stromy?

*) Nejdelší a nejkratší den jednoho a téhož místa doplňují se na 24 hodin, ku příkladu Praha má nejdelší den 16 h. 10 m.

nejkratší „ 7 „ 50 „

Víděň má nejdelší den 15 h. 52 m.

nejkratší „ 8 „ 8 „

b) Poloha k pozorovateli. Nalezněte na mapě střed říše, ukažte rukou směr, ve kterém od vašeho stanoviska leží, a vyměřte jeho vzdáenosť od stanoviska téhož! Ukažte směr, ve kterém leží Vídeň, Lvov, Štýrský Hradec a jiná důležitá města říše!

c) Okolí. Jmenujte moře a státy, s kterýmiž Rakousko-Uhersko sousedí! Ukažte všechna taková místa pobraničná, kde stýkají se s naším mocnářstvím dva státy, a pojmenujte si je na své mapě! Seřadte státy pomezné podle délky jejich hranic s Rakousko-Uherskem společných! Je-li viděti od Pirana (jz. od Terstu) břeh italský?*) Které státy evropské i v jiných zemědílech mají s Rakousko-Uherskem buď touž zeměpisnou délku, buď touž zeměpisnou šířku? Od které části našeho mocnářství leží mys Severní přímo na sever a mys Dobré naděje přímo na jih? Prořízne-li hlavní směr dráhy pacifické Rakousko-Uhersko?

Pomezní čára našeho mocnářství jest o něco delší než 10.200 km, z čehož na břeh moře Adriatského připadá jen asi $\frac{1}{5}$ (přes 2.200 km); i jest Rakousko-Uhersko státem pevninským (kontinentálním). Toho dokladem jsou ještě jiné stránky fysikální: vnikají do našeho mocnářství z trupu evropského od západu velehory Alpské, od sv. veliká nížina Sarmatská a běží jím také hlavní předél řek evropských. Nicméně Rakousko-Uhersko honosí se polohou nad jiné státy příznivější, neboť ležíc téměř v srdci Evropy a zároveň při moři, udržuje snadno spojení s veškerou Evropou i s ostatními zemědíly; na závadu jeho stykům obchodním jest, že hlavní předél není prorván průplavem, který by pojil některou z řek baltských s Dunajem, a že moře Adriatské poněkud zastrčeno.

II. Podoba.

a) Členitost vodorovná.

Rakousko-Uhersko jest po stránci fysikální celek dobře zaokrouhlený a ponejvíce přirozenými hranicemi uzavřený,**)

*) Obecný vzorec $r = 3828 \times \sqrt{h}$; r značí tu poloměr obzoru, h výšku stanoviska v metrech.

**) Jmenujte přirozené hranice z mapy!

jen na jihu podél moře Adriatského jeví značnou rozdrobenost: předně prodlužuje se tam v úzký pruh, jenž nad to územím sousední Hercegoviny, Klekem a Sutorinou, dvakrátě jest přetržen, tak že se skládá ze tří nesouvislých kusů, z vlastní Dalmacie, Dubrovnicka a Kotorská; za druhé vniká do moře Adriatského dvěma půlostrovy, trojstrannou Istrií a táhlým Pelješcem (Sabioncello), a posléze všechn břeh pevninský provází řada drobných ostrovů, z nichžto skupina severní sluje ostrovy Kvarnerskými, ostatní všechny Dalmatskými.

b) Části politické.

Po stránce politické Rakousko-Uhersko skládá se ze dvou státních území, z nichž jedno sluje **království a země v říšské radě zastoupené** nebo krátce **Rakousko**, druhé **země koruny uherské** jinak **Uhersko**; majíce zření ku pomezní řece Litavě, říkáváme také Uhersku Zálitaisko, Rakousku Předlitavsko.

Ku **královstvím a zemím v říšské radě zastoupeným** patří: vévodství Bukovinské, království Halické, vévodství Slezské, markrabství Moravské, království České, arciknížectví Dolnorakouské, arciknížectví Hornorakouské, vévodství Salcburské, knížecí hrabství Tyrolské a země Vorarlberská, vévodství Štýrské, vévodství Korutanské, vévodství Krajinské, Přimorií (knížecí hrabství Goricko-Gradišské, město Terst s územím a markrabství Istrijské s ostrovy Kvarnerskými), království Dalmatské s ostrovy Dalmatskými.

Země koruny uherské jsou: království Uherské (se Sedmihradskem a s Rěkou) a království Charvátsko-Slavonské.

Za **třetí část** našeho mocnářství považovati sluší „území osazené“, t. j. Bosnu s Hercegovinou.

c) Vzrůst mocí Habsburské.

Mocnářství naše druhdy slulo císařstvím Rakouským. Název tento pro veškeru říší vznikl tak, že jméno Rakousy, jež má prvotní država rodu Habsburského v mezích našeho mocnářství, vztaženo na všechny země dnešního císařství, když se vládě téhož rodu oddaly.

Původní državu Habsburkové měli v nynějším Švýcarsku,* v Elsasích a v Badensku. Král německý **Rudolf Habsburský**, praotec naší nejjasnější rodiny vladařské, donutiv českého krále Přemysla Otakara II. k míru r. 1276., odňal mu obojí Rakousy, Štýrsko, Korutany a Krajinu, ale Korutany a později také Krajinu odevzdal Menhartovi Tyrolskému náhradou za pomoc v této válce; ostatní země obdržel roku 1283**) syn Rudolfov Albrecht, jenž 15 let potom vybojoval sobě císařskou korunu německou (Albrecht I.) a po vymření Přemyslovců (roku 1306) syna svého Rudolfa dosadil na český trůn; ale Rudolf zemřel již roku 1307. a Čechové zvolili sobě krále z rodu jiného.

Brzy po smrti Albrechta I. Habsburkové pozbyli (nešťastnou bitvou na Morgartenu (1315.) část svých zemí švýcarských, ale r. 1336., když byl rod Menhartův vymřel po meči, nabyla zase Korutan i Krajiny a r. 1363. za věvody Rudolfa IV. také Tyrol postupem od Markety Maultašské.

Po Rudolfovi IV. členové rodu Habsburského dělili se o země své, tak že vznikly napřed rodiny dvě: Albertinská, jež ovládala obojí Rakousy, a Leopoldova nebo štýrská panující zemím ostatním; od této r. 1411. odštěpila se ještě rodina tyrolská. Tehdy Leopold III. nabyl Breisašska (v. j. Badensku) a (r. 1382.) města Terstu; naproti tomu Fridrich Tyrolský pozbyl Aargavska s Habsburkem, jenž od Švýcarův jest vyvrácen.

*) Habsburk blíž ústí Aary do Rýna.

**) Od té doby původní država Habsburská slula „země venkovské“.

Albrecht V. z rodiny rakouské obdržel r. 1437. korunu císařskou (Albrecht II.), jež odtud zůstala Habsburkům až do r. 1806.; týž Albrecht, jsa zetěm Sigmunda Lucemburského, nastoupil po něm (r. 1437.) na trůn český i uher-ský, leč unie tato vzala za své již po 20 létech smrtí syna Albrechtova Ladislava Pohrobka.

Ladislavem Pohrobkem. vymřela rodina Albertinská a její země připadly rodině štýrské; poněvadž pak syn Fridricha Tyrolského Sigmund jsa bezdětek zemi svou odevzdal také rodině štýrské (1490.): všechny země rakouské sloučeny jsou zase v rodině jediné*) a přešly r. 1493. do rukou císaře Maxmiliána I.

Maxmilian I. jest zakladatelem velmoci Habsburské:

1. Ještě za života svého otce císaře Fridricha III. Maxmilian pojal za manželku Marii, dědičku Burgundska, v němž pak vládl jeho syn Filip Sličný; 2. na základě úmluv zdědil roku 1500. hrabství Gorické i Gradištské; 3. rozšířil některými částmi nynější Tyrolsko; 4. zasnoubil Filipa Sličného s Johannou Kastilskou, jež stala se úmrtím staršího svého bratra dědičkou zemí španělských, v něž pak uvázel se starší její syn Karel; 5. bratru Karlovu Ferdinandovi zjednal ruku Jagjelovny Anny, sestry krále česko-uher. Ludvíka, a tomuto zasnoubil Marii, sestru Ferdinandovu, při čemž obnoveny smlouvy vzájemného dědění mezi Jagjelovci a Habsburkovci.

Po smrti děda svého Maxmiliána I. (1519) Karel zvolen byv za císaře (Karel V.) r. 1520. daroval země rakouské bratru svému **Ferdinandovi**, jenž po bitvě moháčské r. 1526., v nížto švagr jeho Ludvík zahynul, povolán jest na trůn český a od jedné strany magnátův uher-ských také na trůn uher-ský; tím skutkem vzniklo v podstatě naše mocnářství.

*) Hlavou rodiny štýrské byl tehdy císař Fridrich III., jenž r. 1453. ustanovil, by členové rodiny Habsburské měli pázev arciknížat.

a) Zeměpisné změny mocnářství Rakouského po r. 1526.

Za **Ferdinanda I.** království Uherské s počátku rozděleno bylo na díl rakouský a na království Jana Zápoly, ského, od roku 1541. na tři části: západní a severní část Uher, větší to polovina země, patřila Ferdinandovi, střed pode jménem pašaliku Budinského Turkům, Zátočí věvodům sedmihradským.

Ferdinand II. postoupil Lužici kurfirstovi saskému (1635.), Ferdinand III. Elsasy a Breisach Francouzům (1648).

Leopold I. slavnými vítězstvími získal vévodství Sedmihradské (1696.) a pašalik Budinský kromě Banátu (v míru karlovickém r. 1699).

Josef I. nabyl vévodství Mantovského.

R. 1700. vymřeli po meči Habsburkové španělští a **Karel VI.** v míru Rastattském (1714.) z dědictví jejich obdržel Milánsko, Neapolsko, Belgii a Sardinii, tuto však později vyměnil za Sicilií; mírem požareveckým získal Banát a valný pruh zemí na pravém břehu savském, v míru vídeňském (1738.) vévodství Parmské a Piacenzu. Naproti tomu vydal v též míru vídeňském část Milánska králi sardinskému a Neapolsko se Sicilií Donu Karlosovi; tehdy také vévoda lotrinský František Štěpán, zasnoubenec Marie Terezie, donucen přijati za své vévodství Toskanu, jež později (1765.) učiněna rakouskou sekundogeniturou; v míru bělehradském (1739.) Karel VI. postoupil Turkům všech zemí za Savou. R. 1713. ustanovil pragmatickou sankci, jížto všechny tehdejší državy rakouské prohlášeny za mocnářství nerozdílné a dědičné podle rádu prvorzenstva; na zákoně tom stojí Rakousko-Uhersko po dnes.

Marie Terezie pozbyla nynějšího pruského Slezska (1742.) proti Fridrichu II., Parmy i Piacenze proti Donu Filipovi (1748.), ale získala prvním dělením Polska r. 1772. skoro celou nynější Halič a Spiš v Uhrách, r. 1775. od Turkův Bukovinu a v míru těšínském (1779.) čtvrt Innskou od Bavor.

Za válek s prvnou republikou Francouzskou a s Napoleonem I. dály se s Rakouskem časté a veliké změny: přijal tehdejší panovník rakouský **František r. 1804.** název císaře rakouského (František I.) a **r. 1806.** vzdal korunu císařství Německého; válkami francouzskými pozbyl valné části svých zemí, avšak na sjezdu vídeňském r. 1815. nabyl jich zase, vyjmajíc Belgii, země venkovské a zisk ze třetího dělení Polsky, začež náhradou dostalo se mu bývalé republiky Benátské, t. j. vlastního Benátska, Dalmacie a části Istrie.

Za **Ferdinanda I.** r. 1846. přibyl k Rakousku Krakov s územím; tehdy naše mocnářství mělo skoro 669.000 km^2 .

Císař **František Josef I.** vydal králi sardinskému (od r. 1861. králi italskému) Lombardsko (1859.) a Benátsko (1866.), ale nabyl r. 1878. na sjezdu berlínském Spizze v jižní Dalmacii, tvrze Ada-Kaleh na ostrůvku dunajském u Ršavy a Bosny s Hercegovinou i s Novým Pazarem.

III. Rozsah říše i částí.

Vyšetřete největší délku a šířku Rakousko-Uherska napřed v zeměpisných stupních, pak v km ($1^\circ 46'$ rovnoběžky $= 77.5 \text{ km}$, $48.$ rovnoběžky $= 74.6 \text{ km}$, $50.$ rovnoběžky $= 71.7 \text{ km}$) a srovnejte je s týmiž rozměry říše Německé, Francouzské, Ruské!

a) Země rakouské.

Čechy	51.956	km^2
Morava	22.230	"
Slezsko	5.150	"
Dolní Rakousy	19.800	"
Horní Rakousy	12.000	"
Salcbursko	7.200	"
Štýrsko	22.450	"
Korutany	10.400	"
Krajina	10.000	"

Tyroly s Vorarlberskem *)	29.300 km^2
Přímoří **)	8.000 "
Dalmacie	12.800 "
Halič	78.500 "
Bukovina	10.450 "
Úhrnem	300.200 km^2

b) Země uherské.

Uhry (se Sedmihradskem a s Rěkou)	280.400 km^2
Charvátsko-Slavonsko	43.600 "
Úhrnem	324.000 km^2
Rakousko-Uhersko = 624.200 km^2	

c) Země obsazené.

Bosna	41.400 km^2
Hercegovina	10.700 "

Veškerá rozloha mocnářství (i se zeměmi osazenými) = 676.300 km^2 ; i jest Rakousko-Uhersko co do rozsahu třetím státem v Evropě, neboť stojí jen za Rusí (5,430.000 km^2) a za Švédsko-Norvéžskem (776.000 km^2).

B. Povrch a vodstvo.

I. Obraz povšechný.

Základní rysy mocnářství Rakousko-Uherského dobře patrný jsou již na prosté mapě hor a řek evropských; obzvláště vynikají Čechy, Sedmihrady a Tyrola, stojící jako ochranné hradby říše na různých jejích stranách, vůbec pak zvedají se pásmá souvislá a vrcholy nejvyšší na okrajích

*) Tyroly = 26.700 km^2 , Vorarlbersko 2.600 km^2 .

**) Knižecí hrabství Goricko-Gradištské = 2.950 km^2 , Terst s územím = 94 km^2 , markrabství Istrijské = 4.930 km^2 .

říše a snižují i rozvírají se do vnitru jejího. Takovýmto horstev seřaděním vzniklo místo pro mohutný vele tok Dunajský, jenž sbírá pobočky své ze všech zemí kromě Vorarlberska, Přímoří a Dalmacie; i není říše v Evropě, která by jednotou oblasti říčné nad Rakousko-Uhersko předčila. že tato jednota není dokonalá, toho příčinou jest ta okolnost, že mocnářstvím naším běží hlavní předěl evropský, jenž od oblasti dunajské a tudíž od černo-mořské odděluje západní Halič, Slezsko, Čechy a Vorarlberk, celkem jen sedminu veškeré říše; za to však týmž předělem zjednáno jedné části Rakousko-Uherska přirozené spojení s mořem Baltským (Visla, Odra) i Severním (Labe, Rýn), a nezbývá než předělem prokopati průplav, aby všechny části říše měly spojení po vodě s mořem Černým, Baltským i Severním.*)

Sledujte hlavní předěl evropský a vytkněte do podrobná jeho část rakousko-uherskou!

Kromě dunajské trati obchodní, jež jde ze západní Evropy do jihovýchodní a dále do přední Asie, prohýbá se Rakousko-Uherskem ještě jedna neméně slavná a starobylá cesta, jež naznačena jsouc řekami Odrou, Moravou, středním Dunajem, Srbskou Moravou i Maricí, pojí Cařihrad s mořem Baltským.**) Rameny obou těch předůležitých cest Rakousko-Uhersko rozděleno jest na tři části:

1. na část, jež ležíc na západ od ramena odersko-moravského a na sever od ramena dunajského vyplněna je skoro všechna hornatinou Českou;

2. na část, jež leží na jih i na západ od Dunaje a zvedá se Alpami;

3. na část, jež leží na východ od příčné cesty a prostoupena jest Karpatami;

*) Pořídit takový průplav často již pomýšleno, ale pro veliký náklad od toho zas upuštěno.

**) Jde-li Evropou podobná cesta od moře Severního ku Středozemskému?

K jihovýchodním Alpám druží se **Kras**, čtvrtá hornatina našeho mocnářství, hlavním jádrem v Bosně a Hercegovině rozložená.

Kde příčná cesta s podunajskou se sbíhá, tam kloní se zároveň tři nejrozsáhlejší hornatiny k sobě, ale nechávají mezi sebou volný průchod; v těch místech, předevše žitých po stránce obchodní i válečné, vznikla a rozvíjejí se **Vídeň** a **Bělehrad**, města dějinami proslulá, ovšem Vídeň nepoměrně větší, jsouc od dávných dob hlavním městem říše nepoměrně rozsáhlejší.

Čtyři jmenované hornatiny vyplňují tři čtvrtiny veškeré říše; kromě nich rozkládají se v Rakousko-Uhersku **nížiny**, a to dvě v Uhrách: Veliká a Malá nížina, dvě v Dolních Rakousích: Vídeňská a Tulleneská, dvě v Haliči: na Visle a na Dněstru.

Nejvyšší místo Rakousko-Uherska jest vrchol Ortleský (3900 m) na pomezí západním, **nejnižší** výtok Dunaje u Ršavy (40 m) na pomezí jihovýchodním.

Přes všechnu souměrnost hornatin a nížin každá země rakousko-uherská povrchem svým a řekami tak jest různa, jak toho neviděti v žádném jiném státu.

Přirovnajte v příčině této ku př. horstvo i řeky české k sedmihradským, moravské k českým, tyrolské ku korutanským !

II. Vysočina Česká.

a) Přehled.

Vysočina Česká jest východním křídlem hornatiny Českoněmecké.

Ve kterých mezích rozložena jest hornatina Českoněmecká; která vysočina jest uzlem obou jejich křidel a které jsou důležitější části i řeky její v Německu?

Vysočina Česká rozkládá se od údolí Dunajského na sever až do nížiny Severoněmecké a od údolí řeky Náby až do údolí dolní Moravy, dolní Svatavy, Bečvy a horní Odry;

Smrčinami připjata jest ku křídlu německému nebo rýnskému a na sedle Hranickém*) souvisí s Karpatami. Sedlo Hranické zasloužilo si jména „brány moravské“, neboť od starodávna bylo průchodem slovanskému obchodu s jantarem od moře Baltského k Adriatskému; za naší doby mohutná pevnost Krakov na sv. a Olomúc na jz. jsou strážci důležitého tohoto vchodu do Rakouska.

Vysočina Česká omezena jest obloukem lesnatých pohoří na dvou stranách, na západě i na severu, kde tvoří přirozené hranice proti Německu; vnitř oblouku toho rozkládá se stupňovina Česká a pahorkatina Moravská, obě rozbrázděné údolími řek a přerušené některými rovinkami. Téměř všecka vysočina jest hustě obydlena a živí mnoho užitečných domácích i lesních zvírat, neboť i nejvyšší místa v létě jsou prosta sněhu a přiděna travou; ostatní půda buď pokryta jest pěknými lesy nebo vzdělána pilnou rukou českého rolníka, tak že neskytá ovšem pohledů hrůzokrásných jako Alpy, ale vyniká všecka milou lahodou. V lúně svém tají hojnost rozmanitých nerostův a také obchodu otvírá se volně, neboť zřízeno v ní 26 přechodů železničních a kolem 60 silničních.

Skládá se ze dvou skupin, z Hercynské a Sudetské, jež odděleny jsouce od sebe údolím labsko-vltavským poblíž Dunaje do sebe splývají.

b) Skupina Hercynská.

Skupiny Hercynské uzlem jsou Smrčiny, k nimž, přiléhají jako dvě křídla Rudohorí a Šumava.

a) **Smrčiny**, veledůležitý uzel horopisný i vodopisný, jsou žulová lesnatá planina s nejvyšší horou **Sněžkou** (sk. 1.100 m); do Čech vysýlají jen východní odnože, jimiž vyplňují sz. cíp země od Ohře až k údolí halštrovskému.

Která pohoří a které řeky rozbíhají se od Smrčin?

*) Hranice (Weisskirchen), město nad Bečvou.

β) **Rudohoří** nebo **hory Krušné** postupují od údolí halštovského téměř až k Labi. Mají podobu širokého klínu, jenž ostřím svým míří do království Saského, vysokým čelem do Čech; i svažují se do Sas ponenáhlu, do požehnaného údolí Ohře a Běliny padají srázně. Z vrchů nejvyšší jest **Keilberg** (sk. 1300 m) nad Jachymovem, ale nad okolí zvedá se jen asi 250 m; z četných, leč vysokých přechodů nejdůležitější jest **Kraslický** (stezka Sedlecká neb Erfurtská) a **Naklérovský** (stezka Chlumecká nebo Srbská).

Krušné hory mají jméno, že se v nich nalézá množství rud (i uhlí); pročež na jejich severním svahu i na patě jižní vyvinul se čilý průmysl a usadilo velečetné obyvatelstvo, ježto však v horách samých, kde dolování již značně potuchlo a rolník nemá vhodné půdy, zchudlo a nuceno jest živiti se průmyslem, z něhož světového jména nabyla hotovení krajek.

γ) **Šumava** rozpíná se dlouhým obloukem od Ohře až k ústí Chuby do Dunaje v Dolních Rakousích. **Průsmyk Domažlický**, západní to brána Čech, jížto prochází česká západní dráha a kde slavné sváděny byly bitvy, a sedlo Kaplické (stezka Linecká), jímž běží křídlo dráhy císařové Alžběty z Buděovic do Lince*), dělí Šumavu na tři části:

1. **Severní třetina, Český les**, jest vlnitá planina břidličná; v ní **Čerchov** (nad 1000 m) u Domažlic nejvyšším vrchem, blíž Ohře stojí **Dyleň** (nad 900 m).

2. **Střední část, vlastní Šumava**, jest nejvyšší a nejširší. Jádro její skládá se ze dvou rovnoběžných pohoří, mezi nimiž pospíchá horní Otava k severo-západu a horní Vltava k jihovýchodu; obě pohoří pokrývá hluboký a divoký les jehličnatý (suma = les) a mnohé slatiny, jež za deštů vodu pohlcují a za sucha napájejí horské bystřiny. Za dávných dob vedlo přes neschůdnou tuto část Šumavy sedmero stezek (přechodů), z nichžto čtyři byly odbočky předůležité stezky Pasovské jinak Prachatické nebo Zlaté, po níž Če-

*) Toto křídlo bývalo drahou koňskou a patří k nejstarším železnicím na pevnině evropské (od r. 1828.).

chové na soumařích přiváželi sobě z Pasova hlavně sůl a vyváželi obilí, chmel a j.; touž důležitost měla stezka Bavorštíká, vinoucí se obtížně krásným hvozdem Královským přes Nyrsko i nynější Eisenstein. Vynikající vrcholy šumavské na české půdě: příkrý i nejvyšší Plöckenstein (1400 m) na trojmezí Čech, Horních Rakous a Bavor, hora Třístočinná, Lužný, Jezerní stěna, Ostrý a j.; na půdě bavorské: Vysoký Arborec 1460 m, nejvyšší hora šumavská.

K jádru šumavskému na straně bavorské přiléhá les Bavorštíká; na straně české: hory Kašperské (mezi Vltavou, Otavou a Volyňkou), Boubín (předél Vltavy, Volyňky a Blanice) a Blanský les (mezi Vltavou a Blanicí), v němž Krasetín, s jehož vrcholu rozkošný pohled do úrodné roviny Budějovské.

Vlastní Šumava jest řídce obydlena, neboť neskytá člověku jiného bohatství než dříví, pastviny a čistý křemen, jenž stal se tam základem číleho průmyslu sklářského.

3. **Jižní třetina**, žulová to planina, zvedá se pomalu k východu a k jihu, leč málo výše než 1000 m, a jest četnými a hlubokými řečišti rozbrázděna; z částí jejích vyniká les Weinsberský mezi Chubou a Dunajem.

c) Skupina Sudetská.

Skupinou Sudetskou rozumíme vlastní Sudety od Labe až k Odře a vypnuliu Českomoravskou, jež k Sudetám přistupuje v okolí Králického Sněžníka (1400 m) na trojmezí Čech, Moravy a Kladská. Vyblíhají tudíž od Králického Sněžníka tři horská křídla: na severozápad až k Labi Sudety české, na jv. až k pramenům oderským Sudety moravské a na jz. až k Chubě a Malši vypnulina Českomoravská; poněvadž pak z okolí téhož uzlu splývají také tři řeky: na s. Nisa Kladská, na z. Orlice Tichá, na j. Morava, zjevná jest horopisná i vodopisná podoba obou horských uzlův českých, Smrčin a Králického Sněžníku.

Změřte délku Sudet! Kterých zemí hranice jdou po nich?

a) Sudety české

pohodlnými průsmyky rozdělují se na šestero dílů kratších, ježto jsou:

1. **Pískovcové hory Děčínské**, příkrým údolím labským na dvě části rozdělené; nejvyšší jejich hora: Děčínský Sněžník (nad 700 m), s něhož krásný rozhled. Část na pravém břehu labském od pěkných tvarů strmých skal, jež složeny jsou z vodorovných balvanův, sluje Švýcarskem českosaským.

Stěny Děčínské bývaly souvislou planinkou, ježto Čechy tak uzavírala, že byly jezerem, dokud Labe neprodrálo si jimi cestu k severu; kámen jejich, výtečné stavivo, dováží se nyní až do Berlína a do Hamburka.

2. Na východ od stěn Děčínských až k Nise Lužické rozkládají se **hory Lužické** s nejvyšší horou Ještědem (nad 1000 m); údolí Nisy Lužické jest od pradávna z hlavních bran českých na sever do Sas a do Branibor (stezka Vartemberská), i vznikl na té cestě Liberec, průmyslem kvetoucí.

3. Od Nisy Lužické až ke průsmyku Novosvětskému strmí **hory Jizerské** s vrcholem „U obrázku“ (Tafelfichte — nad 1100 m); jméno mají po Jizerě, jež v nich se pramení.

4. Mezi sedlem Novosvětským a průsmykem Trutnovským (stezka Trutnovská) stojí žulové **Krkonoše**, nejvyšší část sudetská; hora jejich Sněžka (1600 m) jest nejvyšší v celé hornatině Českoněmecké a známá daleko široko překrásným rozhledem. Nad 1500 m zvedají se kromě Sněžky ještě hora Studničná a Vysoké Kolo; k nim řadí se: Veliký Šišák, Malý Šišák, Kozí Hřbet, Krkonoš a j.

Krkonoše mnohou stránkou připomínají na Alpy: zvedají se z nízkého podkladu poměrně velmi vysoko, hřbet mají místy holý, po většině však porostlý buď zakrnělou klečí i mechem, buď nízkou ale sporou travou, jež možnou činí živnost salašnickou v „boudách“ daleko od sebe rozestavených; mají četné slatiny, mnoho vyčnívajících vrcholův i hlu-

bokých údolí příčných i podélných, jimiž pospíchají s hukotem prudké bystřiny, jež na místech súžených tvoří malebné vodopády.

5. Mezi průsmykem Trutnovským a zemskou branou Náchodskou, jížto jde důležitá cesta druhdy polskou řečená, vyčnívají malebné **Stěny** pískovcové, jejichž části nejpěknější jsou světoznámé skály Zámrské (Adrsbašské) a Teplické (Weckelsdorfské).

6. V sv. cípu Čech pnou se **hory Kladské**, dva hřbety hlubokým údolím Divoké Orlice oddelené; východní z nich sluje hory **Bystřické** a **Hejšovina**, západní hory **Orlické**, v nichžto **Vrchmezí** (1100 m).

β) Sudety moravskoslezské.

1. Od Králického Sněžníka k v. prohnuto je sedlo Ramzovské, od něhož k sz. postupují **hory Rychlebské**.

2. Na jv. od sedla Ramzovského strmí **Jeseník**, jenž ve své části západní skládá se ze žuly, sluje Jeseníkem **Vysokým** a pyšní se **Pradědem** (sk. 1500 m), ve své části východní záleží z opuky a sluje Jeseníkem **Nízkým**; část jeho nad prameny oderskými má jméno hor **Oderských**, jež dosahujíce sotva 700 m výšky sklánějí se do žírného údolí řeky Bečvy.

γ) Vypnulina Českomoravská

rozložena jsouc široce po obou stranách pomezí českomoravského, tvoří předěl poříčí dunajského i labského; k jihu rostouc do výšky, otvírá se na dvou místech důležitými branami zemskými: těsnou prolukou u Svitavy, kde druhdy šla stezka Teplická, nyní běží rakouská dráha státní, a širokým průsmykem proti Gmündu v Dolních Rakousích, kudy za starých dob vedla stezka Gmundská, nyní jde železnice císaře Františka Josefa z Vídne do Prahy; na západ svažuje se ponenáhlou širokými vlnami, vrchy a pahorky až ku střední Vltavě a k rovině labské, do Moravy klesá rovněž zvolna krabatinou nízkou ale mnohými hlubokými řečišti rozrýtou.

Všecka jest buď v pole vzdělána, buď lesy a pastvinami pokryta. Ráz hornatiny má u Žďára, kde pne se hora **Žákova**, nejvyšším však vrchem jejím jest **Javořič** (840 m) v jz. cípu Moravy.

K Šumavě přiléhá horami **Novohradskými**, jejichž nejvyšší vrch jest **Myslivna** (1100 m).

8) Stupňovina Českomoravská.

Čechy jsou kotlinou, jižto kolem do kola uzavírají hory pomezné, vysýlajíce zároveň dovnitru mnohé stupně a výhony; podobně jest severní a západní Morava vyplněna výpustky Jeseníku a vypnuliny Českomoravské; jest tudíž všechno vnitro vysočiny České v r e c h o v i n o u, do nížto řeky vymlely přečetná údolí.

Vynikající části stupňoviny Českomoravské jsou:

1. **Císařský les** v sousedstvu Dyleně ale o něco vyšší (hora Lysá sk. 1000 m).

2. **Vrchy Tepelské** nebo **Cinové** na jz. od lesa Císařského až ku Mži.

3. **Žbán**, mezi dolní Ohří a Berounkou; blíž Labe ční zvonovitý **Rip** (455 m), na němžto prý stanul Čech se svou družinou.

4. **Šumavský výpustek** na jih od Berounky, téměř 120 km dlouhý. Východní jeho polovina sluje **Brda** a jest proslavena stříbrnými doly příbramskými; nejvyšší vrch **Veliký Tok** (850 m) stojí skoro na z. od Příbrami.

5. Mezi Mostem a Českou Lípou po obou stranách středního Labe zvedají se **Mezihory**, porůzně to půvabné homolovité vrchy, z nichž Milešovka (812 m) rozkošný skytá rozhled po valné části krásných Čech.

6. **Podhůří krkonošské** sahá na jih až k rovině Polabské; z porůzných jeho vrchů známější jest dvojhromolý **Bezděz** a **Kozákov**.

7. Žírná **rovina Polabská**, ověnčená Prahou, Litoměřicemi, Mladou Boleslaví, Novým Bydžovem, Josefovem, Vysokým Mýtem a Chrudimí.

8. **Severní stupňovina moravská**, od Jeseníka až k řece Moravě, a

9. **Západní stupňovina moravská**, jež šíří se i po Dolních Rakousích tvoříc tam hornatinu Manhardtovou; na sv. od Blanska zeje světoznámá propast Macocha, otvírají se krápníková jeskyně Sloupská a památkami archaeologickými proslulá **Býčí skála**.

Četná řečiště vnitra českého a moravského mají tu zvláštnost, že moravská jsou pokračováním českých, jen že řeky tekou jimi na strany protilehlé: tak Dyje a Lužnice, Sázava a Jihlava, Loučná a Svitava i j. Odtud zjevná jest jednotnost Čech i Moravy, jež nad to i Sudetami semknuty jsou v jediný celek; že obě země na vzájem jsou si otevřeny, dokazuje i dějepis, neboť na Moravě i v Čechách od jakživa obýval národ jeden a týž a země obě tvořily vždy říši jedinou.

III. Karpaty.

a) Přehled.

Karpaty pokračují od Prešpurka, kdež Dunajem jsou odtrženy od Alp, v oblouku k sv. vypjatém a nad 1500 km dlouhém až do jv. cípu říše, kdež je Dunaj odděluje od hor balkánských. Rozkládají se skoro všechny v našem mocnářství a zabírají ze všech jeho vysokin prostor nejrozsáhlejší (240.000 km^2), ale výškou nedostihují Alp nikterak; neboť nejvyšší jejich hora, štít Gerlachovský (2.660 m), jen málo výčnívá nad hranici velehorskou, tak že nemají věčného sněhu leda v malokteré stinné prohlubině; naproti tomu vyznameňují se na přečetných místech krásou nadobyčejnou.

Mnohými hřbety pnou se až do patra bezstromového, ostatně pokryty jsouce hlubokými a širými hvozdý, v nichž ještě rys, vlk a medvěd peleší; svahy jižní plodí révu, a lúno jejich tají veliké bohatstvo nerostné. Obchodu otevřeny jsou dlouhými a volnými údolími, více než 40 přechody silničními a 13 železnicemi; celkem však zalidněny jsou daleko méně než vysocina Česká.

Údolím řeky Hernady, průrvou popradskou a údolím řeky Vyše i Zlaté Bystrice Karpaty rozděleny jsou na tři

skupiny: na Karpaty severozápadní nebo Slovenské, severozápadní to třetina veškerých Karpat na východ až ke průrvě popradské a k údolí hernadskému; na Karpaty střední nebo Maloruské, až k rozhraní Bukoviny, Uher a Sedmihradská; na Karpaty jihovýchodní nebo Sedmihradské, všechn ostatek.

b) Karpaty severozápadní

zabírají sz. čtvrt království Uherského zabíhajíc také na Moravu, do Těšínska a do západní Haliče; jest to hornatina členů ponejvíce rovnoběžných a obrysu eliptického, jehož veliká osa měří 300 km. Důležitější členy:

1. **Pásma pomezné**, stáčí se obloukem po hranicích uher-ských od Prešpurka až ke průrvě popradské; dělíme je na tři části:

a) Žulové **Karpaty Malé**, od Prešpurka k vrchovisku miavskému.

β) **Karpaty Bílé**, hlavní to a neschůdné pásmo Karpat moravských, jež počíná se na jihu Javoriňou a končí se na pramenisku Bečvy Trojačku, vedle nížto stojí nejvyšší vrch toho pásmá: Vysoká (1020 m); nejpohodlnější cesta jde průsmykem Hrozenkovským a debří Vlarskou, jížto druhdy strašní Avarové a Maďaři vnikávali na Moravu, teď prochází železnice.

Karpaty Bílé do údolí vážského klesají krátkými stupni, do Moravy vysýlají značné rozsochy:

Hory Vyzovské, jež odbočivše od vrchu Mákyty dostupují k samým Napajedlům a za Moravou zvedají se znova jako hory Hřibecí a Maršovy.

Hory Vsacké, jež odbočují od Trojačky a vyplňují krajinu mezi Horní Bečvou, Moravou a Dřevnicí; sv. od Holešova stojí památný Hostýn (nad 700 m).

γ) **Bezkydy**, pohoří pískovcové, od brány Moravské až k Popradu. Na půdě moravské lemují pravý bok Bečvy a slují **Karpaty Radhošťské**, v nichž kromě Radhoště (1130 m) pověstmi a bájemi proslaveného vyniká Kněhyna i Smrk,

tento již v Těšínsku; v kraji Těšínském Bezkydy protrženy jsou veledůležitým průsmykem Jablunkovským (600 m), jediným to vchodem do Uher, jímž běží železnice košicko-bohumínská a pnou se nejvýše horou Lysou (nad 1300 m).

K těšínským Bezkydám druží se nejvyšší skupina pásma pomezného: Babí hora (nad 1700 m), od níž vybíhají rozsochy až k Visle a Dunajci.

2. **Malá Fatra**, jež počavši nejvyšší horou Fatrou Malou nebo Krivánskou (sk. 1700 m) na pravém břehu vážském při ústí oravském, tvoří potom předěl mezi Váhem a Nitrou.

3. **Velká Fatra**, jež pod jménem hor Nitranských dělí Nitru od Hrona a na severu slovouc **Vysoká Fatra** ohrazuje kotlinu řeky Turce.

4. Hornatina **Ostrovsко-Věporská** mezi Hronem a Ipolou; v ní nejdůležitější jest skupina Štávnická, nerosty bohatá.

5. **Nízké Tatry** mezi horním Váhem a Hronem, nejvyšší hory: Ďumbier (nad 2000 m) a Králová hora (nad 1900 m).

6. **Vysoké Tatry** mezi Oravou, Váhem, Popradem a Dunajcem, nejvyšší a nejnádhernější horstvo uherské.

Jádro celého pásma, vlastní **Vysoké Tatry**, strmí nad prameny popradské žulovými a nad pomyšlení rozervanými útesy a páteřemi ostrohrannými do výše velehorské; v nejvyšších jejich roklinách leží sníh i přes léto, v údolích hlučně zapuštěných lesknou se četná malá jezérka, známá pode jménem o k m o ř s k y c h, z nichž nejvyšší skoro nikdy nerozmrzají. Poněvadž Tatry vyrůstají bezprostředně z mírné planiny, možno jediným pohledem přehlédnouti různá patra jejich rostlinstva od paty až k rozeklanému hřbetu. Nejvyšší vrcholy jsou: Gerlachovka (2660 m), štít Lomnický, nepatrň nižší, a Kriváň (2500 m).

K vlastním Vysokým Tatrám přiléhají na záp. značně nižší Alpy Liptovské a na sv. Magura.

7. **Rudohoří Gömôrsko-Spišské**, bohaté rudami měděnými i železnými a proslulé podivuhodnými jeskyněmi, z nichž nejznamenitější jsou Bradlo blíž Agteleka na vrchovisku

ipolském, plné krásných krápníkův, a Ledová jeskyně nedaleko Silice v stolici Torenské.

8. **Jižní obruba Karpat severozápadních** jde od údolí řeky Slané v okolí města Miskolče až k dolní Ipole; známější členy: Matra, střed celého pásma, a čedičové hory Novohradské při Dunaji.

c) **Karpaty střední** jsou spojovacím článkem obou křídel krajních; skládají se ze tří pásem, ježto jsou:

1. Sopečné pohoří **Prešovskotokajské** podél 39.⁰ v. d. f. Jižní jeho část, jež proslula pode jménem Heďalja, t. j. hory révou posázené, končí se vrchem Tokajským, v s. konci jsou bohatá naleziště opálu.

2. Pískovcové pohoří **Pohraničné**, jež k východu rostouc výškou, zabíhá do Haliče až k Visloku, Sanu a Duštru a vyplňuje také největší díl Bukoviny. Nejvyšší hora jest Koverla (2060 m) na společném pramenisku Bílé Tisy a Pruta; něco jižněji stojí hora Černá (o 30 m nižší); z průsmyků vynikají Dukelský a „cesta maďarská“ na sv. od Mukačova (Munkács).

3. Sopečný **Vihorlat**, rovnoběžný s pásmem pohraničním a rozervaný mnohonásobně řekami na pomezí vznikajícími.

d) **Karpaty jihovýchodní** nebo **Sedmihradské** vybíhají jako ohromná pevnost podoby kostkové do východní nížiny evropské. Vnější svou hradbou pomezí Sedmihrady odloučeny jsou od Bukoviny a Rumunska, za to však těsně přimknuty k Uhrám; kteréžto sloučení utužuje se ještě tím, že západní kraj sedmihradský na několika místech přerývají údolí, jimiž řeky sedmihradské vytékají do Veliké nížiny uherské.

I. Okrajní pohoří sedmihradská.

a) **Severní okraj** stojí mezi Vyší a Samoší; k západu pozbývaje výšky na východě zvedá se v Alpách Rudých (Rodenských) nad 2000 m.

β) **Východní okraj** složen jest z několika rovnoběžných pásem, nesmírnými hvozdy porostlých ale několika průsmyky přetržených, z nichž Borgoský na s. a Oitozský na j. nejdůležitější.

Rovnoběžná s krajem východním jest **Hargita**, západní to hradba náhorní rovinky, na níž své vody sbírá Olta i Maroš, jež prameny majíce blízko sebe tekou na protilehlé strany*); Maroš zahne pod severní patou hargitskou k západu, Olta však rozdělí jižní třetinu Hargity na dvě pohoří, z nichžto ve východním tají se proslulé jezero sv. Annny (sk. 46.⁰ s. š.) a vedle něho hora Budiš o jeskyních s plyny smrtonosnými; nejvyšší hora hargitská jest Galuša jinak **Hargita** (1800 m).

γ) **Jižní horstvo okrajní** jest z nejdelších a nejvyšších pásem karpatských a známo pod hromadným jménem **Alp Transsilvanských**; níží se v několik průsmyků, z nichž Tömösským běží železnice z Brašova do Bukurešta a Červenověžským prodrala se Olta do nížiny Rumunské.

Nad levým břehem oltským strmí **Karpaty Fogarašské**, nejvyšší člen jižní hradby a nepřetržený ani jediným průsmykem sjízdným; v nich **Negoj** (nad 2500 m), nejvyšší hora sedmihradská.

Na z. od Olty rozložena jest divoká a spletitá hornatina částí různojmenných; v údolí šilském jsou přebohaté doly uhelné a na s. od něho strmí **Retězat** (sk. 2.500 m) kamzíky obydlený.

δ) **Horstvo Banátské**, od Maroše a prameniska šilského až k Dunaji, k němuž přistupují strmými stěnami; v hlubokém údolí řeky Černé jsou světoznámé teplice Herkulovy, mezi Temeší a Střelou vine se **Železná brána**, soutěska již Římanům známá, kolem města Oravice nepřebrané báně rudné i uhelné.

ε) **Západní okraj** tvoří hornatina od Maroše až k Samoši rozložená a údolím Kriše Rychlé na dvě skupiny rozdělená. Prostor mezi Maroší a Rychlou Kriší vyplňuje mnohočlenná hornatina, z jejichžto částí nejznámější jest jeskyňaté horstvo **Biharské** a k v. od něho **Rudohoří sedmihradske**.

*) Jako které jiné řeky?

Mezi Rychlou Kriší a Samoší kupí se několik nízkých pohoří; železnice z Velikého Varadu do Kluže drží se divokrásného údolí krišského, ale stará cesta šla druhdy něco severněji proslulou stezkou Královskou.

2. Nitro Sedmihradská jest vrchovina s pohořími směru po výtce rovnoběžkového; v nich pramení se velečetné řeky, jež prohlodaly sobě východy okrajními horstvy.*)

Pásma horské počínající se u Brašova v Sedmihradsku a složené z Karpat, Sudet, Rudohoří českého a z lesa Durynského i Teutoburského až k Münsteru, tvoří horskou **úhlopříčnu evropskou**, jež dělí nížiny evropské od vysočin a jest veledůležita pro rozvoj dějin evropských; neboť národotvorné starší, neznajíce povahy toho pásma horského, nuceni byli je obcházeti: Keltové, Germani a Slované berouce se do západních zemí chodili branou severní u Münsteru, Jazygové, Gothové, Rugové, Alani, Hunové, Bulhaři, Avaři, Pečenězi přicházeli branou jižní do Evropy jižní a střední.

IV. Alpy.

a) Přehled.

Opakujte přehled Alp z dílu III. str. 1—5., zvláště pak odpovězte k otázkám těmto: Ve kterých zemích rozkládají se Alpy? Které jsou jejich hranice? Které hory druží se k Alpám, s kterými z nich Alpy splývají nejtěsněji a kde? Kterým směrem Alpám ubývá výšky a přibývá šířky? Změřte šířku Alp tyrolských a přímku od Vídně k Terstu! Má-li severní a jižní jejich bok týž svah? Jak vysoko mají hranici sněžnou, kde a jak vznikají ledovce, co jsou moreny? Které rostlinstvo a kterou zvířenu mají Alpy? Na které hlavní části je dělíváme: a) údolími podélními, b) příčními? Které země rakousko-uherské jsou Alpami vyplněny docela, ve kterých jest krom Alp ještě jiná hornatina?

V Rakousko-Uhersku rozkládají se téměř veškery Alpy východní a jen nepatrná část Alp středních; roz-

*) Je-li kde podobná hornatina?

hraním jejich*) jest prohbí jdoucí od jezera Bodamského proti Rýnu a Illu, průsmykem Arlberským do údolí innského, přes Finstermünz a Reschen a po Adiži.

Jiné rozdělení rakouských Alp způsobeno jest dvěma hlubokými brázdami, od západu k východu položenými.

Severní brázda přerušena jest na několika místech pevnými příčnými jhy, před nimiž řeky uhýbají se k severu a prorývají strmými těsninami Alpy protější; tekou pak onou brázdou řeky: Ill, Stanza, Inn, Zillera, Salice, Enže i pobočka její Salice a Litava až k Vídeňskému Novému Městu.

Jižní brázda přerušena jest jen na místě jednom (na poli Toblašském), odkud běží v ní řeky: na v. Drava, na z. Rienza, Eisack i Adiže.

Tato severní a jižní řada podélných údolí rozděluje rakouské Alpy na tři hlavní pásy, jež jsou mezi sebou téměř rovnoběžny a služí severní, ústřední a jižní.

Severní a jižní pás složen jsa největším dílem z vápence, sluje také **severními** a **jižními** Alpami **vápencovými**, ústřední pás, skládaje se převahou z prahornin, jmenovitě z ruly, sluje také **prahorskými**.

Vápencové Alpy liší se od prahorských tím, že jsou nižší, že mají barvu bělejší a že sestupují se ponejvíce z částí rovnoběžných, jež jsou divoce roztrhány, hluboko rozeklaný a řekami často až na dno prorvány.

Tato rozervanost Alp vápencových jest v první řadě výsledkem **erosie**, t. j. rušivého působení vody v ýlouhováním. Voda pramenitá i dešťová rozpouští a vymílá látky rozpustné v nerostebs obsažené, až tyto se rozdrobí i rozsypou a vodou posléze bývají odnášeny. Takto ponenáhlu tvoří si řeky a bystriny svá řečiště, zvláště na těch místech, kde prohlodávají se těsninami a mění náhle svůj směr; i zakládá se tudíž směr řeky nezřídka na větší nebo menší rozpustnosti horských stěn, které se jí v cestu stavějí. Dešťová voda působí zvláště rušivě tam, kde taje a zmrzá zase, tudíž při

*) Také průsmyk Brennerský, Eisack i Adiže považují se za rozhraní Alp středních a východních.

sněžné hranici ; v těch končinách dříve, jinde za delší dobu, pod vysokými stráněmi a skalami nastrádají se ponenáhlou vysoké kupy jejich trosek, jež přívaly zase odnášejí a vyplňujíce jimi stará řečiště donutí posléze řeku, aby si proklestila cestu jinou.

A jako na povrchu kůry zemské tak děje se eroze i ve vnitru jejím, tak že mnohdy, rozhlodána jsouc ve značných prostorách, za zemětřesení se roztrhá a sama do sebe propadne.

Čím zemětřesení vzniká ještě ?

Pás ústřední má nejvyšší vrcholy a předěl vod svahu severního i jižního, ale nemá souvislého hřebene hlavního, nýbrž sestupuje se z vyvýšení různé velikosti i různého směru, jež bývají nižšími rozsochami k sobě připoutány.

b) Alpy střední.

Alpy střední zabíhají do Tyrol pásem ústředním a jižním.

1. K ústřednímu pásu patří část **Alp Rhaetských** po obou stranách Innu, jmenovitě Rhaetikon na rozhraní vorarlberskošvýcarském.

2. K pásu jižnímu náleží tři skupiny na pravém břehu adižském :

Alpy Ortleské; v nich Ortles (3900 m), nejvyšší hora našeho mocnářství, strmí v drsné velebnosti nad průsmykem Stifským (2800 m) zahalen jsa v široký plášt ledový.

Skupina Adamelská, stráněmi neobyčejně strmými proslulá.

Alpy Tridentské; část jejich mezi Adiží a jezerem Gardským; Montebaldo zvaná, svírá s horami protějšími údolí adižské tak, že jím řeka sama sotva projde, i bylo o to místo, jakož o bránu do Italie, často bojováno.

c) Alpy východní.

a) **Pás ústřední** rozestupuje se na čtyři hlavní skupiny :

1. **Alpy Oetzthalské**, od údolí Nauderského až ke Brenneru, vynikají nejrozsáhlejšími ledovci v Rakousku ; nejvyšší vrchol : Wildspitze (Dršňák sk. 3800 m).

2. **Alpy Zillertalské**, od Brennera k vrchovisku salickému.

3. **Vysoké Taury**, od pramene salického až k vrchovisku murskému, nejkrásnější pohoří Alp východních, neboť vyniká četnými vrcholy velehorskými a rozsáhlými ledovci, Veliký Zvon (Groszglockner sk. 3800 m) jest nejvyšší horou všech Alp východních, na z. od něho Veliký Venediger a štít Třípanský. Přechody ve Vysokých Taurech taury zvané jsou nepřístupny vozům a v zimě všechny velmi nebezpečny.

4. **Alpy Štyrské**, na pramenisku murském rozštěpují se na dvě větve, severní a jižní, jež napřed svírajíce údolí murské i muřické posléze srůstají zase v hoře Wechselu (1700 m).

Severní větev má jméno **Taur Nízkých**, nejvyšší hora Vysoký Golling (sk. 2900 m) na pomezí salcburskoštyrském a přechody Radstadtský i Čermiňský (Rottenmannský); z ostatních skupin vyniká Semmerink (1400 m) s průsmykem Semmerinským (1000 m).

Jižní větev skládá se z četných skupin, z nichž nejznámější jsou: Alpy Svinšká nad údolím labudským v Korutanech, Alpy Murské od sv. cípu korutanského k městu Mostu nad Murou, Alpy Fišbašské podél Muřice a Posruk stranou k Mariboru.

β) **Pás severní** sahá od jezera Bodamského až k Vídni a je sk. 555 km dlouhý; skládá se z několika pohoří rovnoběžných, jež na příč rozryta jsou Innem, Salicí a Enží. Části jeho jsou:

1. **Alpy Vorarlberské s Algavskými**, mezi Rýnem a Lechem, proslulé výtečným skotem.

2. **Alpy Tyrolské**, mezi Lechem a Sálou, nejvyšší hora pne se nad 3000 m, ale známější jest Vysoký Solstein (sk. 2700 m) s Martinskou stěnou na sz. od Innsbrucka.

3. Prahorské **Alpy Kitzbühelské**, mezi Zillerou a Sálou, v nich průsmyk Gerloský (Zillera-Salice).

4. **Alpy Salcburské**, mezi Sálou a Salicí a kolem jezera Královského; nejvyšší hora: Věčný Sníh (nad 2900 m).

5. **Alpy Hornorakouské**, od Salice až k Enži; západní jejich dvě třetiny oplývají solí (solná komora) a jezery. Nejvíše strmí ledovcový Dachstein (3000 m), pro krásný rozhled veleznáma jest hora Ovčí (Schafberg), s níž přehlédnouti lze 10 jezer.

6. **Alpy Dolnorakouské**, v nichž Alpa Raxská a Vídeňská Sněžka (sk. 2000 m).

γ) **Pás jižní** jde od Bolzana k Mariboru, jest divočejší než severní a skládá se ze sedmi členův, ježto jsou:

1. **Alpy Lessinské**, od Adiže k hořejší Brentě;

2. **Jihotyrolské Alpy dolomitové**, od Brenty až k horní Dravě, proslulé přepodivnými tvary svých vrcholův a velikou rozervaností; četná temena sahají do výše 3000 m, nejvíše ledovcová Vedretta Marmolata (3500 m).

3. **Alpy Karnské**, od pramene dravského až k městu Běláku. Řeka Zila dělí je na dvě pohoří rovnoběžná, z nichž severní sluje Zilským a pyšní se horou Dobráčem, s níž překrásný rozhled; jižní tvoří pomezí rakouskoitalské a protřízeno jest průsmykem Pontebským (Pontafel).

4. **Karavanky**, od Alp Karnských odděleny jsou průsmykem Trbížským a jdou až k potoku Slovinskému; v nich průsmyk Ljubelský, jenž pojí údolí dravské se savským.

5. **Pohoř**, hornatina prahorská, Dravou od pásmá ústředního odtržená.

6. **Alpy Kamnické**, obkličují prameny savské a končí se nad Celjí; vrch nejvyšší Grintovec (nad 2500 m).

7. **Alpy Julské**, na jz. od Karavanek až k Idrici; nejvíše vyčnívá Triglav (sk. 2900 m).

d) **Předhory alpské.**

K alpskému boku severnímu, východnímu a jihovýchodnímu druzí se jednak stupňovina rozbrázděná údolími, jež skoro všechna jsou velmi hustě zalidněna, jednak předhory, jež buď na stupňovině stojí, buď do samé nížiny zabíhají. K útvarům těmto patří:

1. **Pahorkatina Rakouská**, od Inna až k Vídeňskému lesu, v níž vyniká les Hausrucký mezi Innem a Travnou a rovina Welská.

2. **Vídeňský les**, jenž severním cípem svým tvoří horu Lysou (Kahlenberg) a Leopoldovu nad samým Dunajem.

3. **Pohoří Litavské**, na pomezí Dolních Rakous a Uher.

4. **Rovina Hradecká a Lipnická** nad střední Murou; k nim druhý se na v. pahorkatina Štyrská, jež zábíhá hluboko do Uher.

5. **Hornatina lesa Bakoněského**, na s. od jezera Blatenského, jejíž pokračování k východu sluje hory Vertešské a Pilišské.

6. **Slovinské Gorice**, mezi Dolní Murou a Dravou, východní to pokračování Posruka.

7. **Hornatina Celjská**, jež na východě přestává hornatinou Makolskou.

8. **Hornatina Charvátskoslavonská**, jež sahá nejdále k východu a jejíž různé části mají různá jména; nejvyšší jest Ivančica (nad 1000 m) na j. od hor Makolských, nejvýchodnější Vrdník jinak Fruška gora (hora Francká), od celku ostatního nížinou odloučená.

e) Alpská údolí.

Jmenujte údolí podélňá a příčná!

Údolí podélňá vynikají délkou a mnohdy i šírkou a mívají spád nepatrny i rovnoměrný; údolí příčná vznikla obyčejně vymletím, jsou tudíž krátká, mají spád náhlejší a dno stupňovité, tak že bystřiny (Achy) ženou se jimi, tvoříce buď vodopády buď peřeje, kdy př. bystřina Krimelská (do horní Salice z prava) tvoří vysoký vodopád, bystřina Gastinská (tamtéž), vrhajíc se po čtyřech stupních, tvoří také překrásných vodopádův.

Často údolí podélňá náhle promění se v příčné nebo naopak, a řeka prolomí pak hory protilehlé těsnou trhlinou.

Ukažte na mapě několik takových těsnin! Která údolí se hodí lépe k obývání a proč? Jmenujte několik údolí soustavy dunajské, několik oumoří adriatského!

f) Alpské ledovce a strže.

Ledovce v Alpách rakouských pokrývají celkem asi 1700 km², z nichž největší díl připadá na hory tyrolské a na Vysoké Taury. Čtyři hlavní hnízda ledovcová jsou: skupina Oetzthalská, okolí Velikého Zvonu i Venedigra, skupina Zillerthalská a Ortleská. Největší ledovec jest „Gepatsch“ (přes 11 kilometrů dlouhý) v údolí kaunském, jímžto běží bystřina Kaunská s Wildspitze do Inua, a „Pastzer“ (10 km) splývající s Velikého Zvonu do údolí bělského (Möll).

Největší ledovec alpský jest „Veliký Aletsch“ ve Švýcařích (23·4 km dlouhý), nejdelší na zemi, pokud víme, „Biafo-Gaiche“ v Karakorumu (nad 64 km).

Strže (laviny) jsou v Alpách rakouských velmi četny, a to strže ledovcové i sněhové. Ledovcová strž udá se, když konec ledovce vybíhaje přes sráznou stěnu váhou svou se přelomí a tříště se za lomozu padá do hloubky; zvláště časty jsou za teplého fohnu. Ještě častější jsou strže sněhové, jimiž neblaze prosluly hora Arl a severní údolí Alp Oetzthalských i Zillerthalských.

j) Živnosti v Alpách.

Alpy rakouské mají množství užitečných nerostů, přede vším železa, soli a mramoru; četná jejich údolí, pokud k jihu se otvírají, plodí jižní ovoce, révu i moruši, ostatní jsou nejnáze v pole vzdělána, výše lesy a pastvinami pokryta, jež možným činí vzorný chov pěkného skotu (salašnictví) i koní; bystře a hojnovodě řeky prospívají průmyslu, zvláště železářskému; obchod údolími, průsmyky a železnicemi snadno vniká do Alp veškerých, kde pořízeno má přes vyšší sedla asi 60 umělých silnic, devět přechodů železničních a některé tunely; z těchto vyniká arlberský, jenž co do délky v Evropě jest třetím, ze silnic stilfská, nejvyšší v Evropě.

Jmenujte pohoří alpská rovnoběžná a několik uzlů horských! Ukažte hlavní předěl alpský, jmenujte části jeho horské a vytkněte zvláště tu část, po níž běží hlavní předěl evropský! Po kterých pohořích jdou hranice státní, po kterých zemské? Kudy

šlo by se nejpohodlněji z Vídně do Hradce Štyrského, ze Štyrského Hradce do Lince, z Lince přes Inšpruk do Feldkircha, z Lince přes Inšpruk do Lublaně, od jezera Bodamského k Gardskému, z Maribora do Tridenta? Sestavte nejvyšší vrchy a nejdůležitější průsmyky alpské podle jejich výšky!

V. Kras.

a) Přehled.

Kras prostupuje Přímoří na j. od Idrice, Krajinu na j. Sory a Savy, Charvátsko na j. od Savy, celou Dalmacii, západní Bosnu a celou Hercegovinu. Kras, odnoží to Alp, jest vysočina útvaru vápencového, z níž krátké, ostrohranné a rozervané hřebeny téměř rovnoběžně se břehem mořským mírně vystupují, uzavírajíce neckovité doliny, obyčejně suché, ale někdy také ponornými říčkami zavlažované, a veliké množství propastí různého tvaru i různé hloubky; také nitro Krasu jest rozryto přečetnými jeskyněmi, slujemi i rozpuklinami a podzemními řekami.

Planiny krasové bývají holé a plny bílého kamení, tak že dělají dojem velikého pohřebiště, kteroužto smutnost zvyšuje prudká bora, vichr to severovýchodní, jenž ob čas přes ně burácí; avšak doliny a některé stráně jsou úrodný, zvláště jižním ovocem; živočichů domácích méně tam drží než v jiných zemích a místo koně raději mezka, jenž po příkrých cestách bezpečněji kráčí; nerostů má Kras málo, vyznamenává se však světoznámým ložiskem rtuti (blíž Idrie).

b) Nejdůležitější části Krasu.

1. Hornatina Idrijská s lesem Taranova ským a s Hrušicí, jež tvoří přechod z jižních Alp vápencových k vlastnímu Krasu, majíce podobu krasovou, ale pokryty jsouce vesměs lesem.

2. Kras Krajinský, od řeky Lublanice a Savy na jih; na pomezí charvátském zvedá se v Gorjance a nejvyšším místem má Sněžku (1800 m); z četných jeho jeskyň vy-

niká Postojenská, plná přerozmanitých a překrásných tvarů krápníkových; jinou zvláštností jeho jest občasné jezero Cirknické.

3. **Kras Istrijský** vyplňuje Přímoří, klesaje po stupních od Vipavy až do cípu nejjižnějšího; stupeň mezi Terstem a Rěkou sluje pláň Čičská (Čičerije).

4. **Kras Charvátsky**, jest planina od Krajiny až k Zrmani. Okraj její při moři sluje Velebič, v něm Sveto Brdo (nad 1750 m) nejvyšší horou; na pravém břehu Kupy počíná se Veliká Kapela, jež k jihu přechází v Malou Kapelu a posléze v Plešivici.

5. **Alpy Dinarské** od Uny až k Neretvě; střed jejich sluje Prolog, a Dinara (1800 m) jest nejvyšší horou.

6. **Dalmatské pásmo pobřežní**, počavši se u Šibeníka, provází břeh mořský až do Černé Hory, na jejímž pomezí zvedá se v Orien (1900 m).

7. **Vysočina bosenská a hercegovinská** údolím řeky Bosny, přechodem Tarčinským a řečištěm nereťevským rozdělena jest na dvě části, z nichžto každá skládá se z velikého počtu pohoří a dolin, jež se břehem mořským jsouce rovnoběžny, od západu po stupních klesají k řece Bosně a Drině, pozbývajíce zároveň příkrosti a neschůdnosti. Výšiny halí se v hluboké lesy; doliny, z nichž rozsáhlější slují „pole“, jsou úrodný, mívají řeky ponorné a při nich důležitější města; nejvýše vypíná se planina Treskavická (2100 m) na j. od Serajeva.

Která horstva zabíhají do našeho mocnářství z ciziny? Která pohoří rakousko-uherská mají jeden bok stále světlý, druhý stinný, kterých bok jeden má světlo sluneční dopoledne, druhý odpoledne a tudíž střídavé světlo i stín? Seřaďte podle délky nejdůležitější pohoří! Sestavte nejdůležitější vrchy a průsmyky všech horstev! Načrtněte nástin (schema) hornatin rakousko-uherských!

VI. Nížiny.

Nízká část Rakousko-Uherska rozestupuje se na několik nížin menších a na šestero větších, z nichžto čtyři patří

k oblasti dunajské, jedna k viselské a jedna ku dněsterské. Nížiny, jsouce nejúrodnější částí povrchu říšského, štědře odměňují přičinlivého hospodáře.

a) **Větší nížiny** jsou:

1. **Pole Tullenské** v Dolních Rakousích na obou stranách Dunaje mezi Kremzí a Klosterneuburkem.

2. **Kotlina Vídeňská** prohýbá se jádrem svým v Dolních Rakousích od lesa Vídeňského až k těsnině Děvínské u Prešpurka a vniká údolími na sever až k Brnu a k Uher-skému Hradišti, na jih až za Vídeňské Nové Město; severní část pánve sluje polem Mora vs kým, jež proslulo mno-hými krvavými bitvami, nejjižnější částí lada Kamennitá.

3. **Malá nížina uherská** (asi 8800 km^2) provází Dunaj od Prešpurka k Ostřehomu na s. zabíhajíc až k Trnovu a Nitře, na jihu otácejíc jezero Neziderské krajinou bařinatou, jež má jméno Hanšág.

4. **Velká nížina uherská** rozkládá se mezi Alpami, Karpatami a horami srbskými po obou stranách Dunaje a Tisy na prostoře asi 100.000 km^2 a vniká údolími hluboko do hor okolních, jmenovitě proti Savě až k městu Sisku a proti Dravě až k ústí murskému. Podél Dunaje a Tisy jest půda rozmočena v močály, okolí Kečkemeta i Debrecína po-krývá buď volný písek, buď sanytr, na mnohých místech šíří se pastviny (pusty), kde pasteveci „čikošové“ popásají stáda koní polodivokých, bravu i skotu, avšak největší díl nížiny vzdělán jest v úrodná pole, jež plodí krom obilí také výtečný tabák a kukuřici, jmenovitě v Banátě (mezi Maroší a Dunajem).

5. **Nížina Viselská** a 6. **nížina Dněsterská** jsou části nížiny Sarmatské a zabírají asi 55.000 km^2 . **Viselská** začíná se u Krakova a zabíhá proti Dunajci na j. až k Tarnovu, proti Sanu až k Jaroslavi; **Dněsterská** vniká z Podolí do Haliče, u Stanislavova jest největším dílem bařinou a rozvětuje se podél řek. Mezi oběma nížinama nadouvá se nízká **vypnulina Podolská**, jež nese hlavní předěl vod evropských a v severní Haliči srůstá s vypnulinou Uralskobaltskou, jež odbočivši v Rusku od hor Uralských postupuje směrem sz. až k Vesere.

Opakujte o nížině Sarmatské a jejích vypnulinách z dílu III. str. 31.

b) K menším nížinám patří:

1. Úzký břeh mořský, jenž nad ústími řek se šíří a proti řekám hlouběji do pevniny vniká.
2. V Čechách úzká nížina nad středním Labem, jež vniká až ku Praze, a nad dolní Ohří.
3. Na Moravě úval Hornomoravský od Olomouce k Napajedlům s Hanou, žírnou to rovinou nad řekou téhož jména.
4. Ve Štýrsku pole Ptujské a vých. část Posaví.
5. V Krajině rovina Krcká a s ní souvislé údolí s avské.
6. V Přímoří jest nížinka nad dolní Sočí, část to italské nížiny Furlanské.
7. V Tyrolsku pobřeží gardské.

VII. Vodstvo.

a) Moře.

Rakousko-Uherska dotýká se **moře Adriatské** břehem nad 2200 km dlouhým; rozčleňuje se mezi četnými ostrovy na mnohé průlivy, z nichž nejdelší jest Moracký u břehu charvátského, a zalévá se do skalnatého břehu mnohými zálivy, z nichž vynikají: Terstský, Puljský, Rěcký nebo Kvarnerský a Kotorský, jenž obklopen jest divokrásnou krajinou.

Z přečetných ostrovů největší jsou: ve **Kvarnerských** Krk (Veglia) a Cres (Cherso), v **Dalmatských**: Pag, Brač (Brazza), Vis (Lissa), Hvar (Lesina), Korčula (Curzola) a Mljet (Meleda); půlostrovy jsou dva: Istrie a Pelješec (Sabioncello).

Přílivem moře Adriatské stoupá nejvíše o 1 m, ale když prudký vítr jižní ku přílivu se přidruží, až o 3 m.

Stály proud jde podél břehu dalmatského od jv. k sz. a tvoří kolem ostrovů nebezpečné víry; **bouře** nejsou časté, ale nebezpečné.

Voda moře Adriatského vyniká slaností, neboť málo-které řeky vlévají se do ní; ryb jest v ní hojnost.

Adriatské moře našemu státu možným činí obchod ne-jen po moři Středozemském, ale po všech oceánech; i zří-zeno při něm přes 100 přístavů.

Veliký počet ostrovů a průlivů na prostoře nerozsáhlé, neobyčejná členitost i skalnatost břehů a bouřlivá bora způ-sobují plavbě podél Dalmacie tolik překážek a nebezpečenství, že obyvatelstvo pomořské, Srbové a Charváti, v zápasu s nimi vycvičili se za námořníky, jimž rovných marně bys hledal.

b) Řeky.

Opakujte povrchu a vodstva obraz povšechný na str. 12—14.!

Rakousko-Uhersko protkáno jest množstvím řek, jež vlévají se do čtyř moří na rozličných stranách světa polože-ných: do moře Baltského Odra a Visla, do Severního Labe a Rýn, do Adriatského Adiže, Soča a řeky krasové, do Čer-ného Dunaj a Dněstr. Způsobilost jejich obchodní tím valně se zmenšuje, že jednak nejsou náležitě upraveny, jednak da-leko za hranicemi říše mají ústí; celým tokem vyvijí se v mocnářství našem jen několik nepatrných řek pobřežných.

Rozdělte Rakousko-Uhersko na oblasti mořské a řečet, na kterou stranu světa kloní se každá z nich!

Oblast moře Černého.

a) **Dunaj**, nejdůležitější řeka rakousko-uherská, pramení se v jižním Černém lese a přijav veliké množství po-boček na levé straně z vysočiny Českoněmecké a Karpatské, na pravé z Alp, Krasu i Balkánu, vlévá se trojhrdlým deltem (Kilia, Sulina, hrdlo Svatojirské) do moře Černého; jest to jediná řeka střední Evropy o směru východním a vodou ne-méně bohatá než Volha.

Změřte přímkou dunajskou!

Vývoj Dunaje = skoro $3000\ km$, oblast = nad $805.000\ km^2$ na Rakousko - Uhersko připadá z jeho vývoje $1400\ km$, z oblasti nad $440.000\ km^2$.

Na celém svém toku Dunaj prochází sedmi těsninami : v Juře Švábské, pod Pasovem, mezi Greinem a Kremží, u Klosterneuburka, u Prešpurka, u Vácova a posléze mezi Baziášem i Kladkovou, kterýžto poslední průlom jest 150 km dlouhý; mezi sousedními těsninami k Dunaji přiléhají roviny, celkem také sedm a to: náhorní roviny Švábsko-Bavorská i Linecká a nížiny Tullenská, Vídeňská, Malá i Veliká uherská a Rumunská. V průlomech řečiště dunajské súženo jest strmými skalami, jmenovitě mezi Baziášem a Kladkovou, kdež na několika místech, přede vším v Železné bránně, sotva 120 m jsouc široké, plavbě i za vysoké vody působí značné obtíže mnohými peřejemi, proudy a víry; naproti tomu v nížinách má břehy bařinaté i křivolaké, vyniká značnou šírkou a dělí se na četná ramena, jimiž obepíná ostrovy: v Malé uherské nížině Veliký a Malý Žitný ostrov, ve Veliké nížině ostrovy Sv. Ondřeje, Zaječí (Čepel) a Sv. Markety.

Všechny řeky nížinné tekou širokými řečišti, mají spád pozvolný, tvoří množství oklik místy velmi rozsáhlých, za vyšší vody se přelévajíce mění břehy své v močály a dělí se rády na ramena, jimiž objímají ostrovy; nad to v nížinách bývají často jezera. Tyto vlastnosti řek nížinných v Uhrách jeví se tím rázovitěji, že Dunaj nemoha Železnou branou, zvláště za veliké vody, dosti rychle a plným proudem odtékati, náhle se staví a nazpět tlačí.

Těsnina u Vácova a Železná brána jsou rozhranná místa horního, středního a dolního toku dunajského; u Vácova mění dosavadní svůj směr náhle v jižní, jejž podržuje až k ústí dravskému; odtamtud stáčí se zase k východu.

Načrtuňte tok dunajský, označujíce zároveň ty části vysočin, kterými si prolomil cestu!

Šířka Dunaje: u Lince 250, u Prešpurka 285, u Budapešti nad 600, u Petrovaradina 1.100, u Zemunu 1.370, mezi Baziášem a Kladkovou na několika místech ani ne 120 m, níže zase až sk. 1900 m.

Dunaj jest od starodávna pro obchod mezi Asií a střední Evropou nejpohodlnější cestou, jež ovšem značně trpí tím, že

Dunaj těsně i nebezpečně je svírá branou Železnou a že četnými rameny vlévá se do moře příliš zastrčeného. Na celé trati jeho v Rakousko-Uhersku mohou jezdit parníky, od Budapešti také lodi plachetní s nákladem až 560 metrických tun.

Do Dunaje vtékají v Rakousko-Uhersku 123 pobočky, z nichž důležitější jsou:

Na pravé straně:

1. **Iller**, 2. **Lech**, 3. **Isar**, ježto všecky pramení se v severním Tyrolsku a prolomivše tamější Alpy vápencové, vstoupí do roviny Švábskobavorské.

4. **Inn**, počíná se ve Švýcařích, teče těsným údolím, jež až po Finstermünz sluje horní Engadin a níže až ke Kufsteinu Engadin dolní; před Innsbruckem Engadin rozšíří se tak, že tam dosti místa pro větší města, z nichž Innsbruck, položen jsa zároveň na cestě z Německa (z Augsburga) přes Brenner do Italie, jest nejdůležitější. U Hallu Inn stává se splavným, pod Kufsteinem prolomí severní Alpy vápencové a teče pak rozsáhlým obloukem po rovině Švábskobavorské ku pomezí hororakouskému, jehož se již drží až po své ústí u Pasova.

Pobočky větší Inn má jen na pravém břehu: Oetz, Zilleru a Salici. Salice teče napřed podélním údolím Pincgavským, v němž přibírá četné bystřiny, z nichž Krimelská proslula svými vodopády, a potom obrátí se do příčného údolí Pongavského, prolomí velikolepým údolím severní Alpy vápencové, teče skrze město Salzburg, přijme pod ním Sálu a vstoupíc posléze do roviny, značí hranice mezi Bavory a Salcburskem i Horními Rakousy.

5. **Travna** vytéká ze tří jezírek ve Štyrsku, tvoří krásné jezero Hallstadtské, pije z leva Išelu, přítékající z jezera Wolfgangského, vrhá se malebným vodopádem Travenským, protéká jezero Travenské (Gmundenské) a přijímá posléze výtok jezera Atterského. — Všechna jezera jmenovaná rozlévají se v divokrásné krajině a bývají proto valně navštěvována.

Řeky, které tekou skrze jezera, skládajíce v nich svůj rmut samy se čistí, ale jezera zanášeji.

6. **Enže** má pramen ve východním Salcbursku, protéká za ohlušujícího jekotu horskou těsninu („das Gesäuse“) mezi Radstattem a Hieflavou, prorve severní Alpy vápencové a tvoří posléze rozhraní mezi obojími Rakousy; z leva vlévá se do ní Štyra v průmyslném městě Štyru, z prava Salice.

7. Z Rakouských Alp tekou do Dunaje četné řeky, mezi nimi Ibsa, Erlafa a Litava; tato dotýká se rozhraní mezi Dolními Rakousy i Uhrami a vlévá se do jižního ramene dunajského při Malém ostrově Žitném.

8. **Rába**, sebravši své vody v Alpách Fišbašských teče obloukem k jihu vypjatým skrze pahorkatinu, vstoupí do Malé roviny uherské a padá blíž města Rábu do téhož ramene co Litava.

9. **Blatná** (Šarviz), pramení se v lese Bakoňském a přibírá Šijo, výtok jezera Blatenského; do Šija teče Kapoš. Všecky tyto řeky odvádějí vodu z krajin močálovitých a vedeny jsou tudíž ponejvíce umělými řečišti.

10. **Drava**, třetí nejmocnější přítok dunajský, vyvěrá na poli Toblašském, teče nejdelším údolím alpským (od Toblachu do Maribora jest 334 km) a vlévá se pod Osěkem do Dunaje, dosáhnuvši celkové délky 720 km a šířky v ústí 300 m. Údolí dravské jen na málokterých místech šíří se v rovinky, v nejrozsáhlější kolem Běláka, za to však jinde, jako hned s počátku v údolí Bystrickém (Pusterském) a zase naposled mezi Dolním Drauburkem a Mariborem, svírá se v úzká hrdla; za Mariborem teče v úrodné rovině Ptujské, vstoupí hned potom na území uherské, kdež levý břeh má daleko široko bařinatý.

Z přítoků dravských nejdůležitější jsou v pravo: Zila, v levo: Krka, Labuda i Mura. **Mura** přichází z jižního svahu Taur Radstadtských, sesiluje se u Mostu n. M. přítokem Muřicí a zaměníc hned potom dosavadní směr svůj severovýchodní v jižní, vstoupí do rovinky kolem města Hradce Štyského, potom na pole Lipnické a posléze na půdě

uherské lemuje spolu s Dravou tak zvaný ostrov Murský jinak Meziříčí. Délka Mury = sk. 440 km, šířka v Hradci Štysrkém = 100 m.

11. **Sava**, vodou bohatší, leč o 8 km kratší než Drava. Vzniká pod Triglavem ze Savy Korenské a Bohyňské, před jejichž soutokem leží překrásné jezírko Bledské, vstoupí hned potom do žírné roviny Lublaňské a proderoucí se Alpami teče v rovině Záhřebské a zároveň v nížině barinaté; od ústí Uny jest pomezní řekou proti Bosně a Srbsku. Do Dunaje padá v Srbském Bělehradě a jest tam 650 m široka, neboť voda dunajská tlačí se tam proti ní.

Z přítoků jejích větší jsou levé: Savina a Loňa, pravé: Lublaňka, jež při počátku svém sluje Punkva, u Postojné mizí v ponoru, níže pode jménem Unec zase na čas se vynoří a posléze u Vrchník jako splavná Lublaňka opět a to již na stálo se objeví; Krka, klikatá Kupa, jež značí jižní pomezí krajinské a přibírá Koranu přítékající z malebných jezer Plitvických v Malé Kapelle, Una, Vrbas, Bosna a Drina, řeky bosenské.

Jmenujte některé jiné přítoky dunajské na Balkánském půrostrově!

Na levém břehu spějí do Dunaje:

1. Řeky bavorské, z nichž některé mají pramenisko v české Šumavě, a to dvě pobočky nábské a několik přítoků řeky Řezné.

2. Veliká Mlha, stokou Švarcenskou spojená s horní Vltavou, a Chuba, jež obě jsou důležity jen voroplavbou.

3. **Morava**, pramení se v děrách Tvarožných, vápenkových to jeskyních pod Sněžníkem Králickým, bere se napřed úvalem Hornomoravským, od Napajedel Dolnomoravským a padá u Děvína do Dunaje, jsouc 230 m široka. Tok její na Moravě jest 420 km dlouhý; od ústí Bečvy je splavná pro plň, v úvalu Dolnomoravském přelévá se za vyšší vody přes břehy a ničí úrodu tamní požehnané krajiny.

Na kolika místech jest Morava řekou pohraničnou?

Údolím moravským od starodávna šla cesta obchodní od moře Adriatského a Vídň skrze celou Moravu k moři Baltskému, ale na jižní patě hor Maršových dělila se na dvě trati, z nichž jedna vedla mimo Brno do Olomouce, druhá, hlavní, proti Moravě k údolí oderskému a branou Moravskou do ciziny.

Moravské pobočky pravé: Sázava, Blata, Haná, Stupava a Dyje. — **Dyje**, nejmohutnější z přítoků moravských, vzniká z Dyje Moravské a z Dyje Rakouské, jež splývají u městysu Rakous a jako jednotná řeka vinou se dále údolím úzkým, místy romantickým, za Znojemem však žírnou nížinou. Dyje přibírá z leva: Jevišovku a soutok Svatky i Jihlavu; do Svatky padá Svita pod Brnem, kdež sbíhají se cesty z Čech na Moravu, a Litava (Cezava); do Jihlavu z leva Oslava, z prava Jaroměřice s Rokytnou.

Moravské pobočky levé: Desná od Praděda, Oskava, Bystrice, Bečva, ježto vzniká z Bečvy Dolní (Rožnovské) a Horní (Vsetinské), Dřevnice, Olšava, Mlava.

4. **Váh**, přichází od Vysokých Tater; obloukovitý jeho tok jest 400 km dlouhý, vine se krásným údolím a vlévá se do ramene dunajského při Velkém ostrově Žitném; z přečetných jeho krátkých přítoků vyniká Arva, příchozí od Babí hory, a potok Vlarský, jenž prodral se proslulou soutěskou Vlarskou.

Soutok Váha i Dunaje má jméno Váhodunaj nebo Malý Dunaj a přijímá Nitru poblíž Komárna, jež jest pevností prve třídy.

5. **Hron**, s Váhem rovnoběžný, vpadá do Dunaje proti Ostřehomu, proslavené stolici arcibiskupské.

6. Opodál Hrona vlévá se do Dunaje Ipoly, příchozí z hor Gömörských.

7. **Tisa**, vzniká z Tisy Černé a Bílé, k nimž druží se Vyše; tekouc Velikou nížinou tokem nad obyčej klikatým a plouhavým, rozlévá se po svých březích a mění je v bařiny; délka její = skoro 1360 km, šířka u Titla 232 m.

Přítoky pravé: **Bodrog**, skládá se z Latorce a Laborce a přibírá Ondavu s Toplou, **Hernad** se Slanou (Šajo) a **Zadva**; levé: **Samoš**, 460 km dlouhá, přichází ze Sedmihrad a přibírá z prava Bystřici, zleva Malou Samoš i Krásnou; **Kriš** (Köröš), jež jest soutok Kriše Bystré, do níž Berettyó, Kriše Černé a Bílé; **Maroš**, skoro 880 km dlouhá, vlévá se u Segedina do Tisy, jsouc tam 200 m široká; přítoky její na pravé straně Zlatá (Araňoš), na levé: Kokela (Trnava) a Střela; **Bega**, teče Temešvarem a upravena jest dlouhým průplavem Bežským. — Potisí zabírá dobrou polovinu Uher.

8. **Temeš**, málo kratší než Samoš, teče veleúrodným Banátem v oblouku k severu vypjatém a má ústí pod Pančevem na východ od Bělehradu.

9. Řeky, které dokonávají svůj tok v nížině Rumunské:
a) **Šil**, teče pod Retězatem, b) **Olta**, má polovinu svého toku v Sedmihradech, jež opouští průsmykem Červené Věže, c) **Seret** a pobočky jeho Sučava, Moldava i Zlatá Bystřice, mají vrchovisko v Bukovině, d) **Prut**, vzniká na Koverle, teče Haličí a Bukovinou a přibírá pomezní Čeremosh.

Jako směrem svého toku a rozmanitostí krajinnou Dunaj jedinou jest řekou v Evropě, tak jest co do různého půdorysu a seskupení svých poboček jedinou řekou na celé zemi.

Jmenujte přítoky dunajské půdorysu a) přímého, b) obloukovitého a to s vypnutím α) k západu, β) k východu, c) pravoúhlého; seřadění a) rovnoběžného, b) sbíhavého, c) rozvíhavého.

β) **Dněstr**, hlavní řeka východní Haliče, bere se celým svým tokem zemí přeúrodnou; v Haliči, kdež délka jeho měří skoro 470 km, vine se mnohonásobnými oklikami dílem skrz krajinu močálovitou, od města Haliče údolím hlubokým. Přibírá na obou stranách množství přítoků rovnoběžných; nejdůležitější z levých: **Sered** Tarnopolský a pohraničná **Zbruč**, z pravých: **Stryj**, **Lomnice** a **Bystřice**. Celá délka Dněstru jest 1100 km, šířka u Haliče již 80 m, u Bendera 250 m, ale peřeje u Jampola v ruském Podolí ubírají mnoho jeho splavnosti.

γ) **Styr**, vtéká do ruské Pripeti a jí do Dněpra.

Oblast moře Baltského.

Do moře Baltského spějí z Rakouska dvě hlavní řeky: Visla a Odra; i patří k oblasti jeho: západní Halič, Slezsko, část severní Moravy a nepatrný díl Čech.

a) **Visla** jest rozhraním nížiny Sarmatské a German-ské i vzdělanosti západní a východní, našemu pak mocnářství veledůležitou cestou obchodní.

Počátek má v Beskydách těšínských, pospíchá z prva k severu, ale brzy obrací se k severovýchodu a teče po rozhraní haličskoruském údolím širokým a místy bařinatým; veškerá délka její — asi 1120 km, šířka u Krakova 200 metrů, u Varšavy 600 m, u Toruně 925 m.

Z přítoků jejích na půdě rakouské jsou znamenitější: pomezní Biala, Dunajec s Popradem, Visloka, San (sk. 470 km dlouhý) s Vislokiem a Bug; kromě Popradu pramení se všechny na severním svahu karpatském a tekou tudíž cele na půdě haličské; Poprad, jenž vzniknuv na jižním svahu Tater, tyto prolamuje v divoké soutěsce, horní svůj tok má v Uhrách.

β) **Odra**, skoro 900 km dlouhá, koná v Rakousku cestu jen asi 90 km; prameny má ve vrších Oderských a sbírá skoro všechny řeky slezské, z nichž důležitější jsou: Opava, jež vzniknuvši na Vysokém Jeseníku teče k jv. a pod městem Opavou přijímá Moravici, příchozí od Praděda, pomezní Ostravice a středem Těšínska tekoucí Olša; u Bohumína opouští naše mocnářství, ale na dalším svém toku přijímá ještě Nisu Kladskou, do už z českého výběžku Broumovského pospíchá Stěnava, a Nisu Lužickou jinak Zhořeleckou, jež vzniknuvši pod Ještědem teče mimo Liberec.

Oblast moře Severního.

Do moře Severního teče z Rakouska Labe a Rýn; i patří k oblasti jeho skoro celé Čechy s nepatrnou částí Moravy a Vorarlbersko.

a) **Labe**. Pomezní hory české tvoří čtverúhelník, jenž zlomen jest uprostřed směrem od jihu k severu, kdež má

nejnižší místo; i sbíhají tudíž všechny řeky české do vnitra země a slejí se posléze v jediný proud, v Labe. Labe, pojíc jednu z nejčilejších a nejúrodnějších zemí rakouských s Hamburkem, nejhlučnějším přístavem německým, jest pro obchod našeho mocnářství převyšitelné důležitosti.

Pramení se na Labské louce v Krkonoších, vstoupí u Králové Hradce v rovinu Severočeskou, obrátí se u Pardubic na západ a v Brandýse na sz., hlavní to svůj směr, jejž podržuje již až k ústí; mezi Mělníkem a Litoměřicemi proráží Středohoří, pod Podmokly malebné pískovcové hory Polabské a vykonavši cestu 370 km opouští Čechy u Hřenska, jsouc asi 150 m široké a majíc hladinu svou jen 101 m nad mořem; oblast jeho v Rakousko-Uhersku = 60.000 km².

Přítoky labské na břehu pravém: Cidlina s Bystricí, Jizerou a Ploučnicí; na levém: Úpa, Medhuze (Metuje), Orlice skládající se z Orlice Divoké a Tiché, Loučná, Chrudimka, Doubrava, Vltava, Ohřes Teplou a Bělou.

Vltava jest nejmocnější pobočka labská a hlavní řeka česká; pro lodi je splavná již od Buděovic, kdežto Labe stává se lodím přístupno teprve u Mělníka, když se bylo sesílilo Vltavou; v Praze má Vltava 270 m šířky, při svém ústí dosahuje asi 400 km délky ale jen 136 m šířky a vody má více než Labe.

Vzniká na Šumavě ze tří pramenů: Vltavy Teplé, Travnaté a Studené, horní její tok pospíchá k jiho-východu údolím divokrásným až k Vyššímu Brodu, kdež obrátí se v ostrém úhlu k severu, vinouc se tálými oblouky podél 32. poled. ferrského stále mezi břehy skalnatými, jež jen na dvou místech rozestupujíce se v kotliny širší, zamezily pohodlné styky obchodní v údolí vltavském a dopřály tam vzniku jen dvěma důležitým městům, Budějovicům a Praze; proto také spojení obchodní mezi Budějovicemi a Prahou nešlo a nejde údolím samým, ale stranou přes Tábor. Praha sama stojí skoro ve středu království na místě, kdež od jakživa sbíhalo se pět hlavních cest zahraničných: ze Sas, z Polska,

z Moravy, od Dunaje a z Horní Falce, a proto jest nejen hlavním tržištěm, alebrž i klíčem království Českého a bývala tudiž opevněna.

Na pravém břehu tekou do Vltavy: Malše, Lužnice s Nežárkou, Sázava se Želivkou a Blanicí; na levém: křivá Otava s Volyňkou a Blanicí, Mže, jež od Plzně sluje Berounku a přijímá z leva Střelu, z prava soutok Radbuzy a Úhlavky i Úslavu; tyto tři řeky splývají se Mží v kotlině uhlím bohaté, kde vznikla Plzeň, přirozené středisko západních Čech a první české město po Praze.

Poříčí Vltavy zabírá tři pětiny země České.

β) **Rýn** dotýká se západního pomezí vorarlberského na čáře asi 40 km dlouhé a přijav z prava Illu blíž Feldkircha a bystřinu Bregenckou u Bregence ponoří se do jezera Bodamského.

Oblast moře Adriatského.

Obsahuje část Tyrol i Korutan, Goricko, Istrii, část Krajiny i Charvátska, Dalmacii, jz. díl Bosny a jižní kus Hercegoviny.

1. Chiese a Sarka patří k oblasti padské; Sarka se vlévá u Rivy do jezera Gardského, jehož jest hlavním původcem a vytéká z něho pode jménem Mincio.

2. **Adiže** vyniká mezi řekami alpskými příčným svým směrem; vzniká na Reschenscheideku, tvoří hned s počátku tři malá jezérka, běží těsným údolím Vintschgavským k libovzduchému Meránu, kdež obrací se k jihu; až k Roveredu teče údolím širším a lidnatým a Tyroly opouští skalnatou těsninou Borghezzku, vykonavši cestu asi 222 km. Z prava přijímá Noči, z leva Passeru, jejíž údolí proslaveno Ondřejem Hofrem, Eisack přichází od Brennera a sesílený Rienzu, jež přichází z pole Toblašského a blíž Brixena padá do Eisacka, konečně Fassu neb Avisio.

3. Horní toky některých řek italských: Brenty, Piavy a Taglimenta.

4. Soča pramení se pod Třílavem, až ku Gorici prodírá se těsninou, potom plyne nížinkou a padá do zálivu Terstského.

5. Řeky dalmatské: Zrmaňa, Krka, jež tvoří pět vodopádův, Cetyna, řeka dílem ponorná, Neretva, jež vzniká v Hercegovině a při svém ústí má břehy bařinaté.

Oblast vod ponorných.

Řeky ponorné tekou ve všech hornatinách vápencových, také na Moravě (Pivka na dně Macochy), ale nejvíce jest jich v Krasu: 1. Rěka, jež ztratívší se náhle, vyniká zase ve vzdálenosti 37 km jako Timavo a vlévá se do Terstského zálivu; 2. v Charvátech Gačka a Lika; 3. v Hercegovině: Rěka Zálomská na pláni Nevesiňské, Třebinci a jiné.

K ponorné oblasti patří také jezero Cirknické, jehož voda děrami mizívá v hlubinách země a vtéká do blízké Pivky a do Unce.

Čím různí se od sebe oblast řeky Inny i Adiže? Které řeky mají oblast vltavské podobnou? Změřte přímkou i vývoj Labe, Moravy, Dravy, Tisy, Maroše a jiných řek rakouskoherských! Které řeky mají v Rakousko-Uhersku jen vrchovisko? Kudy přešlo by se z údolí viselského do vážského, z moravského dolabského a vltavského, z adižského do dravského, z adižského do innského? Nakreslete Inn, Savu, Labe s Vltavou, Moravu s Dyjí, Dněstr a jiné řeky s jich horstvem průvodným a s městy nejdůležitějšími! Ukažte na mapě vrchoviška nejméně třem řekám společná a poznamenejte si z nich vrchoviška nejméně čtyříříčná i se jmény řek dotyčných! Která horstva otočena jsou řekami, která jimi provázena, která prorvána? Které krajiny mají řek málo? Které řeky mají mnoho vody, které málo? Které řeky budou celou svou délkou budou částečně jsou rozhraním jednotlivých zemí? Jděte po hranicích říšských a jmenujte hory a řeky pomezné!

o) Jezera.

Jezera našeho mocnářství jsou buď horská buď nížinná.

a) Jezera horská:

1. V severním pásu alpském: Bodamské utvořeno jest hlavně Rýnem, rozsah jeho = 476 km^2 , hloubka 276 m; Zellské v Salcbursku, vytéká do Salice; jezera travenská, z nichž největší jest Atterské (50 km^2 — viz str. 39.).

2. V jižním pásu alpském: Gardešské, jež zasahuje pouze cípem severním do jižních Tyrol, tvořeno jest Sarkou a známo svou krásnou barvou modrou (363 km^2 , 290 m hluboké); jezera korutanská: Bílé, Millstattské, Vrbské nebo Čelovecké; jezera krajinská: Bledecké a Bochyněské.

Která jezera alpská jsou v údolích příčných, která v podélných?

3. Jezera česká jsou nepatrna, největší z nich tají se ve hvozdech šumavských a vynikají krásou krajinnou, jako jezero Černé ve hvozdě Královském.

4. Jezera karpatská v Tatrách, známá pode jménem mořských očí, jsou malá, ale vynikají krásou a značnou výškou absolutní; nejrozsáhlejší jest Velké jezero Rybí.

5. Jezera krasová: Cirknické (viz str. 47.), Plitvická (viz str. 41.), dvě jezera Vranská, jedno na ostrově Cresu, druhé u města Zadra.

β) Jezera nižinná.

Jezero Blatenské vzniká soutokem četných řek a vylévá se řekou Šijem do Blatné a touto do Dunaje; povrch jeho $= 660 \text{ km}^2$, ale hloubka největší jen 11 m .

Jezero Neziderské jest vnitrozemské a tedy zvláštností v Rakousko-Uhersku, neboť jezer, která by nebyla spojená s řekami, jest v našem mocnářství po skrovnu. Rozsah 330 km^2 , hloubka 6 m ; vodu má nasycenou natronem. Roku 1865. vytratilo se úplně, ale od r. 1870. jest opět plné.

d) Bařiny a slatiny.

Bařin a slatin nejvíce mají Uhry: bařina Hanšág při východním břehu jezera Neziderského vznikla asi jako jezero samo zpáteční vodou Ráby a Rabice; bařiny kolem Munkačevo mezi Tisou a Bodrogem, kolem Sátmaru na březích berettyóských, kolem Vršce v Banátě, na březích dunajských, tiských a dravských i jinde; v Slavonii jsou bařiny nad Savou u Mitrovice; v Čechách slatiny šumavské, nejrozsahejší na pramenech vltavských a v horách Tepelských;

v Haliči podél Visly a Dněstra, v Salcbursku podél Salice, ve Štyrsku podél Enže, v Krajině kolem Lublaně, v Dalmacii nad Neretvou; v okolí Ogleje jsou laguny, t. j. bařiny, které vznikají tím, že voda mořská za přílivu dostává se do nižších míst na břehu.

e) Prameny mineralné.

Mineralních pramenů, z nichž mnohé jsou léčivé, říše naše má více než kterákoliv jiná; nejhojněji prýští se jich na jižní straně Krušných hor českých, na severním i jižním úbočí středních Karpat (vřídla slaná), v severních Alpách vápencových a na východním konci jižních Alp vápencových; nejslavnější ze všech jsou **Karlovy Vary**, jež jsou i nejteplejší (75° C.). Jiné proslavené prameny jsou v Čechách: Teplice, Františkovy Lázně, Mariánské Lázně, Zaječice, Kysibela j; na Moravě: Luhačovice a Losín (Ullersdorf); v Haliči Drohobyc a Štavnice; v Dolních Rakousích Baden; v Horních Rakousích Hall, v Salcbursku Gastejn, ve Štyrsku Gleichenberg a Laško (Tüffer), v Krajině Teplice, v Charvátsku Topusko a Teplice, v Slavonsku Daruvar, v Uhrách Budín, Píšťany, Teplice u Trenčína, Mehadie (lázně Herkulovy), v Bosně Tuzla.

C. Podnebí.

Na kterých činitelích závisí podnebí (viz I. d. str. 69.)? Ve kterém teplotném pásu leží říše naše? Která jeho část jest na s. a která na j. od 45° s. š.? Který vliv má na podnebí Rakousko-Uherska jeho rozloha od z. k v., který Alpy, Karpaty a Šumava? Které větry přinášejí nám déšť, které jsou teplé, které studené? Větrná úbočí horská mívají lesy pěknější než závětrní: vysvětlete úkaz tento!

Rakousko-Uhersko lze rozděliti na tři okresy podnebné:
 1. **Severní okres**, jenž zabírá severní hornatiny české,

Slezsko a Halič, s průměrnou roční teplotou $7-9^{\circ}$ C.; tam daří se vedle všeho obilí nejvíce len a konopí, ale žádná réva.

2. **Okres střední** na j. od severního až ku 45° severní šířky s průměrnou teplotou $9-11^{\circ}$ C.; daří se v něm obilí, na vhodných místech také kukuřice a réva.

3. **Jižní okres** zabírá Banát, Charvátsko-Slavonsko, dolní údolí adižské a všecko přímoří, průměrná teplota $11-14^{\circ}$ C.; daří se v něm kukuřice, rýže, lesy kaštanové, moruše a v krajích přímořských, kde jižní větry mořské mírní letní vedro a zimní chlad, také stromy věčně zelené i palma datlová.

Zasahuje tudíž Rakousko-Uhersko jihem svým do rostlinstva tropického, kdežto Halič má účast v drsném podnebí nížiny Sarmatské a v Uhrách spatřují se poslední sledy stepi asijské i divoká vinná réva.

Tato veliká různost podnebí celého mocnářství jeví se mnohdy na prostoře nepatrné; kdo by ku př. v lednu cestoval z Celovce do Rěky, přišel by z teploty -6° C. do teploty $+6^{\circ}$ C., kterýžto rozdíl teploty poznal by člověk, konaje cestu od Severního mysu evropského až na severní břeh půloostrova Pyrenaejského; jestif v Celovci průměrná teplota lednová o 1° C. nižší než v Hamerfestě, a zimní isotherma evropská jde od Drontheima přes Vídeň na jz. Rus. Ve městech následujících, jež mají s Vídni téměř touž zeměpisnou šířku, jest průměrná teplota dle Celsia:

	v lednu	v červenci
Paříž	sk. $+2^{\circ}$	$+19^{\circ}$
Vídeň	sk. -2	$+20.5$
Sarepta	-10.6 . . . sk. $+24$	
Urga	-26.7	$+17.7$
Quebec	-12.3	$+19.3$

Příchod jarního květu opozduje se průměrně o 3 dny, zralost plodů o 6 dní při 1° šířky zeměpisné nebo 100 m výšky. Aby jaro z jižní Dalmacie směrem horizontálním proniklo až do sv. Haliče, potřebuje skoro $2\frac{1}{2}$ měsíce; Terst má jarní květ o měsíc, Praha o dva měsíce později než ostrov Vis, Halič o týden později než Praha. Aby jaro od břehů mořských směrem kolmým vystoupilo do míst nejvyšše obydlených (1900 m v údolí oetzskeém), potřebuje více než tři měsíce, a když v těch místech jest jaro, mají jaro také již v Petrohradě; na českém Rudohoří a v Moskvě jarní květ rozvírá se touž dobou. Chtěl-li by tedy

kdo v našem mocnářství žíti stále ve střední teplotě jarní (asi 10° C.), zdržoval by se za zimy v jižní Dalmacii a s pokračujícím rokem šel by do údolí alpských, stoupaje tam do vyšších a vyšších míst a sestupuje zase s teplotou klesající, až by posléze vrátil se na břehy adriatské.

Z větrů převládají západní a jižní, jež zavádějí vlhký a poměrně teplý vzduch od moře až do nejzazšího severu a východu; v krajinách na j. od Alp prahorských vane teplý jih (*s c i r o c c o*), jenž tam urychluje žně, avšak náhle rozpouštěje sníh a ledovce, působí laviny a škodlivě rozvodňuje bystřiny; v krajinách krasových a po všem pomoří zuřivá nebezpečná bora.

Prškami říše dobře jest zásobena: právě v jižních krajinách, kde teplota nejvyšší, jsou pršky nejvydatnější; suchem trpívá jen Veliká nížina uherská, jež má pršky jarní i podzimní a léto, jmenovitě měsíc září, suché. Nejvíce prší v Krajině (až 200 cm), v Šumavě (asi 120 cm), v severních vápenkových a v Julských Alpách, nejméně ve středu Čech (44 cm), v severní polovině Moravy, v Haliči a na Veliké nížině uherské; celkem platí pravidlo: čím kraj vyšší, tím prší tam vydatněji.

Sníh padá v Rakousko-Uhersku všude, ale na Visu průměrně jen jediný den v roce a na březích adriatských i v jižním údolí adižském ihned se rozechřívá; *) že pak na jihu jest nebe jasnější a tudíž více slunečných dní než na severu: zima tamější rovná se našemu jaru s jeho častým střídáním slunovítu a krátkých pršek.

Jest tudíž Rakousko-Uhersko v únoru, vyjíma jíc pomoří a dolní údolí adižské, všechno všudy pod sněhem a zima v něm všude téměř stejná; v létě však vrcholy vyšší než 2800 m jsou pokryty věčným sněhem a v nížinách všech vládne skoro rovnoměrné teplo, tak že by člověk hledající osvěžení tehdy nesměl jít na s. nebo na východ, nýbrž do krajin výše položených anebo lesem zarostlých.

*) Někdy stává se však, že i v těch končinách, obyčejně za prudké bory, napadá sněhu veliké množství, jenž pak ovšem leží několik dní.

D. Obyvatelstvo.

I. Počet obyvatelstva prostý a průměrný.

Jméno země	Počet prostý	Lidnatost (na 1 km ²)
Čechy	5,561.000	107
Morava	2,153.000	97
Slezsko	565.000	110
Halič	5,959.000	76
Bukovina	572.000	55
Dolní Rakousy	2,831.000	118
Horní Rakousy	760.000	63
Salcbursko	163.600	23
Štýrsko	1,213.600	54
Korutany	349.000	34
Krajina	481.000	48
Tyroly s Vorarlberskem*)	912.500	31
Přímoří**)	648.000	80
Dalmacie	476.000	37
Země rakouské úhrnem . .	22,144.008	74
Uhry (se Sedmihradskem a Rjekou)	13,833.600	49
Charvátsko-Slavonsko . . .	1,904.500	44
Země uherské	15,738.000	49
Rakousko-Uhersko . .	37,883.000	61
Bosna s Hercegovinou . .	1,186.000	28

Srovnajte země rakouskouherské podle jejich lidnatosti!
Které čtyři země jsou nejvíce lidnaty, které čtyři nejméně?

Nejlidnatější krajina rakouskouherská jest okres Rumberský v sev. Čechách (344 na 1 km²), nejméně zalidněný salcburský okres Jezerní-Zellský (12 na 1 km²).

*) Tyroly 805.200, na 1 km² 30; Vorarlbersko 107.400, na 1 km² 41.

**) Gorice s Gradiskou 211.000, na 1 km² 72; Terst s územím 155.000 Istrije 292.000, na 1 km² 59.

II. Obyvatelstvo dle národnosti.

a) Obraz dějepisný.

Rakousko-Uhersko nebylo nikdy obydleno národem jediným, ano jednotlivé země za různých dob měly různé obyvatelstvo. Tato pestrost národní vysvětluje se z polohy zeměpisné a ze starších dějin našeho mocnářství; jsouc ve střední Evropě položeno, bylo průchodištěm národů za obecného jich stěhování a také průchodištěm obchodu jak od moře Adriatského k Baltskému, tak od Černého k Severnímu.

Za nejstarších dob usazeni byli v říši naší Slované, Germani, Thrákové a jiní. V VI. stol. před Kr. přišli z nynější Francie mnichomenní Gallové nebo Keltové a zabrali největší díl Rakousko-Uherska, Čechy, Moravu a Slovensko jmenovité Bojové. Za císaře Augusta Keltové podlehli současnemu útoku Římanův a Germanův. Tito zalistnili ponenáhlu všecky rakousko-uherské země na j. až k Dunaji; v Čechách tehdy usadili se Markomani, na Moravě a na Slovensku Kvádové; Římané dobyli zemí na pravém břehu dunajském a chtějice sobě panství v nich pojistiti, stavěli tam města, četné silnice i mosty a ve IV. a V. stol. zaváděno tam i křesťanství.

Z měst vynikala sídla arcibiskupská: Aquileia i Sirmium ve Srému nedaleko dnešních Mitrovic, sídla biskupská: Lauriacum (blíz města Enže v Horních Rakousích), Poetovia (Ptuj) a Aemona (Lublaň); kromě nich: Vindobona (Videň), Iuvavum (Salcburk), Tridentum, Virunum (Celovec), Aquincum (Budín), Salona (kde nyní Splét) a j.

Mezi Germany a Římany vzplanuly brzy války, jejichž jevištěm byly země na pravém břehu dunajském; do této vřavy vpadli náhle od východu Hunnové (375.), jižto pevně se usadivše v Uhrách, úprkem zabrali kromě jiných zemí také celé naše mocnářství a způsobili všeobecné stěhování národů germanských do Evropy západní a jižní. Po smrti Attilově Hunnové byli dílem zničeni, dílem vypuzeni, a v Rakousko-Uhersku vznikly říše Germanův a Slovanův před tím ujařmených; Germani z nynějších Uher pře-

stěhovali se do Italie, napřed Ostrogothové, po nich Longobardi (r. 568.), a skoro do celého Rakousko-Uherska vstěhovali prý se zatím nynější Slované, do Čech, na Moravu a na Slovensko jmenovitě Čechoslované; ale tito kmenové slovanští všichni upadli hned potom v tuhé jařmo Avarův, jižto usadivše se k r. 557. v Uhrách, zalidnili také nynější země alpské Slovany Korutanskými. Čechoslovany a Korutany od panství avarského osvobodil Samo k. r. 627., ale po jeho smrti tato první veliká říše slovanská zas se rozpadla a části její: knížectví Korutanské, České a Moravské dostaly se podle všeho opět pod žezlo Avarův. Korutané, aby útisků jejich se zbavili, přijali raději nadvládu bavorskou (748.) a za Karla Velikého s Bavorskem octli se pod panstvím francským; odtud počalo se jich poněmčování, až z nich zůstal malý zbytek, nynější Slovinci.

Týž Karel Veliký vyvrátil panství avarské také v Uhrách (799.) a založil marku Východní v nynějším Dolním Rakousku; v Čechách tehdy vládl knížecí rod Přemyslovců, na Moravě a na Slovensku proslavení Mojmírovci; také ostatní Uhry obydleny byly od nečetných kmenů slovanských. Asi r. 890. vtrhli do Uher Maďaři, národ mongolský, a vyvrátili říši Mojmírovčův, Velikou Moravu, před r. 906. zabrali marku Východní. Od té doby nedály se již valnější národnopisné změny s obyvatelstvem našeho mocnářství.

b) Obyvatelstva národnost a bydliště.

Obyvatelé rakousko-uherskí patří hlavně ku třem kmenům národním, k indoevropskému, k altajskému a k semitskému, a dělí se na valný počet národův.

Kmen indoevropský.

a) Slované.

1. Čechoslovani bydlí a) v souvislých sídlech ve středních Čechách, na Moravě, ve východním Opavsku, v zápl. Těšínsku a na Slovensku (Slováci); b) na ostrovech, hlavně

v Ubrách podél Dunaje (Slováci) a ve Vídni, kdež jest jich nad 150.000.

2. **Poláci** bydlí a) v souvislých sídlech od řeky Olše v Těšínsku až k dolnímu Sanu, od Visly až k Uhrám a k čáre od horního Dunajce k městu Jaroslavi na Sanu; b) na ostrovech, přede vším v městech ostatní Haliče.

3. **Malorusové** jinak **Rusini** bydlí v ostatní Haliči, v uher-ských středních Karpatech a částečně i v Bukovině.

4. **Srbo-Charváti** bydlí a) v souvislých sídlech: v Char-vátsko-Slavonsku, v Istrii, v Dalmacii i na ostrovech a v Bosně i Hercegovině; b) roztroušeni, ponejvíce v jižních Uhrách (v Banátě i v Báčce).

5. **Slovinci** bydlí v Krajině v j. třetině Štýrska, v jv. části Korutanska a v Přímoří kromě Istrije.

6. **Bulhaři** bydlí rozptýleni v několika osadách ba-nátských.

Slované, majíce osmero spisovných jazyků (i Slo-váci píší nikoli jazykem českým, ale svým nářečím!), zůstávají v 8 národů rozštěpeni.

Čechoslované, Poláci a Malorusové jsou Slované **severní**, Srbo-Charváti, Slovinci a Bulhaři **jižní**.

β) **Němci** bydlí a) v souvislých sídlech: v ze-mích alpských, kromě jižní třetiny Tyrol i Štýrska i jv. čtvrtiny Korutan, v širokém oblouku na pomezí českém, v Opavsku a v severní Moravě; u Domažlic a Náchoda jest oblouk tento přetržen českými sídly; b) na ostrůvcích ná-rodnostních: v Čechách kolem Budějovic, na pomezí česko-moravském kolem Jihlavy a Svitav, na Moravě kolem Olo-múce a Brna, v Krajině kolem Kočevje, v Uhrách ve stolici Spišské, v Banátě a na jiných místech, v Sedmihradech okolo Sibině (Königsboden), v severním sousedstvu Brašova (Bur-zenland) a kolem Bystřice (Nösnerland).

Všichni Němci, ač přerozličnými nářečími mluví, jeden a týž spisovný jazyk majíce, jediným jsou národem.

γ) Románi.

1. **Italiáni** bydlí v jižním Tyrolsku a v městech pomořských; jejich příbuzní Furlanci v jz. Goricku a Ladini v horním údolí fassanském.

2. **Rumuni** bydlí ve středním a západním Sedmihradsku, ve vých. Uhrách a ve vých. Bukovině.

δ) Řecko-Ilyrové.

1. **Řekové**, jako kupci ve Vídni, Terstu, Rěce, Brašově a j.

2. **Albánci** v okolí Zadra a na dolní Savé.

ε) **Arméni** sídlí rozptýleni ve Lvově, Černovicích, Sučavě, v některých městech sedmihradských, hlavně v Ujváru nad Samoší, ve Vídni, v Terstu a j.

Kmen altajský.

Maďaři obývají v Uhersku na obou rovinách a v hornatinně Alpské na západ až k Šoproni a Sv. Gotthardu; v Sedmihradsku od horní Maroše na jv. sídlí maďarští Székelyové.

Žádné jiné národní pole není tak četnými ostrovy protkáno, jako maďarské.

Kmen semitský.

Israelité bydlí ve všech zemích, v alpských nejřidčeji, v Haliči a v Bukovině nejhustěji, a drží se obyčejně jazyka německého.

Cikáni, původu neznámého, kočují zvláště v zemích uherských.

Čechoslovakův jest 7·14 mill.

Polákův " 3·255 "

Malorusův " 3·16 "

Srbocharvátův " 2·95 "

Slovincův " 1·23 "

Slovanův*) " 17·78 mill.

Němcův " 10·145 "

Italiánův " 0·725 "

Rumunův " 2·622 "

*) V rakouských zemích žije Čechoslovakův 5·2, Polákův 3·255, Malorusův 2·8, Srbocharvátův 0·6, Slovincův 1·14 mill.

Maďarův	jest	6·537 mill.
Israelitův*)	"	1·647 "
Jiné národnosti	"	0·124 "

Kteří národové obývají v každé jednotlivé zemi rakousko-uherské? Kterými národy jinými každý národ jest obklopen? Kteří národové nežijí jinde než v Rakousko-Uhersku, kteří mají soukmenovce za hranicemi našeho mocnářství?

III. Obyvatelstvo dle náboženství.

- a) Z náboženských vyznání převládá v Rakousko-Uhersku **katolické**, k němuž hlásí se více než dvě třetiny všeho obyvatelstva; katolíci dělí se na přívržence obřadu latinského (25·6 mill.), řeckého i arménského.
- b) **Evangelikův** jest skoro 3·6 mill., a jsou jedni vyznání helvetského (sk. $\frac{2}{3}$ všech), druzí augsburgského.
- c) **Církve řeckovýchodní** (Řekové nespojení) má skoro 3 mill. vyznavačův.

d) **Israelitův** 1·65 mill.; e) jiných vyznavačův (unitářův, starokatolíkův a j.) asi 67 000.

Poláci, Slovinci, Charváti a Italiáni jsou katolíci obřadu latinského, převážnou většinou také Češi v Čechách a na Moravě. Slováci přiznávají se ku katolictví, k věře evangelické i k církvi východní. Malorusové většinou jsou katolíci řeckého a jen v Bukovině a v Uhrách řeckovýchodního vyznání; Srbové jsou pravoslavní.

Němci v souvislých sídlech jsou katolíci, na ostrovech evangelici augsburgského vyznání.

Maďaři jsou nad polovinu (60%) katolíci, ostatní většinou vyznání helvetského, málokterí augsburgského a ještě menší částí unitáři.

Rumuni jsou v Uhrách a Bukovině většinou řecké nesjednocené, v Sedmihradech řecké sjednocené církve; nepatrna jich část unitáři.

*) Israelité při sčítání přihlašovali se k obcovacímu jazyku povýše německému, někteří také k českému, polskému a maďarskému a jsou tudíž pojati mezi dotyčné národy.

E. Bohatstvo přírodní a živnosti.

I. Hospodářství.

Veškerého povrchu 94% vypadá na půdu plodnou, ostatek na neplodnou.

Plodná půda dělí se na pole i zahrady (nad 37%), lesy (sk. 31%), pastviny (sk. 14%), louky (nad 11%) a vinice (1%).

a) Rolnictví.

Rolnictví v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v zemích alpských věnuje se rozumná péče, v ostatních zemích však jen polovičná píle, tak že tam rozsáhlé plochy ladem leží, ostatek pak nedostatečně se vzdělává. Nejúrodnější kraje jsou: Banát, Haná, planina Podolská v Haliči, nížina Severočeská a pole Tullenské.

Obilí (pšenice, žita, kukuřice, ječmene, ovsy, pohanky, prosa) těží se množství veliké, nejvíce v Uhrách (přede vším v Banátě); Charvátsko-Slavonsku, Čechách, na Moravě a v Haliči, kteréžto země nad vlastní spotřebu sklízejí; rýže daří se kolem Gradisky i v Banátě; brambory, luštěniny, len, konopí, burák nejlépe v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, Haliči a v Uhrách; chmel v Čechách (nejlepší na Žatecku); řepka v Uhrách a Čechách; tabák u hojnou v zemích uherských, nad to v Haliči, Bukovině a jižních Tyrolích.

Kmín, fenykl, anýz na Moravě a Slovensku, v Haliči a v Čechách; mák ve všech zemích slovanských, hořčice na Moravě, v D. Rakousích a Dolní Krajině; paprika v Uhersku; sladké dřevo (lékořice) na Moravě, v Uhrách a Slavonii.

Lukařství hledí si nejlépe v zemích alpských a v Čechách, ale všude dalo by se ještě zdokonaliti; nejlepší louky mají údolí jihotyrolská. Mezi pícními rostlinami přední místo zaujímá jetel, jehož pěstování stále se šíří, nejvíce ve Štýrsku, Korutanech a Krajině.

Pastvin jest více než luk, avšak ubývá jich rok od roku tou měrou, kterou hospodáři počínají pícní rostliny pě-

stovati a dobytek na pastvu nepouštěti; nejvíce pastvišť, leč málo vydatných, má Dalmacie, nejživnější jsou v Alpách.

b) Zahradnictví zvláštní píli věnují jen v Dolním a Horním Rakousku, v Čechách, na Moravě, ve Štýrsku, v Korutanech, Dalmacii a přede vším v jižním Tyrolsku. Zeleniny pěstují nejvíce blíže větších měst, chřest mají nejlepší Ivančice na Moravě; nejchutnější ovoce města tyrolská Bolzano a Meran; jižní ovoce (kaštany, fíky, citrony, pomeranče, ořechy, svatojanský chléb) v jižních zemích; v Dalmacii a Přímoří daří se také rostliny vždy zelené, předem oliva.

c) Vinařství je z nejdůležitějších a nejvděčnějších odvětví hospodářských; v Evropě jen Španěly, Italie a Francie předčí nad Rakousko-Uhersko množstvím výtěžku, leč pohříchu také bedlivým pěstováním révy. Vinná réva daří se ve všech zemích vyjmajíc Slezsko, Halič, Horní Rakousy a Salcbursko, nejvíce v Uhrách, Charvátsko-Slavonsku a Dalmacii; nejohrnivější jsou vína uherská a z nich nejzácnější to ka jština.

d) Lesnictví. Rakousko-Uhersko jest neobýčejně bohaté na lesy, zvláště v Alpách, Karpatech a na vysokém Českomoravském; nedostatek dříví mají země krasové, kdež lesy jsou zakrslé a řídké, některé vých. krajiny Haliče a uherské nížiny, kde spojení jest nedostatečno. K výnosu lesů patří kromě dříví a dřevěného uhlí také stelivo, lesní semena, kůra, pryskyřice, draslo, pastva a j.

e) Chov domácího zvířectva.

Země, které rolnictví náležitě si hledí, ovšem i dobytku patřičnou věnují starost, v ostatních s rolnictvem i chov dobytka na prostředním stojí stupni.

S kočkou výtečný jest v zemích alpských, kde chov jeho salašnictvím vydatně jest podporován; pro žír drží se hlavně v Haliči a v zemích uherských; koně chovají pěkné v Uhersku, Salcbursku, ve Štýrském Poenží a v Korutanech; osly, mezy a kozy v krajinách krasových, ovce s vý-

bornou vlnou mají Čechy, Morava, Slezsko, D. Rakousy a Uhry, v epřový dobytek nejvíce Uhry a Slavonie.

Drůbež chová se ve všech zemích, zvláště poblíž větších měst; slepic a hus nejvíce v Čechách a na Moravě, na j. mají raději kachny a kruty.

Včelařství je v celku na nízkém stupni, a výtěžek jeho nestačí domácí spotřebě; nejlepší včelaři jsou v Korutanech, D. Rakousích, vých. Haliči, v Krajině a jižním Štýrsku.

Bource chovají země jižní, nejvíce jižní Tyrolu.

f) Lov a rybařství.

Lov provozuje se spíše pro vyražení než pro výdělek; krom obyčejné zvěři srstnaté a pernaté skytá říše lovcům bažanty (nejvíce v Čechách), tetřevy (v Čechách a v Alpách), ptačího bahenní (v Uhrách), supy a orly (ve vysokých horách), černou zvěř (v zemích severních a v Uhrách), kamzíky (v Alpách), medvědy, vlky a rysy (v Karpatech), šakaly (v Dalmacii).

Rybařství umělé provozuje se v rybnících i řekách, přirozené v řekách (nejvíce v Čechách a na Moravě); přední ryba jest kapr; od ryb nejhojnější jest Tisa, Dunaj, Labe, Vltava a Blatenské jez.; z moře nejvíce vyloví se tuňáků, makrel, sardelí a rakův.

Říše Rakousko-Uherská jest rozhodně stát rolnický, neboť hospodářstvím a jeho vedlejšími výkony zaměstnávají se skoro $\frac{2}{3}$ obyvatelstva.

O zvelebení hospodářství pečují vláda, zemědělské rady a rozličné spolky, jež výstavami nejlepších výrobků, poskytováním odborn, slovem a písemem k povznesení hospodářství přispívají; mimo to zřízeny jsou a zřizují se stále mnohé odborné školy k vzdělání hospodářův.

II. Nerosty a jich těžení.

Rozmanitostí nerostů v Rakousko-Uhersku všechny státy evropské předčí, nikoli však výtěžkem, tak že jen rtuti, tuhy, uhlí a soli více se vyváží než dováží; ostatních nerostů dovoz daleko jest větší vývozu. Nejdůležitější nerosty jsou sůl, uhlí a železo.

Zlato těží se hlavně v Sedmihradsku a v Uhrách, stříbro tamtéž a nejvíce v Čechách; **rudy železné** (skoro 11 mill. q) dobývají a **surové železo** vyrábějí všechny země, vyjmouc Horní Rakousy, Přímoří a Dalmacii, nejvíce ve Štýrsku (nad 4 mill. q), Korutanech, Čechách, na Moravě a v sev. i jiho-vých. Uhrách; pro měď jsou Uhry, pro olovo Korutany přední naleziště; zinek skytá záp. Halič a Korutany, cín české Rudohoří, rtuť Krajina, síru Halič, tuhu Čechy, Morava a Štýrsko, petrolej Halič.

Všechny země, vyjmajíc Salcbursko a Bukovinu, mají ložiska uhlí, dohromady 173 mill. q, leč nejvíce ho dobývají Čechy (nad 100 mill. q), Slezsko (17,5 mill. q), Morava (nad 12 mill. q) a Štýrsko (nad 16 mill. q).

Soli vytěží se v Rakousko-Uhersku skoro 4,2 mill. q; krušná uložena jest v novyčerpatelných dolech karpatských v Haliči (nad 1 mill. q), v Uhrách i Sedmihradsku, nejvíce ve Věličce a Bochni; varná těží se v Solné Komoře, moravská na pobřeží istrijském a dalmatském.

Kromě toho má říše bohaté lomy stavěbního kamene, břidlice, sádrovce, křídy, znamenitá ložiska hlíny rozmanité a zemin barevířských; dráhy na kamenné, nejvzácnější v Čechách (granáty) a v Uhrách (opály, topasy a j.).

III. Průmysl.

Jakkoli Rakousko-Uherský stát jest agrickulturní, hospodářství nijak nemůže se měřiti s průmyslem; avšak mezi oběma díly moc-

nářství rozdíl je podstatný: Rakousko mnohými výrobky s cizinou sebe pokročilejší čestně, ba vítězně závodí, v Uhersku dosud počet továren jest malý a předměty potřebné větším dílem jen rukou a po domácku se shotovují.

Země v pravděprůmyslné jsou: Čechy, Morava, Slezsko, Vorarlbersko a Dolní Rakousy; pranepatrny průmysl má Dalmacie a Bukovina.

a) Průmysl kovorobný.

Výroba železa rok od roku se vzmáhá; kvete hlavně v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, Dolních Rakousích, Štyrsku, Korutanech a banátské Rešici; nejlepší ocel máme z alpských zemí, přede vším ze Štyrska.

Hotovení zboží železného patří k nejdůležitějším odvětvím rakouského průmyslu a děje se v zemích už jmenovaných a v Horním Rakousku i Krajině. Kosy a srpy výborné jakosti vyrábějí ve Štyrsku, Štyru hornorakouském a Dolních Rakousích, drobného hospodářské nářadí a předměty pro domácnost (kladiva, nože, přesky, hřebíky a j.) ve Štyru, v Dolních Rakousích, v Čechách (v Hořovicích, na Křivoklátě, v Karlových Varech); zbraně ve Vídni, v Praze, ve Štyru a Borovljí; ohnivzdorné pokladny jsou světoznámá zvláštnost průmyslu vídeňského.

Zlatnictví a stříbrnictví kvete v největších městech, hlavně ve Vídni; v Praze a v Čechách vůbec výtečné jsou práce granátové.

Výroba prostředků dopravných je stkvělá; sprosté vozy hotoví skoro výhradně menší živnostníci, kočáry ve velkých městech, vozy železniční v továrnách ve Vídni, v Praze a souestvu, v Mariboru a Budapešti; stavba lodí chvalně známa jest i v cizině, větší loděnice na lodi námořské jsou v Terstu, Pulji a Rěce, na lodi říční v Budapešti a Linci.

Výroba nástrojů vědeckých a uměleckých vzmáhá se utěšeně, hlavně ve Vídni a v Praze, nástrojů hudebních světové pověsti také v Králové Hradci, Kraslicích a j.

b) Výroba hliněných tovarů dočinila se úspěchů značných; výhradní zvláštností průmyslu českého jest výtečné porcelánové zboží (hlavně kolem Karlových Varů) a zboží terralithové (siderolithové) u Teplice a na dolním Labi; zboží hliněné vyrábějí Morava (Znojmo), Čechy (Budějovice a j.), Dolní Rakousy, Štýrsko, Slezsko; pálené stavitecké ozdoby a práce (zboží terracottové) ve Wagramě a Inzersdorfu (u Vídně); pálení cihel jest obecné, v Inzersdorfu jest největší továrna cihelná. — V Uhrách pěknější práce hotoví v Pětikostelí a Totiši, porcelán ve světoznámé továrně v Herendu, cihel nesmírné množství na Rákošském poli u Pešti.

c) Výroba skla nejpřeknější rozvinula se v Čechách; nejstkovější stránka u českého sklářství je sklo křišťálové, jež i způsobou i čistotou vítězně překonává veškeru soutěž; kvete hlavně v okresu Borském a Českokamenickém, kdež mu střediskem jest Kamenná Šenava; výroba skla zrcadlového a tabulového přede vším v okresu plzeňské obchodní komory, drobného zboží skelného v okolí Jablonce a Tannwaldu.

d) Výroba zboží dřevěného pracuje i pro vývoz a kvete ve velkých městech; vyřezávanky z dřeva, rohu a kosti hotoví se po domácku v okrese Králickém, Solné Komoře a v údolí Grödenském v Tyrolsku.

Zboží pletené ze slámy, lýka, rákosu, a proutí vyrábí se ve větších městech, nejvíce ve Vídni, pak v sev. Čechách, Tyrolech a Koryčanech na Moravě.

e) Výroba zboží koženého. Jirchářství od pradávna skytá tovary jakosti nejlepší, nedostačuje však domácí spotřebě; nejdárněji prospívá na Moravě, v Dolních Rakousích, Čechách, Gorici a v Uhrách; Vídeň a Praha vyvážejí mnoho obuvi, výtečných rukaviček a zboží ozdobného.

f) Průmysl tkací.

Výroba zboží vlněného je z nejstarších a nejznačnějších odvětví průmyslových v Rakousku;

soukenictví utěšeně kvete na Moravě (v Brně s okolím), v Čechách (v okresu obchodní komory liberecké a j.), ve Slezsku (v Bílsku a Krnově) a v haličském městě Biale.

Výroba zboží bavlněného. Největší přádelny jsou v Pottendorfě za Vídni, v Liberci a Tannwaldě v Čechách, ve Feldkirchu a Dornbirnu ve Vorarlbersku. Továrnické i ruční hotovení látek bavlněných děje se v sev. Čechách (na Liberecku), Vorarlbersku a Dolních Rakousích; ruční také na Moravě a ve Slezsku.

Plátenictví pokročilo nejlépe v Čechách (přede vším v obvodě liberecké obchodní komory, kde Trutnov je středištěm), v sev. Moravě a ve Slezsku; tkanič děje se hlavně rukou v zemích jmenovaných a v Karpatech, niti hotoví nejsilovněji okolí Rumburka a Slezska (Bruntal), práce konopné nejvíce Terst a Rěka, jutové u Vídni a ve Svitavech; krajkařství, vyšívání a výroba bílého zboží nejznačnější jest v Rudohoří, vyšívání také v Nové Kdyni a Vorarlbersku.

Hedbávnictví je skrovné; Rakousko vytěží na jihu, hlavně v Tyrolích a Goricku, skoro 2000 q surového hedbávání, ježto spracuje se téměř všechno v Dolních Rakousích (ve Vídni), na Moravě a v Čechách.

h) Výroba oděvu stojí v Rakousku na vysokém stupni a pracuje i pro vývoz.

i) Papírnictví pokročilo v novější době netušeně, přede vším v Čechách a v Rěce.

j) Výroba potravin.

Mlynářství drží jedno z prvních míst v Evropě; z rakouských zemí nejvíce mlýnů mají Čechy, v Uhersku v popředí stojí komitat Budapešťský s hlavním městem a Rěka.

Cukrovarnictví rozkvetlo tak, že nejen kryje spotřebu domácí, ale také mnoho vyváží; pět šestin všech továren říšských jest v Čechách a na Moravě.

Pivovarnictví, najmě ve Vídni s okolím a v Čechách, drží jakostí, nikoli však množstvím výroby, první místo

v Evropě; pivovar švětatský (u Vídně) největší jest v Evropě, pivovar plzeňský rozesýlá výborné své pivo po veškerém světě.

Vinopalnictví provozuje se nejrozsáhleji v Haliči, Bu-kovině a v Uhrách, a jest ponejvíce vedlejším zaměstnáním hospodářův.

k) Výroba tabáku je státním monopolem a nedostačuje domácí spotřebě; největší továrny rakouské jsou v Hainburce za Vídni a v Sedlci u Kutné Hory.

l) Výroba lučebnin v užším smyslu roz-sáhlá je v Čechách, Slezsku a Dolních Rakousích tou měrou, že i pro vývoz pracuje, avšak soda se dováží; výroba lučebnin v širším smyslu kvete v Čechách a Dolních Rakousích, přede vším rozžehadla mají ode davná výtečné jméno na trhu světovém.

IV. Obchod.

a) Povaha obchodu.

Rakousko-Uhersko nemá ani širého moře, ani ústí velikých řek na vlastním území, ani soustavy průplavné, což plnou měrou má Britsko, Francie a Německo; ale nedostatek tento nahrazen jest z valné části velikým přirozeným bohatstvem, polohou ústřední a přičinlivostí obyvatelstva, tak že mocnářství naše v obchodě světovém stojí hned za jmenovanými státy.

Obě poloviny říše tvoří jediný celní a obchodní celek, k němuž patří i Bosna s Hercegovinou a Liechtenštejn a v němž veskrze táz ustanovení mají platnost; jen přístav terstský a rěcký jsou svobodny.

Obchod vnitrozemský vzmahá se stále; západní země dávají východním výrobky (hlavně tkaniny, zboží železné a skelné) a přijímají za ně suroviny: stříbro, měď, obilí, mouku, krmení dobytek, kůže, kožešiny; ku vnitřnímu obchodu náleží také čilý obchod bursovní s cennými papíry.

Obchod zahraničný. Za zboží, které přes hranice se vozí, vybírají celní úřadové poplatek, řečený clo, a finanční

stráž hlídá, by podloudníci zboží nevyčleněho přes pomezí kradmo nezavlkali.

Rakousko-Uhersko jest v obchodním spojení přede vším se všemi sousedy, pak s Britskem a Francií, konečně s cízimi zemědíly.

Více než $\frac{4}{5}$ obchodu zahraničného dějí se po suchu, sotva $\frac{1}{5}$ po moři; po suchu nejčileji s Německem, pomoři s Italií.

Dováží se: z Italie jižní ovoce, ze Švýcar hodinky a hrací stroje, z Bavor dříví, ze Sas a Pruska knihy a desky, z Rusi, Rumunska a Turecka vlna a dobytek; z Francouz oleje, z Britska ocelové zboží (jehly) a j.; bavlna a kolonialní zboží z Ameriky (zvláště ze Západní Indie) prostředkováním Hamburka a Brem, anebo přímým spojením z Malé Asie, Egypta, Arabie a Přední Indie.

Vyváží se: do Turecka a Ruska mnohé výrobky, do Německa cukr a obilí, do zemí vzdálenějších sklo a jiné předměty.

Nejdůležitější místa obchodu: Vídeň, Praha, Pešť, Terst, Rěka, Štyrský Hradec, Linec, Plzeň, Liberec, Brno, Olomúc, Lvov, Brody, Černovice.

b) Prostředky dopravné.

a) Cesty.

Cesty jsou buď silnice, buď cesty polní a pěšiny; silnice udržuje buď říše (silnice říšská neb aerarní), buď země (zemská), buď okres (okresní), buď obec (obecní). Silnic je v celé říši nad 130.000 km, z nichž ani ne třetina v Uhersku.

β) Železnice.

Železnic máme v celé říši skoro 22.000 km, z čehož na Uhersko připadá více než třetina; nejlépe železnicemi opatřeny jsou Čechy. Ústředními uzly veškeré sítí železničné jsou Vídeň a Buda-Pešť, v jednotlivých zemích hlavní jejich města, před jinými Praha.

Z Vídně vybíhají tyto železnice důležitější:

Na severovýchod.

1. Dráha císaře Ferdinanda: přes Břeclav a Přerov do Krakova; důležité její odbocky na Moravě: z Břeclavi do Brna a z Přerova do Olomouce.

K dráze Ferdinandově pojí se: Moravskoslezská dráha severní: z Brna jednak do Přerova, jednak přes Prostějov a Olomouc do Šternberka, a moravskoslezská dráha ústřední: z Olomouce přes Brno do Opavy.

2. Dráha Karla Ludvíka, z Krakova přes Lvov do Brodův a ze Lvova přes Tarnopol ku pomezí východnímu; k této pojí se

3. dráha Iovsko-černovicko-jaská.

Na severozápad.

1. Rakouská dráha státní: z Vídně přes Brno do České Třebové, odtud přes Prahu po levém břehu labském do Podmokel; odbocky: z Brna k Jihlavě, z České Třebové do Olomouce, z Chocně do cípu Broumovského.

Připojeny jsou: Česká dráha severozápadní, také buštěhradskou zvaná: z Prahy na sz. do Chomutova a podél Ohře do Cheba; ústeckoteplická dráha: z Ústí n. L. do Chomutova.

2. Rakouská dráha severozápadní, rovnoběžná s drahou státní: z Vídně do Kolína a po pravém břehu labském do Děčína; důležité odbocky: z Kolína na sv. ku hranicím za Trutnovem; z Německého Brodu přes Chrudim do Josefova, kde připojuje se k ní jihozápadní rakouská dráha spojovací, jež jde přes Liberec do výběžku Frídlantského; z Velkého Oseka přes Hradec Králové do výběžku Králického, kde pojí se k ní moravská dráha po hraničná, do Šternberka vedoucí.

3. Dráha císaře Františka Josefa z Vídně do Gmunda, odkudž dále jednak přes Budějovice a Plzeň do Cheba, jednak přes Tábor do Prahy. K ní připojuje se patero drah:

Rakovnickoprotivinská: z Protivína přes Příbram do Rakovníka.

Plzeňsko březenská: z Eisensteina přes Plzeň a Žatec do Duchcova.

Česká dráha západní: z Prahy přes Plzeň a Domažlice do Bavor.

Pražsko duchcovská: z Prahy přes Slaný a Most do Hrobův.

Česká dráha severní: z Prahy přes Mladou Boleslav do výběžku Šluknovského.

Na západ.

Dráha císařové Alžběty: z Vídni přes Linec do Salcburka s odbočkou z Lince do Buděovic; ze Salcburka přes Zell do Innsbrucka jde dráha arcivévodkyně Gisely, a dále dráha arlberská až ku hranicím švýcarským.

Na jih.

Jižní dráha: z Vídni přes Semering, Štýrský Hradec a Lublaň do Tersta, Italií do jižních Tyrol, přes Brenner a Innsbruck do Kufština.

Odbočky její rozvětvují se v jz. Uhrách i v Chrávatsku, majíce v Sisku připojení ku dráze bosenské.

Spojení mezi drahou jižní a císařové Alžběty zjednává dráha královce Rudolfa.

Na východ.

1. **Státní dráha (jihovýchodní):** z Vídni po pravém břehu dunajském do Buda-Pešti a dále přes Segedin i Temešvár do Baziše na Dunaji; s odbočkami z Prešpurka do Trenčína (dráha povážská) a z Temešváru k Železné bráně.

2. **Dráha pešťskopetříkostelská,** jež zabíhá přes Záhřeb do Rjeky.

3. **Severní státní dráha uherská:** z Budapešti přes Křemnici na s. do údolí vážského.

4. **Dráha potiská:** z Cegleda jednak do Košice, jednak do Temešváru.

5. **Východní státní dráha uherská:** z Velikého Varadina do Karlova Bělehradu s odbočkou do Brašova.

6. Dráha košickobohumínská, jež běží průsmykem Jablunkovským.

7. První dráha uherskohaličská: pojí severovýchodní dráhu uherskou se Stanislaví.

γ) Dráhy vodní.

Které řeky zjednávají Rakousko-Uhersku spojení s mořem Černým, Baltským a Severním?

Nejdůležitější drahou vodní uvnitř mocnářství jest **Duna** a největší jeho tři pobočky; Dunaj splavný jest pro parolodi po celé své délce, **Drava** od ústí murského, **Sava** od ústí řeky Kupy, **Tisa** od ústí samošského. Plavbu po nich provozuje c. k. výsadní společnost pro paroplavbu podunajskou.

Parníkům splavný jsou ještě: **Labe** od Mělníka, (nejčilejší plavba říčná v mocnářství), **Vltava** od Štěchovic a **Dnestr** od Haliče; po menších řekách přepravovati lze vory a plti. Plavba po jezerech a průplavech (běžském i Františkově) není valné důležitosti.

Daleko důležitější pro plavbu jest moře **Adriatské**, při němžto zřízeny 104 dobré přístavy, nejhlučnější **terstský a rjecký** a vedle nich: **puljský, malolosiňský** (na kvarnerském ostrově Losini), **spletiský, dubrovnický a kotoranský**. Plavbu mořskou má v ruce „**rakousko-uherský Lloyd**“ sídlem v Terstu, jenž udržuje pravidelné spojení s přístavy ve východní pánvi středomořské (zvláště se Smrňou), s Bombají a Severní Amerikou.

δ) Pošty a telegrafy.

Na poštách, jichž jest v říši přes 6500, klesá doprava osob a vzrůstá doprava zásylek. **Telegrafovy** jsou dílem státní, dílem železniční, a délka jejich roste co rok; r. 1883. bylo telegrafních čar skoro 53.000 km, z čehož neplná třetina připadá na Uhry, a depeši dopraveno nad 25 mil., z čehož neplná čtvrtina v Uhrách.

ε) Jiné prostředky obchodní.

Obchod podporují také komory obchodní a živnostenské, banky, spořitelny, záložny, pojišťovny a jiné ústavy; z bank nejdůležitější jest „banka rakousko-uherská“, jež má vyhrazeno vydávati papírové peníze „bankovky“.

F. Osvěta.

I. Správa církevní.

a) Římskokatolická církev. Nejvyšší církevní moc má papež; arcibiskupové a biskupové, majíce kapituly a konsistoře po boku, vykonávají správu církevní ve svých diocesích.

Katolíci latinského obřadu mají 11 arcibiskupův, jimž podřízeno 42 biskupův. Arcibiskupská sídla jsou: Lvov, Praha, Olomouc, Vídeň, Salcburk, Gorice, Zader, Ostřehom (primas uherský), Jager, Kaloča, Záhřeb.

Katolíci řečtí mají dva arcibiskupy: ve Lvově a Blaži a sedm biskupův.

Katolíci arménští mají jednoho arcibiskupa: ve Lvově.

V Bosně i Hercegovině katolíci mají arcibiskupa v Serajevě a tři biskupy.

b) Řecká nesjednocená církev. Nejvyšší moc v každé metropolii má biskupská synoda. **V Rakousku** jest metropolita v Černovicích a jemu podřízení biskupové v Zadru i Kotoru; **v Uhersku** Srbové mají patriarchu v Karlovicích, jemuž podřízeno 6 biskupův; I. umuni metropolitu v Sibini, jemuž podřízeni jsou dva biskupové. Pravoslavní v zemích obsazených mají metropolitu v Serajevě a dva biskupy.

c) Evangelická církev. **V Rakousku** spravuje zájmy luteránův i reformovaných jako nejvyšší řád c. kr. vrchní rada církve evangelické a generální synoda; **uherskí** luteráni mají generální konvent v Buda-Pešti, **sedmi-**

hradští zemskou konsistoř se superintendentem v čele; reformovaní v Uhersku a Sedmihradsku mají za nejvyšší úřad konvent hodnostářů duchovních i světských v Buda-Pešti.

Tento nejvyšším úřadům podřízeni jsou v zemích rakouských i uherských superintendanti, seniorové (v Uhrách děkanové) a pastory (faráři); každý z nich má po boku stálý výbor i občasná shromáždění věřících svého okresu, s jejichž souhlasem obec svou řídí.

Duševní záležitosti židův mají na péči církevní jejich obce a rabinové od nich jmenovaní.

II. Školství.

Školy dělí se na: obecné, střední a vysoké; obecné a střední jsou buď povšechně vzdělávací buď odborné, vysoké jen odborné.

a) **Školy obecné** v Rakousku jsou buď 1—8třídní, buď měšťanské (trojtřídní); v Uhersku elementarní školy (školy každodenní a školy opakovací), vyšší národní a měšťanské.

Do škol obecných v Rakousku chodí mládež od 6—14 let, v Uhersku do 12 let chodí do školy každodenní, pak do 15 let do školy opakovací; jsou však od pravidel těch v různých zemích různé úchytky.

Obecných škol v říši je skoro 33.600, a chodí do nich asi 4·5 mill. dítěk (v Uhrách: 18·000 škol a 2 mill. žákův); nejvíce chodí do školy ve Vorarlbersku, v Horních Rakousích, ve Slezsku, v Čechách, na Moravě (98—89 % dítěk školou povinných), nejnedbaleji: v Bukovině, v Dalmácii a v Haliči (20—50 %).

O školství obecné stará se: školní rada místní, okresní a zemská; dohled ke školám mají c. k. školní dozorcové okresní a zemští.

K obecným školám vyššího rádu patří: nižší školy hospodářské a lesnické a hospodářské pokračovací, školy průmyslové, kupecké, hudební a jiné.

b) **Školy střední** obecně vzdělávací jsou gymnásia, reálky a reálná gymnasia.

Gymnasia poskytují přípravu na universitu a jsou buď gymnasia nižší o 4 třídách, buď gymnasia vyšší o 8 třídách; všech jest 280, z toho v Uhersku 149.

Školy reálné poskytují přípravu na techniku a jsou buď nižší o 4 třídách, buď vyšší o 7 třídách; všech jest 118 (v Uhersku 33).

Reálná gymnasia jsou 4třídná a poskytují přípravu do 5. třídy gymnasiální nebo reálné; všech jest 44 (10 v Uhersku). Při reálných gymnasiích bývají spolu 4 vyšší třídy gymnasiální nebo 3 reálné.

Střední školy obecně vzdělávací řízeny jsou svými řediteli a c. k. zemskou školní radou; dohled k nim mají c. k. zemští školní inspektorové.

Ku školám odborným patří školy pro vzdělání učitelův a učitelek (145), obchodní akademie, školy vyšší průmyslové a střední školy hospodářské i lesnické.

c) **Vysoké školy:**

University, jež jsou buď úplné, t. j. o 4 fakultách: theologické, právnické, lékařské a filosofické, buď neúplné, t. j. bez některé z fakult; jest jich celkem 11, z nichžto 6 úplných: ve Vídni, Štyrském Hradci, Innsbrucku, Praze (německá), Krakově a Buda-Pešti, 5 neúplných: česká v Praze (bez fakulty theologické), Lvově, Černovicích a Záhřebě (všechny tři bez fakulty lékařské), v Kljuži (bez theologické).

K universitám řadí se: **orientální akademie** ve Vídni, v nížto vzdělání nabývají úředníci při vyslanectvech a konzulech, s e m i n á ř e pro vzdělání kněžstva (theologické fakulty) v sídlech biskupských i jinde, celkem přes 90, a 13 právnických akademí v Uhrách.

Techniky vzdělávají v stavitelství vodním a pozemním, ve strojníctví, v architektuře a v technické chemii; jest jich celkem 7: ve Štyrském Hradci, Vídni, Praze (česká a německá), Brně, Lvově a v Buda-Pešti.

Jiné vysoké školy jsou: Vysoká škola zemědělská ve Vídni, hospodářská akademie v Uherských Starých Hradech,

horní akademie v Příbrami, Lubnu a Štávnici, nautická akademie v Terstu, akademie výtvarných umění ve Vídni, umělecká akademie v Buda-Pešti, škola krásných umění v Krakově, malířská akademie v Praze, kreslířská akademie ve Štyrském Hradci, hudební konservatoře v Praze, ve Vídni, v Buda-Pešti; vojenské vysoké školy: akademie ve Vídeňském Novém Městě, ve Vídni a v Rjece (námořnická) a několik škol pokračovacích pro vojenské důstojníky ve Vídni i v Buda-Pešti.

Ku prostředkům vzdělávacím patří také knihovny, největší při universitách a musejích, při středních školách, v klášterích a šlechtických sídlech, ze všech největší (450 000 svazků) jest dvorní knihovna vídeňská; musejní a rozinanité sbírky umělecké, jmenovitě ve Vídni, v Praze a v Pešti.

J. Opakování a místopis.

(Popis jednotlivých zemí.)

I. Země rakouské.

1. Království České.

(52.000 km^2 — 5,600,000 ob.; 107 na 1 km^2 .)

Přehled dějin českého národa až do r. 1526.

Nejstarší obyvatelstvo Čech, Moravy a Slovenska byli, pokud víme, keltičtí Boiové (VI. stol. — 12 př. Kr.) a po nich germanští Markomani (až do r. 450), o nichž však málo více se nám zachovalo nežli zvěsti o jejich válkách s Římany.

Po Markomanech přišli prý do Čech **Čechové**, na Moravu a na Slovensko **Moravané**, bratrští kmenové téhož národa, jižto však brzy octli se pod panstvím mongolských Ávarů v Uhrách usazených. Od tohoto těžkého jha osvobodil je statečný Samo (627 — 658?), ale jen na krátko, neboť po jeho smrti Čechové i Moravané zřídive sobě zvláštní knížectva upadli asi opět v jařino avarské; ostatně o jejich osudech za více než 130 let po smrti Samové téměř nic nám není známo (Krok a jeho dcery). Později v Čechách vládnou **Přemyslovci**, původu báječného (Libuše a Pře-

mysl), na Moravě **Mojmírovci**.*⁾ V IX. století, ne-li dříve, Čechy byly částí říše Velkomoravské, k níž náležely kromě Moravy a Čech také Slovensko a za Svatopluka i Malopolsko, Slezsko a část Uher na pravém břehu Dunaje; královským sídlem byl **Velehrad**. Křesťany stali se Čechoslované působením sv. **Cyrilla a Methoděje** (863—885). Po smrti Svatoplukově (894) říše Velkomoravská seslabena byla tím, že Čechové od ní se odtrhli a r. 906. vyvrácena jest od Maďarův. Od té doby zanikala liturgie cyrillo-methodějská ve vlastech našich a nabývala půdy liturgie latinská, hlavně přičiněním sv. Václava († 935.) a založením biskupství Pražského r. 973. skrze Boleslava II. Svatý Václav donucen jest od Jindřicha Ptáčníka, krále německého, k ročnímu poplatku (r. 928.), při čemž zůstalo s některými změnami po celý středověk.

Boleslav I. (935—967.) a **Boleslav II.** (967—999.) zvěličili panství své o Moravu, Slovensko, Slezsko a větší díl nyňejší Haliče a povznesli moc knížecí takřka za neobmezenou. Tato veliká říše i moc knížecí však vzaly za své nesvorností synů Boleslava II., tak že říše Česká mečem polského krále Boleslava Chrabrého byla obmezena na pouhé Čechy, až teprve **Břetislav I.**, ještě kněžicem jsa, přivítelil k ní opět Moravu (1028.). Jeho zákonem o nastupování ve vládě, dle něhož nejstarší z rodu Přemyslova měl být knížetem se sídlem v Praze a mladší dostávali úděly na Moravě (Olomucký, Brněnský, Znojemský, Břeclavský a Jemnický), rozmnoženy byly zmatky v říši České, neboť Přemyslovci, nedbajíce rádu staršínského, proti sobě stáli o korunu knížecí a dovolávali se k tomu pomoci přede vším panovníkům německých; takovéhoto nevlasteneckého jednání bylo konečně následkem, že císař Friedrich Barbarossa roztrhl pauství České na tři části: na markrabství Moravské (1182), na knížectví České a na biskupství Pražské a podřídil je sobě všechny jednotostjně.

Z tohoto ponížení vytrhl vlast naši **Přemysl Otakar I.**, jenž používá obratně zmatků tehdejších v Německu získal Čechám i název království (1198.); od jeho dob také v platnosti bylo nástupnictví dle prvorodenství. Avšak on i potomní dva králové Václav I. a Přemysl Otakar II. způsobili nezměrnou ztrátu národu i jazyku českému, zavádějíce Němce do království svého s mnohými výsadami a na úkor Čechův, čímž také valně byl zmenšen prospěch ze živností, od přistěhovalců buď nově zaváděných buď zlepšených. Přemysl Otakar II. nabyl volbou Ra-

*⁾ Mojmír I., Rostislav (846—870), Svatopluk (871—894) a Mojmír II. († 906?).

kouského vévodství, mečem Štýrska (bitva kressenbrunnská 1260.) a dědičnou úmluvou Krajiny, čímž způsobeno první sloučení královské koruny české s vévodskou korunou rakouskou na jediné hlavě. Tento stát však rozvrácen jest zase německým králem **Rudolfem I.** z rodu Habsburského již r. 1276., když Přemysl Otakar II. nechtěl jej uznati v královské jeho důstojnosti; toho roku země rakouské připadly rodině Habsburské, a dvě léta potom Přemysl Otakar II. padl v nové válce s Rudolfem I., jenž tehdy i Moravu zabral na 5 let. Ještě jednou moc Přemyslovců zastrkává se za **Václava II.**, jenž byl i králem polským a volán také na trůn uherský; ale synem jeho Václavem III. vymřel jejich rod (1306.), a království České omezeno zase na původní své země.

Po neblahých zmecích domácích za potomních volených králův Habsburkovce Rudolfa I. a Jindřicha, před tím vévody tyrolskokorutanského, Čechové povolali na svůj trůn rodinu Lucemburskou (1310—1437.), jež dala nám čtyři krále: Jana († 1346.), Karla I. Otce vlasti († 1378.), Václava IV. († 1419.) a Zikmunda, jižto kromě Jana byli také císaři německými; jediný Karel veškerou silou oddával se péči o povznesení koruny české, Zikmund však byl nejhorším jejím nepřítelem. Za pokojné vlády Karlových Čechy byly v Evropě nejdůležitější zemí, jmenovitě pak v umění stavitelském (chrám sv. Vítta, Karlštejn, Nové město, kamenný most), a v míru a pořádku oplývaly blaho- bytem a kvetly vědami, jimž Karel I. založil v Praze universitu r. 1348., přičiniv se již před tím, ještě králevicem jsa, o povznesení biskupství Pražského na arcibiskupství (1344.). K českým svým zemím přivítal Slezsko, již od Jana dílem podrobené, Branibory a Lužici.

S této veliké výše Česká říše hluboko klesla již za Václava IV. Rozdrojil se národ český učením mistra Jana Husa († 1415.) ve výře na stranu pod jednou a pod obojí a propukly války husitské, jež ovšem národ český pokryly slávou válečnou, ale na dlouho zahubily osvětu jeho hmotnou i duševní a nejednou samo trvání jeho hrozily vyvrátili; ze kteréžto záhuby Čechové vytrhlí se jen bezpříkladnou chrabrostí porázejíce několikeronásobná vojska křížácká, jež Zikmund z Němců proti nim přiváděl.

Po Zikmundovi, jenž posléze úskokem (sněm jihlavský) přece domohl se trůnu českého, trojí rod královský vystřídal se v panství nad Čechy: Albrecht a syn jeho Ladislav Pohrobek (1439—1457.) z rodiny Habsburské, jižto vládli také v Uhersku, Jiří z Poděbrad a Jagjelovci.

Jiří (1457—1471.), již za Ladislava mocný správce zemský, moudrou u spravedlivou vládou svou připravoval Čechům zase zlaté doby Karla I., avšak nově vypuklá válka náboženská zničila zárodky mnohoslibné v samém jich počátku. Přes všechnu hrdinnost krále Jiřího Matiáš Korvin, král uherský, jenž nepřátelům Čechův stál v čele, odňal mu Moravu, Slez a Lužici.

Po smrti Jiřího z Poděbrad Čechové k radě jeho povolali na osírelý trůn Jagjelovce Vladislava, králevice polského, jenž Matiášem donucen byl ponechati jemu zemí dobytých. Za Vladislava, jenž po Matyášovi obdržel také korunu sv. Štěpána (1490), i za jeho syna Ludvíka II. země české trápeny byly mnohými nepořádky, jež působila zvláště zpupná tehdejší šlechta, nedabající nikterak prospěchů vlasti. Ludvík II. přišel o život na poli mocháckém v nerovném boji se sultánem Solimanem r. 1526, a nástupcem jeho stal se svak jeho **Ferdinand I. Habsburský**, zakladatel novějšího mocnářství Rakousko-Uherského.

Jméno Čechy má království po Češích, svém obyvatelstvu; německý název Böhmen utvořen z latinského Bohemia, jenž dán vlasti naší po Bojích, původním jejím obyvatelstvu. — Znakem země je stříbrný dvoucasý lev se zlatou korunou v červeném poli, barvami zemskými bílá a červená.

Poloha, rozsah a podoba.

Určete Čech polohu zeměpisnou a zapamatujte si zvláště polohu Prahy (50° s. š. 32° v. d. f.)! Na kterou stranu od nás rozkládá se větší díl Čech? Která města evropská mají s Prahou (nebo s místem ústavu) buď touž zeměpisnou šířku buď délku? Mávněte rukou směrem, ve kterém leží Vídeň, Pešť, Krakov, Vratislav, Drážďany, Berlín, Augsburg, Mnichov, Štyrský Hradec, Záhřeb? Kolik dní šel by kdo, ujda 50 km denně, do každého ze jmenovaných měst? Které kraje v jiných zemědilech mají buď touž zeměpisnou délku, buď touž šířku jako Čechy? Která pohoří a řeky důležité všech zemědilů míří směrem svým do Čech? Vytkněte hranice přirozené; na kterou stranu Čechy jsou nejvíce přístupny; kterou výhodu mají z hor svých pomezných? Jmenujte země sousední a pojmenujte si na výkresu Čech místa trojmezná! — Změřte dvě nejdelenější přímky české, jednu od s. k j., druhou od v. k z.! Kolik km je z místa ústavu ku hranicím nejbližším a kolik k nejvzdálenějším? Za který čas

ušli byste všechny ty vzdálenosti? Které země rakouské jsou větší než Čechy, které menší? Je-li který stát evropský menší od Čech? Kolikery Čechy daly by se udělati z celé říše, z celé Evropy? — Který půdorys má země Česká?

Povrch a vodstvo. Opakujte o něm se str. 14—20 a 44—46!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Čechy patří k zemím surovin a minerałów a hmotně bohatým. Mají zajisté všechny míru náležitou, půdu, vyjímajíc nejhořejší části Šumavy, Krušných hor a Krkonoš, vesměs plodnou, nejúrodnější podél Labe (zlatý prut mezi Jaroměří a Králové Hradcem) i Ohře, nerosty všechny (kromě soli kuchyňské) a mineralních pramenů takovou hojnou, že málo který kraj povrchu zemského v tom se jim vyrovnává, a nad to vše také obyvatelstvo přičinlivé i pokroku milovné.

I prospívají v Čechách všechny živnosti nad obyčej utěšeně, především hospodářství, jež těží obilí nad vlastní spotřebu, veliké množství buráku, chmele výtečného tolik, že jím zásobuje říši i cizinu (nejlepší v okolí Žatce i Rakovníka), vína kol Mělníka i Lovosic a chutného ovoce dosti i pro hojný vývoz (nejlepší v krajině Litoměřické). Chov zvířat hospodářských stále se lepší pěstováním pícných rostlin a zaváděním cizích plemen.

Z nerostů na prvním místě nutno jmenovati nepřebrané množství uhlí; hnědého uhlí ložiska nejbohatší jsou kolem Teplice i Duchcova, černého na Kladensku i Plzensku, a v okolí Rakovníka; tohoto dobude se ročně 54%, onoho 74% všeho výtěžku říšského a rozváží se daleko ze země. Krom uhlím Čechy vynikají jako nejbohatší od stříbra (Příbram) a mají hojné doly cínové (v Rudohoří), železné i olověné, bohatá naleziště nejlepší tuhy u Krumlova a Schwarzbachu, pěkné porculánové hlíny u Karlových Varův i drahých granátů u Turnova.

Průmysl český je rozmanitější a čilejší než kterékoli jiné země rakousko-uherské: cukrovarstvím, výrobou lučebnin, zvláště pivovarstvím (Plzeň, Praha), sklárstvím a hotovením zboží porculánového staví se důstojně po bok i nejpokročilejším zemím světa. Neméně stkvělá jest vý-

roba látek bavlněných, vlněných (Liberec) i plátených (Rumburk); sklárství české ovládalo druhdy trh světový a drží se dosud v popředí; největší sklárna jest v Novém Světě.

Obchod. Přirozených drah obchodních není mnoho. Řeky, ač výhodně se rozvětvují, neslouží obchodu ani jiným živnostem, jak by mohly a měly, neboť nejsou soustavně upraveny; splavny jsou ponejvíce jen pro plti, lodím pouze Vltava od Buděovic a Labe od Mělníka, odkud také parolodi jezdí; za to pořízeno množství silnic, železnic, pošt a telegrafů; z horní Vltavy vede Šumavou do dunajské pobočky stoka Švarcemberšská, na plavbu dříví zřízená.

Obchod jest velmi čilý; dováží sůl z Horních Rakous, kolonialné zboží (kávu, bavlnu, koření a j.) přes Hamburk a Terst, vyváží mnohé výrobky, přede vším cukr, sklo, pivo, porculán, rukavičky, a ze surovin zvláště chmel, obilí, dříví a j. Hlavní tržiště: Praha, Plzeň, Liberec.

Obyvatelstvo jest národností dvojí: české a německé; Čechů 63%, Němců 37%.

Němci bydlí v pohraničních krajinách, přiléhajících k německým zemím. Čechové ve středu země; čára oba národy povšechně dělí jde jednak od Domažlic k Lovosicům, k Náchodu a k Landškrounu, jednak od Domažlic k Novým Hradům; mimo mez tuto bydlí Čechové na ostrově kolem Stříbra, Němci kolem Buděovic a stranou k Jihlavě a Svitavům. Mnohá města mají obyvatelstvo národností obou.

Katolíků je nad 96%, **evangelíkův** 2%, **židů** skoro 2%.

V ruchu správy církve v mezi katolíky na péči má arcibiskup sídlící v Praze, jemuž podřízeni jsou biskupové v Litoměřicích, Králové Hradci a Buděovicích; luteráni a kalvinisté mají obojí svého superintendenta v Praze.

Dobročinnými a všeobecně vzdělávacími ústavy Čechy dobře jsou opatřeny; odborné školy, najměř řemeslnické, za našich dnů se zřizují.

M i s t o p i s .

Praha (**Prag** 180 t. obyv., z nich 30 t. Němcův), hlavní město, téměř prostřed země na obou březích hlavní řeky české Vltavy, na křižovatce nejdůležitějších cest (str. 45.) a v krajině utěšené i zdravé. Rozdělena jest na sedm čtvrtí, z nichžto čtyři: **S t a r é m ē s t o** (I. čtvrt), **J o s e f o v** (V.), **N o v é m ē s t o** (II.) a **V y š e h r a d** (VI.) leží na pravém a tři: **M a l á s t r a n a** (III.), **H r a d č a n y** (IV.) a **H o l e š o v i c e** (VII.) na levém břehu. Z památností pražských nejslavnější jsou: Staroměstské náměstí, na němž pěkná gotická radnice se starožitným orlojem a chrám Týnský; v Josefově starý hřbitov židovský a stará synagoga; na Novém městě české národní divadlo a veliký klášter Emausky; na Vyšehradě zvedalo se druhdy nádherné sídlo Libušino; Malá strana se Starým městem spojena jest třemi mosty, mezi nimiž vele-památný kamenný most Karlův, ozdobený mosteckýma věžema a četnými sochami; z paláců jejich vyniká Waldštejnův, z chrámů sv. Mikulášský; na povýšených Hradčanech trůní nádherný gotický dóm sv. Vítá s hrobkami mnohých českých panovníkův a královský hrad, jenž patří k nejkrásnějším v Evropě; chrám sv. Jiří, od Vratislava I. založený, jediná česká basilika zachovaná, klášter Strahovský. — Z ústavů vzdělávacích jmenovati sluší: universitu (české a německé oddělení), 2 techniky (českou a německou), četné školy střední, obchodní a malířskou akademii, konservatoř hudební, bohaté museum zemské; z dobročinných ústavů: blázinec, nemocnice a j.

Pohled na Prahu, nad níž velikolepě zvedají se Hradčany, Vyšehrad a přečetné věže, patří k nejmalebnějším.

S Prahou v jediné město srostla okolní města:

1. **Smíchov**, v jehož sousedstvu Bílá hora, památná bitvou z r. 1620., 2. **Vinohrady**, 3. **Žižkov** s **Volšany** a 4. **Karlín**, jež mají dohromady 100.000 obyv.

V sousedstvu Prahy jest **B u b e n č** s pěkným parkem „**Stromovkou**“, oblíbeným výletním místem Pražanův; **N u s l e - P r a n k r á c**, **V r š o v i c e** a j. místa.

Místa na levém Polabí od výtoku labského
až k ústí Vltavy.

P o d m o k l y (Bodenbach), středisko železniční. **Ústí** nad Labem (Aussig 17 t. obyv.). hlučné obilné trhy, na jz. u dolní Bělé: S t a d i c e, rodiště Přemyslovo **Teplice** (15 t.), proslulé lázně v rozkošné krajině. D u c h c o v (Dux) se zámkem z největších a nejnádhernějších v Čechách; ne-přebraná ložiska hnědého uhlí. H r o b y (Klostergrab) se zbytky evang. kostela, jejž arcib. pražský r. 1618. zbořiti dal. **Most** (Brüx 10 t.) s krásným chrámem, jejž vystavěl Beneš Lounský, v blízkém okolí světoznámé mineralní prameny (Bilín, Zaječice, Bylany), C h o m ú t o v (Komotau 10 t.), město ob-chodní Lovosice a na s. Ž e r n o s e k y M a l é (na levém) i Ž e r n o s e k y V e l k é (na pravém břehu labském) plodí výborné víno. T e r e z í n (Theresienstadt), pevnost. R o u d n i c e, krásný zámek Lobkovicův, okres má nejvíce polí v Če-chách (81%). L o u n y s krásným got. chrámem, v němž slavný jeho a jiných chrámů stavitel Beneš Lounský pochován. **Žatec** (Saaz 10 t.), výtečný chmel. K a d a n ě (Kaaden). J a-ch y m o v, doly na olovo a železo; zde razili hrabata Šlikové první tolary (Thaler). B o ž í D a r (Gottesgab), nejvyšší město v Čechách (1050 m nad hladinou mořskou). **Karlov Vary** (11 t.) v rozkošném údolí říčky Teplé, nejslavnější lázně, kam ročně až 30 t. cizincův ze všech dílů světa se schází, pro-slulá výroba porculánu. L o k e t (Elbogen). K r a s l i c e, stře-disko krajkářství. **Cheb** (Eger 17 t.) na starobylé stezce chebské, smrt Valdštejnova; na s. Františkovy Lázně. A š (13 t.), kvete průmyslem i obchodem.

N a l e v é m p o ř í č í v l t a v s k é m.

S l a n ý (Schlan). **Kladno** (14 t.), velerozsáhlé doly ka-menouhelné a železorudé. Z b r a s l a v (Königsaal); zámek a továrny zřízeny jsou z bývalého kláštera, založeného od Václava II.; v hrobce uložena těla Václava II. a posledního Přemyslovce Václava III. K a r l š t e i n, pevný a druhdy vele-nádherný hrad nad Berounkou, pozdvižený od Karla IV. Be-

r o u n, v blízkém sousedstvu ves Tetín, kde stával hrad Tetín (sv. Ludmila). Na z. H u d l i c e, rodiště slavného českého učence Josefa Jungmanna. K ř i v o k l á t, hrad téměř spustlý v krásné a zdravé krajině. R a k o v n í k, prostřed bohaté pánve uhlerné a krajiny chmelné. Hořovice, železné hutí a peci. **Příbram** (11 t.), velebohaté báň na stříbro (nejhlubší důl přes 1000 m), hornická akademie. Radnice, nejlepší české kamenné uhlí. R o k y c a n y, na j. zámek Zelená H o r a, kde nalezen rukopis zelenohorský. **Plzeň** (39 t.), největší po Praze, čilý obchod i průmysl (pivovar), krásný gotický chrám ze XIII. stol. K l a t o v y (9 t.). D o m a ž l i c e (Taus), nejzáp. město české národnosti; v sousedstvu bojiště proslavené českou hrdinností. T a c h o v nade Mží, vítězství Prokopa Holého (r. 1427.), v okolí četné sklárny a železárný. Na vrchovisku Velké Řezné (do Dunaje) E i s e n š t e i n v překrásné poloze, východiště do Šumavy.

Na ostrohu mezi Otavou a Vltavou Z v í k o v (Klingenberk), starý hrad s „věží markomanskou“, jižto snad Římané vystavěli. **Písek** (11 t.), druhdy ryzovali tam zlato z písku otavského. Husinec nad Blanicí, rodiště Jana Husa. S t r a k o n i c e, při ústí Volyňky, rodiště Čelakovského, slavného básníka. S u s i c e (Schüttenhofen), velká továrna na rozmanité druhy rozžehadel. R a b í, starožitný hrad; Žižka tu zbařen druhého oka. K r u m l o v, zámek starobylý a po hradčanském nejrozsáhlejší. R o ž m b e r k (Rosenberk), městys a hrad nedaleko ohbu vltavského.

N a p r a v é m P o v l t a v í.

V y š e b r o d (Hohenfurt), městys se staroslavným klášterem; nad ním Č e r t o v a h r a d b a, žulové to balvany v rozpěnné Vltavě. B o r o v a n y (Forbes), městys na z. od Nových Hradův, u něho dvůr T r o c n o v (Jan Žižka). **B u d ě - j o v i c e** (Budweis 24 t.), nad soutokem Malše s Vltavou, největší v j. Čechách, sídlo biskupské, největší v Rakousku továrna na tužky. Na s. H l u b o k á (Frauenberg), nový velikolepý zámek Švarcenberkův rázu středověkého a nád-

hery královské. Třeboň (Wittingau) mezi četnými rybníky, jež napájí Zlatá stoka a z nichž nejrozsáhlejší jest Rožmberský; má nejbohatší archiv v Čechách. Na Nežárce Jindřichův Hradec (Neuhaus 9 t.), založený od Jindřicha Vítkovce. Nad ohbem Lužnice Tábor, vznikl z táboru Žižkova; na v. zbytky Kozího Hrádku (Hus). Nad sázavskou Blanicí Vlašim, od níž na j. báječný Blaník (sv. Václav a jeho vojsko). Na jv. Humpolec, kvetoucí výroba suken a punčoch vlněných. Nad Sázavou: Přibyslav, na blízkém poli zemřel Žižka 1424. Německý Brod (Deutschbrod), porážka Zikmundova (1422). Sázava, proslulá svatým Prokopem; pěkný zámek. Jílové (Eule), druhdy bohaté báně zlaté, v nichž nyní opět se doluje.

Na ostatním Polabí levém.

Kolín (11 t.), na křižovatce železničné, zkvétající město obchodní i průmyslné; nedaleko na z. ves Chocenice (bitva 1757.) a dále k z. Lipany (bitva 1434). **Kutná Hora** (Kuttenberg 13 t.), v stol. XIV. a XV. velebohaté báně stříbrné, v nichž nyní opět se pracuje; krásný gotický chrám sv. Barbory; u města Sedlec, má největší chrám v Čechách a velikou továrnu na tabák. Čáslav, v úrodné krajině, v děkanském chrámě pochován byl Žižka; jv. Vilémov, u něhož král Jiří zaskočil Matiáše (1469). **Chrudim** (12 t.), hospodářský průmysl, hlučné trhy koňské, gotický chrám Panny Marie. **Pardubice** (10 t.), středisko železničné; nad městem zříceniny hradu na hoře Kunětické, odkud utěšený rozhled. **Vysoké Mýto** (Hohenmauth) nad Loučnou, rodiště Jirečkův. Litomyšl, u vchodu do brány Svitavské, město slavné minulosti, čilý obchod. Sk. na v. Česká Třebová (Böhmisches Trübau) a Landškroun, města obchodní. **Kralové Hradec** (Königgrätz) nad ústím Orlice, sídlo biskupské, světoznámá továrna hudebních nástrojův. **Josefov** (Josefstadt) nad ústím Metuje, přední pevnost v Čechách; v sousedstvu čilá Jaroměř nad ústím Úpy. **Náchod**, staré město ve bráně Náchodské; na s. Zámrsk (Adrsbach) a Teplice

(Wekelsdorf), pověstné svými bludišti skalními ; jz. Králové Dvůr (Könighof), čilé město, naleziště rukopisu kralodvorského. **Trutnov** (Trautenau 10 t.), tam i v okolí četné továrny na zboží lněné. Vrchlabí (Hohenelbe); k.v. Janské Lázně (Johannisbad), teplé vřídlo ; na sv. Žacléř (Schatzlar), doly uhelné.

Na pravém Polabí.

Na západ od Josefova Hořice, čilé město ; jv. Sádová, bitva r. 1866. ; jz. Nový Bydžov, město obchodní ; nad Labem Poděbrady, rodný zámek Jiří Poděbradského. Nymburk, starobylé město při stezce Polské ; sv. Jičín, památný Albrechtem z Valdšteina ; sv. Paka na křížovatce železničné ; s. Nový Svět (Neuwelt), nejproslulejší sklárna česká (hraběte Harracha) ; jv. Tannwald, kvete průmyslem bavlnickým a broušením skla ; jz. Turnov nad Jizerou, četné brusírny na drahokamy, čilý obchod ; u města Sedmihorky (Wartenberg), místo lázeňské v krásném údolí ; níže na Jizeře **Mladá Boleslav** (Jung-Bunzlau 10 t.), čilé město ; odtud na s. Kosmonosy, u nichž Josefodol (Josefsthhal), veliká továrna bavlnická a tiskárna látek ; níže Stará Boleslav (Alt-Bunzlau), kde zavražděn sv. Václav ; sz. Mělník v krajině plodící nejlepší české víno ; sv. Bělá (Weißenwasser), škola lesnická ; na sz. Bezděz (Bösig), starobylý hrad (Václav II.) ; **Litoměřice** (Leitmeritz 11 t.), v bohaté nížince, sídlo biskupské ; **Česká Lípa** (Böhmischt-Leipa 10 t.), továrny na zboží vlněné a sklo ; na v. Zákupy (Reichstadt), město průmyslové, patřívalo druhdy synovi Napoleona I. (évoda Zákupský) ; sz. Bor (Haida), proslulé továrny skelné, zvláště na broušení skla ; nad Labem Děčín (Tetschen), spojený s protějším Podmokly mostem řetězovým, město průmyslové, krásný zámek a park. **Šluknov** (Schluckenau), nejsevernější město české.

V oblasti oderské.

Rumburk (10 t.) a **Warnsdorf** (15 t.), průmyslová města v nejlidnatější krajině říše ; Fridland, zámek druhdy Wald-

Šteinův. Jablonec (Gablonz), stkvělá výroba ozdobného zboží skleněného (perel); Liberec (Reichenberg 28 t.) nad Nisou Lužickou, světoznámé továrny na látky soukené i bavlněné; Brumov (Braunau), starobylé opatství benediktinské.

Srovnejte města aspoň o 10.000 obyvatel podle jejich velikosti! Po kterých železnicích jelo by se z místa ústavu do Prahy, Domažlic, Budějovic, Králík, Liberce atd.?

2. Markrabství Moravské.*)

(22.200 km^2 — 2,153.000 ob. — 97 na 1 km^2 .)

Dějiny. Viz str. 73—76.!

Jméno Morava i Mähren pochází od názvu řeky Moravy.

Znakem zemským jest zlatě a červeně šachovaná orlice v modrém poli; barvami zemskými bílá, červená a modrá.

Poloha, rozsah a podoba. Určete zeměpisnou polohu Moravy a zapamatujte si polohu Brna (na sv. od průsečného bodu 49.º s. š. a 34.º v. d. f.)! Ukažte jednou rukou na nejsevernější, druhou na nejjižnější pomezí moravské! Které město české má touž z. š. jako nejsevernější a které jako nejjižnější pomezí moravské? Jak daleko je z Brna do Prahy, do Vídne a do Pešti? Vytkněte hranice přirozené! Na kterou stranu jest Morava nejvíce otevřena? Poznamenejte si na výkresu Moravy trojmezí! Změřte přímku od s. k j. a od jz. k sv.! Které země rakousko-uherské jsou menší než Morava?

Povrch a vodstvo. Opakujte o něm se str. 14—22., 41. až 42. a 44.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Úrodností Morava předčí nad Čechy, zvlášt úrodna jest Haná s úvaly moravským i dyjským; jest tudíž přední živností v zemi *hospodářství*, jež stojíc na vysokém stupni, pěstuje mnoho výtečné pšenice a

*) Opavsko r. 1318. král Jan Lucemburský odloučil od Moravy jako samostatné knížectví, jež dal Mikulášovi, synu Přemysla Otakara II., ale statky biskupa olomuckého na Opavsku zůstaly při Moravě; čímž vznikly „enklavy“, z nichž Kečerská r. 1742. dostala se Prusku, Osoblažská, Jindřichovská, několik vesnic jižně od města Opavy a statek Slatinský blíže Bílovce, celkem 286 km^2 se 34.000 obyvateli patří dosud k markrabství, tak že toto má vlastně 22.516 km^2 a 2,187.000 ob.

zeleniny daleko široko známé (znojemské okurky, ivančický chřest); chov bravu kvete tou měrou, že zásobuje vlnou téměř úplně četné domácí továrny, skot nejlepší mají v Kravařsku nad Odrou. Drahokamův a soli Morava nemá, za to dobývá hojnost železa, najmě u Blanska i Sobotína, a uhlí (9 mill. q), nejvíce u Moravské Ostravy (5·5 mill. q) a blíž Rosic i Oslavan. Z lázní vynikají luhačovické, losínské a rožnovské.

Průmysl jest kvetoucí; výrobky vlněnými Morava závodí s kteroukoli zemí jinou, majíc výtečné továrny v Brně, „rakouském Manchestru“, v Jihlavě, v Novém Jičíně, v Hranici, v Příboru a v mnohých jiných městech; dobré jméno má také výroba látek lněných (Veliké Meziříčí, Šumperk), bavlněných (Šternberk, Prostějov, Svitavy, Moravská Třebová), železářství (Adamov, Blansko, Štěpánov, Sobotín), cukrovarství (Haná).

Obchod Morava jest dobře položena, avšak přirozených druh obchodních nemá; řeky, ač velmi výhodně po zemi rozdeleny, nejsouce upraveny neslouží obchodu ani živnostem ostatním tou měrou, jakou by mohly, ba kazí spíše práci, vystupujíce často ze břehů, hlavně Bečva, dolní Morava a dolní Dyje; splavny jsou některé pro plti, pro lodi pouze Morava od Hodonína (Göding) dolů. Naproti tomu zřízeno hojně silnic, železnic a telegrafův.

Světoznámy jsou trhy brněnské na vlnu, na vlněné zboží i na obilí; v Lipníku hlučné trhy na dobytek.

Obchod přiváží po výtce zboží kolonialní a sůl, využívá ží obilí a průmyslové výrobky.

Obyvatelstvo jest národnosti hlavně české a německé; Čechů téměř $\frac{3}{4}$, Němců skoro $\frac{1}{4}$.

Němci bydlí na s. v Jesenických horách a Kravařsku, na j. podél Dyje a kromě toho kolem Jihlavy a Mor. Třebové a ve všech větších městech.

Čechové moravští od sousedů svých západních jazykem poněkud se různí; nejméně Horáci usedlí na Česko-Moravské vypnulině; více Hanáci obývající na Hané

a v okolí, Slováci na jv. od Chřibův a Valaši v hořejším poříčí Bečvy.

Na pomezí moravskorakouském žijí ve třech vesnicích zbytkové Charvatův.

Katolíků téměř 96%, **evangelíkův** augsb. vyznání 1%, helvetského téměř 2%, **židů** 2%.

V r e c h n í s p r á v u církvevní mezi katolíky vykonává arcibiskup olomucký a podřízený jemu biskup brněnský; nejvyšší duchovní správcové evangeličtí, superintendent augsburgského a helvetského vyznání, sídlí v Brně.

M i s t o p i s .

Brno (Brünn 83 t. ob.), hlavní město nad soutokem Svitavy se Svatkovou a na křižovatce cest z Prahy do Uher i z Poodří k Dúnaji (str. 42.), z nejdůležitějších měst továrních v říši (látky vlněné i bavlněné), sídlo všech nejvyšších úřadů zeměpanských, jmenovitě místodržitelství, biskupská katedrala sv. Petra z dob sv. Methoděje, gotický chrám sv. Jakuba a klášter na Starém Brně, jež jest jedno z četných předměstí brněnských, technika a mnohé jiné ústavy vzdělávací. Nad městem k západu na kopci as 260 m vysokém stojí Špilberg, původně hrad župní a sídlo markrabí moravských, potom (od r. 1740—1858.) pověstná věznice státní.

Místa v poříčí dyjském.

Břeclava, za Přemyslovčův sídlo jednoho z údělných knížat moravských, teď křižovatka železničná.

Lednice (Eisgrub), veleskvostný zámek knížete Lichtenštejna, nádherný park, jenž zabíhá i do Rakous a znám jest daleko široko.

Hustopeče (Auspeitz), tržiště na uherský dobytek.

Mikulov (Nikolsburg), předběžný mír r. 1866. mezi Rakouskem a Pruskem, starý zámek Dietrichsteinův.

Znojmo (12 t.); na veleúrodné nížině pěstují hojnost výtečné zeleniny (okurky), révy a hořčice. Starý hrad, sídlo bývalých knížat údělných, gotický farní chrám a prastará kaple sv. Václava.

Bito v (Vöttau), nad ústím Želetavky, s hradem z nejzachovalejších a nejdůležitějších na Moravě; v něm památnosti po Mikuláši Zelníském.

Na sz. **Nová Říše** (Neu-Reusch), bohaté opatství premonstratské z r. 1211., poutnické místo; sz. Telč.

Na jz. od Brna **Ivančice**, proslulé zelenářstvím, sz. **Oslavany**, doly uhelné, sz. Náměšt; na v. od města ves **Kralice**, proslulá tiskárnou Bratří českých, jižto zde vytiskli bibli Kralickou, vynikající vzornou češtinou. **Velké Meziříčí**. Třebíč (9 t.), město průmyslné.

Jihlava (Iglau 22 t.), na starobylé stezce Jihlavské, za Přemyslovcův sídlo údělných knížat; na blízkém pomezí českém stojí královský kámen na památku toho, že na tom místě Ferdinand I., do Čech po prvé vjížděje, na práva zemská přisahal; bohaté továrny soukenické. Na jv. od Brna **Slavkov** (Austerlitz) s nádherným zámkem, jejž slavný státník Václav Kounic zbudoval; vítězství Napoleona I. r. 1805. Na s. odtud ves **Slavíkovice** (Josef II.). Na j. od Brna **Rajhrad** (Raigern), benediktinské opatství, od Břetislava I. založené, místo poutnické.

V údolí svitavském: **Adamov** i **Blansko**, veliké železárnny, **Boskovice**, výroba sukna, sz. **Kunštát** se starobylým hradem, rodným sídlem pánu z Kunštatu, s. **Svitavy**, na starobylé stezce Trstenické, bavlnictví.

V ostatním poříčí moravském.

Hodonín (Göding), továrna na tabák.

Uherské Hradiště, druhdy pevnost od Přemysla Otakara II. proti Uhrům založená, hlučné trhy koňské; naproti němu na pravém břehu Moravy **Staré Město**, na místě posvátného **Velehradu** (Cyrilla a Methoděje). **Uherský Brod**; na jih ves **Nivnice**, rodiště Jana Amosa Komenského, učitele veškeré Evropy.

Napajedla, zámek s velikými zahradami.

Kroměříž (Kremsier 12 t.), olomucký arcibiskup má tu velikolepý zámek (rakouský říšský sněm r. 1848.).

Vyškov (Wischau) v přeúrodné Hané; **Prostějov** (Prossnitz, 18 t.), největší hanácké město, důležité tržiště obilní; na z. **Plumlov** (Plumenau), nad ním vysoký zámek, z něhož krásný rozhled.

Na jv. **Tovačov** (Tobitschau) se zámkem (Ctibor z Cimburka); **Přerov** (11 t.), důležité město železničné i průmyslné. **Lipník**, trhy dobytí, na hřbitově ozývá se dvanáctera ozvěna. **Hranice** (Weisskirchen) soukenictví; **Valašské Meziříčí**. **Vsetín**, hlavní město moravských Valachův.

Olomouc (Olmütz 20 t.), druhdy nejdůležitější město země, teď nejsilnější pevnost říše, sídlo arcibiskupské, metropolitní chrám sv. Václava, v děkanství zavražděn Václav III. 4. srpna 1306; v kostele sv. Mauricia varhany, nad které není na Moravě ani v Čechách; vítězství Jaroslavovo nad Tatary r. 1241.; v Olomouci Ferdinand V. postoupil vládu Františkovi Josefovi I. 2. prosince r. 1848.

Šternberk (14 t.), středisko moravského průmyslu plátenického.

U dolní Oskavy ves **Žerotín**, původní sídlo slavných pánů ze Žerotína; **Unčov** (Mährisch-Neustadt), **Moravská Třebová** (Mährisch Trübau) a **Šumperk** (9 t.), města průmyslná.

V Podří.

Nový Jičín (Neutitschein 10 t.) v úrodném Kravařsku; výroba lehkých vozíků a prken; na j. **Hodslavice**, rodný domek Fr. Palackého; **Fulnek**, bývalé hlavní sídlo českých Bratří; **Moravská Ostrava** (13 t.), bohaté doly uhelné; na j. **Vítkovice**, velikolepé železárnny.

Seřadte po velikosti města, která mají nejméně 10 t. obyvatel! Po kterých železnicích jelo by se z Moravské Ostravy do Znojma, z Břeclavi do Šternberka, z Brna do Prahy?

3. Vévodství Slezské.*)

(5150 km^2 — 565.500 obyv. — 110 na 1 km^2 .)

Dějiny.

O Opavsku viz str. 84.! Těšínsko s jednou částí Opavska a s celým pruským Slezskem bývalo zemí polskou, až ji dílem Jan Lucemburský, dílem Karel I. připojili ku koruně české; nynější Slezsko pruské odňal Fridrich II. císařovně Marii Terezii r. 1742.

Jméno má země po říčce Slezce v pruském Slezsku.

Znakem jest černý orel pod korunou se stříbrným na prsou křížkem ve zlatém poli; křížek opřen o stříbrný půlměsíc, jehož rohy mají podobu trojlístků jetelových.

Poloha, rozsah a podoba. Slezsko skládá se ze dvou částí: z Opavska podoby trojúhelníkové a z Těšínska podoby čtvercové, jež od sebe odděleny jsou klínem země Moravské.

Mávněte rukou ve směru Opavy! Které město české a moravské má z. š. Opavy? Určete zeměpisné hranice a trojmezí politická! Na kterou stranu je Slezsko otevřeno?

Povrch a vodstvo. Opakujte o něm se str. 17., 19., 22. a 44.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Půda slezská, svažujíc se k severu, má podnebí drsné, tak že réva se tam nedáří, a jsouc prostoupena jednak Jeseníkem, jednak Beskydami, neskytá obyvatelům, ač velice přičinlivým, dostatečné výživy; proto převládají tam živnosti průmyslové, na předním místě plátenictví v Bruntále a Frývaldavě, soukenictví v Bílsku, v Opavě a v Krnově, železářství v Ústroni, v Bílsku a v Krnově; průmysl podporován jest velikým bohatstvem uhlí černého (175 mill. q), jehož dobývají zvláště u Bohumína a Polské Ostravy. Výtěžkem nerostův (nad 6 mill. zl.) Slezsko jest poměrně nejbohatší zemí říše celé.

Obchod dováží obilí, víno a suroviny domácímu průmyslu, vyuáží uhlí, látky lněné i soukené, vlnu a máslo.

Obyvatelstvo jest národnosti německé, polské a české. Poláci bydlí v Těšínsku od Haliče až za Olešnici,

*) Viz poznámku o enklavách moravských na str. 84.!

Čechové v ostatním Těšínsku a v jv. části Opavska až k Opavě, v ostatku Němci.

Němci jsou obyvatelstva všeho polovina, Poláků 28%, Čechů 23%.

Víry jsou hlavně **katolické** (84%), valná část **evangelické**, malá část **israelské**.

Nejvyšší politický úřad jest c. kr. zemská vláda. Soudy (krajské) podřízeny jsou vrchnímu zemskému soudu moravskému.

Správa církevní. Těšínsko a sz. cíp Opavska patří ku správě biskupa vratislavského, jehož zástupce má titul „generalní vikář“ a sídlí v Těšíně; ostatek Opavska spravuje arcibiskup olomucký, jehož zástupce, arcikněz, sídlí v Opavě. Správu duchovní evangelíkům obstarává senior podřízený superintendentu moravskému.

M i s t o p i s.

V O p a v s k u:

Opava (Troppau 21 t.), hlavní město nad řekou stejnojmennou, bohaté museum, čilý obchod i průmysl (soukenictví).

Krnov (Jägerndorf 12 t.), průmyslné město.

Javorník, u paty Janské hory, na níž krásný zámek biskupa vratislavského.

Cukmantl; v okolí doly na drahé kovy a olovo.

Osoblaha (Hotzenplotz) u řeky téhož jména.

U Frývaldavy Gräfenberg, kde se léčí studenou vodou.

Bílovec (Wagstadt) v Kravařsku, kde kvete chov dobytka hovězího.

V Těšínsku:

Bílsko (polsky Bielsk 13 t.), největší a nejprůmyslnější město Těšínska.

Těšín (Teschen, Cieszyn 13 t.) nad Olešnicí, čilý obchod.

Jablunkov, u severní paty průsmyku Jablunkovského.

Bohumín (Oderberg), čilé obchodní městečko nad Ostravou, kde železnice se křížují.

Polská Ostrava (9 t.), bohaté doly uhlerné.

4. Arciknižectví Dolnorakouské.

(19.800 km^2 — 2,330.000 obyv.; 118 na 1 km^2 .)

Dějiny.

Markrabství Východní od Karla Velikého r. 907. založené upadlo do rukou Maďarů, obnoveno jest zase od Oty Velikého, když byl r. 955. dobyl vítězství nad Maďary, a nabylo brzy potom jména Ostarrichi, z čehož nynější Oesterreich; po česku sluje Rakousy po Rakousích, kmeni českém, v těch stranách usedlému. Týž císař k ochraně hranic před Maďary zřídil marky po veškerém východním pomezí vévodství Korutanského, jmenovitě:

1. marku **Korutanskou**, jež obsahovala severní část nynějšího Štýrska, a když dostala se hraběti trungavskému (1055.), nazvána markrabstvím Štýrským po jeho sídle Štyru;
2. marku **Vindickou**, jižní Štýrsko s kusem Krajiny;
3. marku **Krajinskou**, ostatek Krajiny; dále k jihu již ze starších dob byla marka **Istrijská**.

Marky Rakouská, Korutanská, Vindická a Krajinská podřízeny byly s počátku vévodě bavorsko-korutanskému, ale časem nabyla říšské bezprostřednosti, t. j. byly odděleny císaři samému.

Markrabství Rakouské stalo se bezprostřednou državou již r. 976. a dáno tehdy Leopoldovi z rodiny Babenberské, jež je podržela až do svého vymření po meči r. 1246.

Babenberkové panství své zvelebili měrou netušenou. Vítěznými válkami s Maďary rozšířili je až k Litavě a do zpuštěných krajin zavedli osadníky německé. Markrabí Leopold IV., jsa nevlastním bratrem krále německého Konrada III., dostal od něho vévodství Bavorské, tehdy vévodě Jindřichovi Pyšnému oddané; ale Jindřich II. Jasomirgott musil je zase vrátiti císaři Fridrichu Barbarossovi, za čež od něho náhradou obdržel malou část Bavor a marku Rakouská povýšena za **vévodství r. 1156.** Vévoda Jindřich II. obral sobě sídlo ve Vídni.

Císař Fridrich Barbarossa povýšil na vévodství také marku Štýrskou, jež r. 1192. dědictvím připadla Babenberkovci Leopoldu V. Ctnostnému. Poslední toho rodu vévoda Fridrich II. Udatný, získav některé statky v Krajině a v marce Vindické, padl ve vítězné bitvě s Belou IV., králem uherským, nad Litavou r. 1246. Po pěti letech Přemysl Otakar II. zvolen byl za vévodu od Rakušanů, kdežto Štýřané korunu podali Belovi IV.; avšak Přemysl Otakar II. slavným vítězstvím kressenbrunnským (1260.) zmocnil se Štýrska a zdědil nedlouho potom také nynější Korutany s Krajinou. Tím činem koruna česká po prvé sloučena se zeměmi rakouskými v jediný politický

celek, jenž pod žezlem Přemyslovým krásně prospíval, jmenovitě kvetla Vídeň. Avšak osobní tato unie roztržena jest vítězstvím **Rudolfa I. Habsburského** nad Přemyslem r. 1276. (viz str. 75.) a nepřivedena k místu až teprve r. 1526. (viz str. 9.).

Poloha, rozsah a podoba. Zapamatujte si zeměpisnou polohu Vídně (34.º v. d. f. a skoro 48.º s. š.). Mávněte rukou ve stranu, kde leží Vídeň! Oč jest polední slunce výše ve Vídni než-li v Praze? Změřte vzdálenost Vídně od krajních míst pomezí říšského t.

Povrch a vodstvo. Opakujte o něm se str. 17., 19., 20., 30., 35., 40—42.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Dolní Rakousy nejúrodnější půdu mají na poli Tullenském i Moravském; obilí a nerostův jest nedostatek, ale výborného vína (vöslavské, recké a j.) vyváží se značné množství, a průmysl i obchod, jenž soustřeďuje se ve Vídni, drží první místo v mocnářství. (O zeměpisné poloze Vídně viz na str. 14.!).

Obyvatelstvo jest nejvíce německé; při pomezí českém a ve Vídni žije mnoho Čechů, na Dyji něco Slováků, j. od Dunaje k Litavě v několika vesnicích Charváti; víru vyznává veliká většina katolickou.

Druhy bývala země rozdělena na 4 kraje: pod a nad Manhardskou horou a pod i nad Vídeňským lesem; jména tato dosud u lidu se zachovala.

Starých a bohatých opatství nenalezneš nikde tolík jako v Dolních Rakousích.

M i s t o p i s.

Vídeň (Wien — s přilehlými městy 1,100 t. obyv.) na pravém břehu dunajském a nad průplavem dunajským, v nížině, ale v bezprostřední blízkosti Alp; hlavní a sídelní město císařské a první v říši obchodem i průmyslem. Rozdělena jest na deset čtvrtí, z nichž „město vnitřní“ otočeno jest ostatními a odloučeno od nich překrásnou ulicí Okružní (Ringstrasse). Z budov vynikají: arcibiskupský dom sv. Štěpána, velebný to chrám slohu gotického o věži 138 m vysoké, založený od vévody Rudolfa IV.; císařský hrad, nový chrám „votivní“, paláce říšských i zemských nejvyšších úřadův i škol,

z nichž vyniká universita (založená od Rudolfa IV.) s hvězdárnou co nejlépe zařízenou, technika, vysoká škola zemědělská a j.; proslulé sbírky: dvorní knihovna (450 t. svazkův), obrazárna v Belvederu, arsenál, největší budova říše, kabinety přírodnin, mincí, starožitností, sbírka ambraská a přečetné ústavy dobročinné. Zábavě slouží: velerozsáhlý světoznámý park Prater, městský park (Augarten), několik divadel, zvlášt' operní divadlo dvorní, a j.

V obyvatelstvu zastoupeny jsou všechny národy a víry našeho mocnářství i mnoho cizích; nejvíce jest Němcův, asi $\frac{3}{4}$ všech (mezi nimi 72 t. Židův), a Čechoslovánův, asi 200 t.

K Vídni přiléhají: Hernals, Neulerchenfeld, Ottakring, Währing, Fünfhaus, Unter-Meidling, Rudolfsheim, Sechshaus a Schönbrunn, cís. zámek, vyzdvižený po vzoru versailleském, s velikou zahradou a velikým zvěřincem; dohromady mají skoro 300 t. obyvatelův.

Kressenbrunn (u ř. Moravy), vítězství Přemysla Otakara II. nad uherským králem Belou IV. Dürnkrut (na s. od předešlého), tu ztratil život Přemysl Otakar II. v bitvě proti cís. Rudolfovi I. Habsburskému 1278. Rec, v krajině révorodé. Aspern, arcivéody Karla vítězství nad Napoleonem I. r. 1809. Wagram, arcivéoda Karel poražen od Napoleona I. r. 1809. Korneuburg, loděnice. Štokrava. Kremže (11 t.), obchodní město, okolí pěstuje hořčici. Stein, čilý obchod. Vitoraz (Weitra), druhdy župní hrad krajiny, k Čechám náležející. Mostn/L. (Bruck a/L.), v rovině sousední konává vojsko veliká polní cvičení (manevry). Videňské Nové Město (Wiener Neustadt 24 t.), kvetoucí průmysl, vojenská akademie; rodiště a hrob cís. Maxmiliána I. Hainburg (proti ústí ř. Moravy), největší továrna na tabák. Laxenburg, cís. letohrad s rozsáhlým sadem, v němž hrad rytířský (Franzensburg), ve všem všudy zařízený po středověku. Baden, úhledné lázeňské město (prameny sirné); hned na j. Vöslava, nejlepší rakouské víno. Klosterneuburg, opatství, bohaté

zvláště vinicemi. Tullen, na veleúrodném poli Tullenském. Svatý Hippolyt (St. Pölten), biskupství. Melk, velké benediktinské opatství, bývalé sídlo markrabí babenberských.

5. Arcikniziectví Hornorakouské.

(12.000 km² — 760 t. obyv.; 63 na 1 km²).

Dějiny viz str. 91.

Poloha, rozsah a podoba. Ukažte směr, ve kterém leží Linec! Vysvětlete přídavek Horní a Dolní při jméně Rakousy! Se kterými zeměmi sousedí H. R.? Přirovnajte k sobě nejdelší přímky obojích Rakous!

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 17., 30., 39—41.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Obyvatelé hornorakouští jsou vzorní hospodáři, vynikajíce zvláště chovem skotu; vinic a železa nemají, ale hojnost soli (nad 650.000 q), jež těží se v Solné Komoře, hornatině na j. od jezera Atterského i Travenského, kde nejznámenitější solivarny jsou: Ebensee, Išl a Hallstatt; v průmyslu první místo drží hotovení zboží železného v Štyru a v okolí. Obchod vyváží zvláště sůl a železné výrobky a dováží železo ze Štýrska.

Obyvatelstvo je skoro vesměs německé a katolické.

Země bývala rozdělena na čtyři čtvrti: čtvrt nad Mlhou na levém břehu Dunaje, čtvrt Innskou na sz. od Hausrucka, čtvrt Hausruckou mezi Hausruckem a Travnou a čtvrt Travenskou, ostatek země; kteréžto rozdělení jest dosud lidu obvyklé.

M i s t o p i s.

Hlavní město **Linec** vzkvétá rychle, neboť leží v krásné krajině a na pravém břehu Dunaje, kde kříží se cesty z Čech a ze Solné Komory s drahou západní i podunajskou; sídlo biskupské. **Štyr** (17 t.), „rakouský Birmingham“. **Kremsmünster**, opatství z r. 777. **Gmunden** v rozkošné krajině, hlavní skladiště soli. **Išl**, rapové lázně v rozkošném údolí.

6. Vévodství Salcburské.

(7.200 km² — 163.600 obyv. — 23 na 1 km².)

Dějiny. Země Salcburská byla od konce XIII. stol. panstvím arcibiskupa, jenž sídlil v Salcburku; r. 1802. připadla Bavovrům a r. 1816. Rakousku.

Poloha, rozsah a podoba. Oč jest v Salcburku slunce polední výše než v Praze? S kterým městem českým Salcburk má touž z. d. Oč mají v Salcburku později poledne než v Těšíně?

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 29. a 39.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Salcbursko má mnoho ledoveců, málo obilí a nerostů, ale hojnou soli (u Halleina) a krásného mramoru (v Untersberku); ze živností vyniká nejvíce chov skotu a koní; průmysl i obchod soustředuje se v Salcburku.

Obyvatelstvo jest veskrze německé a skoro vesměs katolické.

M i s t o p i s.

Salcburk (25 t.), hlavní město nad Salicí v rozkošné krajině, pevnost, krásné chrámy a paláce z mramoru untersberského; na příkrém vrchu hrad arcibiskupský; rodiště slavného hudebníka Mozarta († 1791.), jemuž bronzová socha na náměstí Mozartově postavena.

Kromě hlavního města jsou ještě jen dvě městečka: Hallein, rozsáhlé doly solné, a Radstadt, po němž zvány sousední Alpy; Wildbad-Gastein má slavná vřídla.

7. Knižecí hrabství Tyrolské s Vorarlberskem.

(29.300 km² — 912.500 obyv.; 31 na 1 km².)

Dějiny. Po stěhování národů germanských Tyroly byly částí panství bavorského; v XI. věku však vznikly tam přízní císařův německých bezprostřední državy dílem biskupské (Brixen, Trídent), dílem světské. Z těchto bohatstvím a mocí vynikali hrabata sídlem na Tyrolu, zámku na s. od Merána, jižto v polovici XIII. stol. sloučili nynější Tyrolsko ve svých rukách. Po vymření jejich rodu Tyroly přešly dědictvím na hraběcí rodinu Gorickou, jež

později dostala se také v držení Korutan (str. 8.). Poslední toho rodu, Markéta příjímí „Maultasch“, postoupila Tyrolska r. 1363. Habsburkům.

Vorarlberska, t. j. země před horou Arlem, Habsburkové nabýli koupi.

Poloha, rozsah a podoba. Rozevřete ruce ve směru nejvých. a nejzáp. pomezí tyrolského! S kterými zeměmi hraničí Tyroly? Jak daleko je z Brna do Innsbrucka? Po kterých železnicích jelo by se z Prahy na jezero Gardské? Oč mají na jez. Bodamském později poledne než ve Vídni?

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 28—30., 39. a 46.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Tyroly mají pro množství ledovcův a věčného sněhu půdy neplodné nejvíce v mocnářství (sk. 20%); nejúrodnější jsou údolí jižní, v nichž kvete zahradnictví, vinařství i hedbávnictví, ve středním a severním Tyrolsku chov skotu v mocnářství nejlepšího; soli dobývají u Hallu; průmyslem vyniká Vorarlbersko.

Tyrolané jsou Němci (59%) a Italiáni (41%) víry katolické.

M i s t o p i s.

V Tyrolsku: **Innsbruck** (21 t.), město hlavní v místě obchodu příhodném (Inn - Brenner); císařský hrad, v jehož chrámu náhrobek císaře Maxmiliána I., četnými sochami kovovými ozdobený, náhrobek arciknížete Ferdinanda i manželky jeho Filipiny Welserovy, mramorová socha rekovaného Ondřeje Hofra; universita, museum (Ferdinandum); nedaleko Martin-ské stěny zámek Ambras.

Hall, značné solivarny; **Kufstein** s pevností nad výtokem innským do Bavor; ves Fend v horním údolí cítském, nejvyšší obydlené místo v Evropě (1900 m); **Brixen**, sídlo biskupské, čilý obchod; **Trident** (20 t.), sídlo biskupské, půvabnými letohrádky obklopené; **Bolzano** (Botzen 11 t.) má příjemné podnebí a polohu rozkošnou i pro obchod výhodnou (Brenner-Adiže); **Roveredo**, hlavní výroba hedbáví, obchod s látkami hedbávnými a s jižním ovocem; **Riva**, italskou vegetací obklopená.

Ve Vorarlbersku: **Bregenz**, sídlo sněmu vorarlberského; Feldkirch a Dornbirn, města průmyslová (bavlnické továrny); ve Feldkirchu sídlí generalní vikář biskupa brixenského.

8. Vévodství Štýrské.

(22.450 km^2 — 1,213.600 obyv. — 54 na 1 km^2).

Dějiny viz str. 53., 54. 91. 8.!

Poloha, rozsah a podoba. Ukažte směr, ve kterém je Štýrský Hradec? O kolik stupňů jižní mez štýrská jest blíže k rovníku než severní česká a který následek má to pro výšku poledního slunce v týchž dvou místech? Která země velikostí rovná se téměř Štýrsku? Čemu podobá se půdorys Štýrska?

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 29—31., 36. a 39—41.!

Buhatstvo přírodní a živnosti. Nejúrodnější krajiny provázejí Muru i Savu; nerostů má země hojnost: železa dobývá více než $\frac{2}{3}$ všeho výtěžku rakouského, najmě z Krušné hory (Erzberg), jež dává ročně 900.000 q rudy, uhlí z bání voitsberských (z. od Hradce) a chrašnických (z. od Celje). Rolnictví a vinařství kvete ve Štýrsku dolním, chov dobytka a železářství (Mariazell, Eisenerz, Vordernberg a j.) v horním; ocelové zboží těší se pověsti světové. Nejdůležitější města obchodní: Hradec, Most n. M. a Maribor.

Národnosti jest obyvatelstvo německé (67%) a slovinské (33%), víry katolické.

Místopis.

HLAVNÍ MĚSTO: (**Štýrský Hradec**) Graz 98 t.), téměř prostřed země, na úpatí opevněného vrchu Schlossberka, odkud rozkošná podívaná; technické vysoké školy Joanneum, znamenité přírodnické a technologické sbírky, mauzoleum císaře Ferdinanda II., čilý obchod i průmysyl.

Aussee, solivarny. Mariazell, nejslavnější poutnické místo rakouské, veliké slévárny. Na úpatí Krušné hory Eisenerz a Vordernberg, města s velikými dílnami železář-

skými. Bruck n./M., v krajině v Rakousku nejlesnatější (lesu 75%, plodné půdy). Lubno (Leoben), c. k. hornická akademie, doly uhelné, čilý obchod. Gleichenberg v krásné krajině, hlučné lázeňské místo. Maribor (Marburg 18 t.), obklopeno vinicemi, sídlo biskupa labudského. Ptuj (Pettau), římské a staroslovanské starožitnosti, vinice. Celje (Cilli), druhdy sídlo mocných hrabat Celských. Laško (Tüffer), teplice. Rogatec (Rohitsch), kyselka.

9. Vévodství Korutanské.

(10.400 km^2 — 349 t. obyv. — 34 na 1 km^2 .)

Dějiny. Viz str. 53., 54., 91. a 8.!

Poloha rozsahu i podoba. S kterým městem českým má Celovec touž z. d.? S kterými zeměmi Korutany hraničí? Přirovnejte k sobě největší délku a šířku korutanskou! Kolikery Korutany bylo by lze učiniti z Moravy, kolikery z Čech? Které země rakouské rozsahem jsou Korutansku nejbliže? Čemu podobá se půdorys Korutanska?

Bohatstvo přírodní a živnosti. Nejúrodnější kraj rozložen jest nad dolní Krkou a Labudou; obilí jest nedostatek, chov dobytka pěkný, včelařství na vysokém stupni; ve výtěžku nerostů první místo má olovo (v Bleiberku) a železo (v Krušné hoře huttenberské); výtěžek olova rovná se skoro dvěma třetinám všeho výtěžku rakousko-uberského.

Obyvatelstvo jest národnosti německé (71 %) a slovinské (29%), víry katolické.

M i s t o p i s.

Hlavní město **Celovec** (Klagenfurt 19 t.), středisko železniční, sídlo biskupa krckého; na s. S v. Vid, sklad železa; mezi Sv. Videm a Celovcem „Gospovetsko polje“, kde dálo se nastolování vévod korutanských. U dolní Labudy Sv. Pavél, opatství benediktinské, hrobky několika členů rodiny Habsburské. Bělák (Villach), na rozhraní Korutanska horního a dolního, hlavní sklad olova; Bleiberg, nejdůležitější báň olověně v říši.

10. Vévodství Krajinské.

(10.000 km^2 — 481 t. obyv. ; 48 na 1 km^2 .)

Dějiny viz str. 53., 54., 91., 8.!

Poloha, rozsah i podoba. S kterým městem českým Lublaň má touž z. d.? O kolik stupňů Lublaň leží jižněji než Praha? Kolik hodin jest v Lublani, je-li v Praze poledne? Oč je tam slunce výše než v Praze? Které země rakouské jsou menší než Krajina? Čemu podobá se půdorys Krajiny?

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 30., 31., 33., 34., 36., 41., 47.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Nejúrodnější jest země v údolích, předem v údolí vepavském, jež má podnebí i rostliny italské (oliva, fík, réva); ostatní Krajina jest drsna buď od vysoké polohy, buď od bory, jež honí se po půdě krasové. Živnosti nemají důležitosti; vyniká jen včelařství a dobývání rtuti v Idrii, odkudž Rakousko-Uhersko má skoro všechnu svou rtut.

Obyvatelé jsou Slovinci (98%) a Němci (2%) víry katolické.

Krajina dělí se na horní, vniterní a dolní.

Místo pís.

Hlavní město **Lublaň** (Laibach 26 t.), město pěkné a živé obchodem; v okolí dobývají mnoho rašelin; stavby nákolné. **Idrija**, proslulé doly rtuťové (od r. 1506.). **Vipava** (Wipach) krajinský „ráj“, sady, vinice. **Postojná** (Adelsberg), proslulá blízkou jeskyní krápníkovou; okres má nejvíce luk v Rakousku (28%). **Kočevje** (Gottschee), obyvatelstvo německé. **Nové Město** (Rudolfswert), u něho lázně. **Toplica**. **Krško** (Gurkfeld) v úrodné rovině, římské starožitnosti. **Kamník** (Stein), průmyslové a obchodní místo v překrásné poloze. **Kraň** (Krainburg), druhdy snad sídlo markrabí krajinských. **Bled** (Veldes), ves u krásného jezera. **Bledského**, jázne teplé i studené.

II. Přímoří.

(8.000 km² — 648 t. obyv. — 80 na 1 km².)

Dějiny. Terst dal se pod ochranu Habsburků r. 1386.; Goricka s částí Istrije nabyl Maxmilián I. dědictvím.

Poloha, rozsah i podoba. Přímoří dělí se na 3 díly: 1. knížecí hrabství Goricko-Gradiscké, jehož sněm zasedá v Gorici; 2. Terst s okolím, sněmem jest zastupitelstvo terstské; 3. markrabství Istrijské s ostrovy Kvarnerskými: Lošiní, Cresem a Krkem; sněm rokuje v Porčici (Parenzo); avšak místodržitelství jest jediné a sídlí v Terstu.

Jak daleko je do Terstu z Prahy, z Brna, z Vídně, z Innsbrucka, ze Lvova? Po kterých železnicích jelo by se do Terstu z Opavy? Jaký půdorys má Istrije a záliv Terstský?

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 30., 34., 36., 46.

Bohatstvo přírodní a živnosti. Přímoří jest největším dílem země málo úrodná a na krasové Istrii od prudké bory i drsná; avšak v nížince dolní Soče, v západních údolích istrijských a na všem pomoří daří se všeliké ovoce jižní i vinná réva; ze živností na předním místě jest plavba a stavění lodí, v Goricku hedbávnictví.

Obyvatelé jsou většinou Slované, menšinou (asi 40%) Italiáni; v severních částech bydlí Slovinci, na Istrii Charváti, v Terstu také něco Němcův.

M i s t o p i s.

a) V Goricku a Gradiscku: **Gorice** (Hořice 21 t.), hlavní město v krajině podnebí veleprjemného, sídlo arcibiskupské; Oglej (Aquilea), druhdy hlučný obchod a sídlo patriarchy, teď místo nepatrné, jež z dob své slávy honosí se velikým chrámem a římskými starožitnostmi. Gradiska (Hradiště) opodál Gorice, starý hrad.

b) V území terstském: **Terst** (75 t.), nejdůležitější přístav a druhé obchodní město říše, pročež sídlem konsulů všech znamenitějších státův obchodních i rakouského

Lloyd; velikolepé loděnice; sídlo místodržitelovo a biskupa koparského; akademie námořnická; od města na sz. u moře Miramare, skvostný zámek druhdy císaře mexického Maximiliana, nyní prince korunního; na s. od Terstu O b ě i n a, ves, proslavená tím, že z blízkého pahorku jest na Terst úchvatný pohled.

c) Na Istrii: Kopar (Capo d' Istria) a P i r a n o, velerozsáhlé solnice; Porěč (Parenzo), sídlo sněmu a biskupa; Rovigno (11 t.), důležitý přístav; **Pulja** (Pola 25 t.), hlavní válečný přístav celé říše, římské starožitnosti, z nichžto vyniká dobře zachovaný amfiteater; na ostrovech přístavná města: Krk (Veglia), Cres (Cherso) a Malý Lošiň (Lussin picolo).

Vytkněte města polohou důležitá vnitř i vně Alp! Srovnejte všechna města zemí alpských, mající nejméně 10 t. obyv., podle velikosti! Kterými drahami jelo by se z Vídni do Tersta, do Innsbrucka; z Tersta do Lince, do Innsbrucka?

12. Království Dalmatské.

(12.800 km^2 — 476 t. obyv.; 37 na 1 km^2 .)

Dějiny. Za stěhování Slovanů v Dalmácii usadili se Charváti; knížectví (později království) jejich těšilo se samostatností v IX.—XI. století, potom octlo se v poddanství maďarském, po bitvě na Kosovu (1389) v rukou republiky Benátské, s nížto přivtěleno k Rakousku (1797).

Poloha, rozsah i podoba. Dalmacie skládá se ze tří částí pevninských a z mnoha ostrovů.

Větší ostrovy jsou: Rab (Arbe), Pag (Pago), Vis (Lissa), Brač (Brazza), Hvar (Lessina) a Korčula (Curzola); z malých nejdůležitější jest Zlarin (před Šibeníkem), u něhož se loví korali.

Části pevninské jsou: Kotorisko, Dubrovnicko s ostrožnou Pelješcem (Pelješac, Sabioncello) a hlavní území.

Čím jsou tyto tři části od sebe odděleny? O kolik průměrů svých je slunce polední výše v Kotoru než v Šluknově?

Změřte přímku od ostrova Rabu až do nejjižnějšího cípu a přirovnejte ji ku vzdálenosti města Aše od hranic těšínských! Které země rakouské jsou menší než Dalmacie? Ve který tvar měřický zpodobuje se Dalmacie?

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 33., 34., 36., 37., 47.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Bohatství dalmatské zakládá se na četných výborných přístavech (viz str. 36.), při nichž záhy vznikla města, ježto však, nemajíce snadného spojení obchodního s pevninou, nemohou dobře prospívat. Vynikajíc podnebím italským, Dalmacie plodí mnoho vína (na Hvaru více než pětina půdy jest obrácena u vinice), jižní ovoce, ano i některé rostliny tropické, jako palmy, aloe a kaktusy; rybaření a plavba jest z hlavních pramenů výživy.

Obyvatelé jsou národnosti po výtce s r b s k o - ch a r - v á t s k é, po městech žije také něco Italiánův; víry Charváti a Italiáni jsou katolické, Srbové pravoslavné.

M i s t o p i s.

Hlavní město **Zader** (Zara 12 t.), opevněný přístav, na místě Jadery starořímské; sídlo arcibiskupské, krásná katedrala, výroba rosolky „maraschino“. **Š i b e n í k** (Sebenico), na svahu tak vystaven, že do vyšších ulic stoupá se po schodech, biskupství, chrám z nejkrásnějších v Dalmacii. **Splet** (Spalato 15 t.), největší a nejkrásnější v zemi. Staré město vystavěno na místě paláce druhdy Diokletianova, hlavní chrám stojí už 16 věkův a patří k nejvzácnějším stavbám římským a k nejkrásnějším chrámům rakouským. **D u b r o v n í k** (Ragusa), sídlo biskupské, býval samostatnou republikou, ze kteréž doby zůstalo několik nádherných budov; ulice úzké o strmých schodech, dlažba tak hladká, že se nejezdí ani koňmo ani kočárem. **K o t o r** (Cattaro), druhý přístav válečný a nejpevnější v Rakousku, čilý obchod s Černou Horou. **Spuž** (Spizza), nejjižnější město rakouské.

Na ostrovech stejnojmenná města: na Rabu R a b, na Pagu P a g atd.; u V i s a l o v sardelí, slavná bitva námořní roku 1866.

13. Království Haličské.

(78.500 km^2 — 5,960 t. obyv.; 76 na 1 km^2 .)

Dějiny. Jméno má země po hradu Haliči nad Dněstem. Za středověku Haliče část západní náležela ku království Polskému, východní s počátku byla knížectvím ruským, od polovice XIV. stol. zemí polskou. Za českých Boleslavův v X. stol. byvši sloučena s knížectvím Českým a za Andegavce Ludvíka na krátký čas s Uhrami, dostala se do stálého svazku s Rakouskem r. 1772, při prvním dělení Polské říše; Krakov s okolím připadl teprve 1846. našemu mocnářství.

Poloha, rozsah i podoba. Ve kterém směru leží Lvov? S kterým městem českým má Krakov touž z. š., s kterým slezským Lvov? S kterými zeměmi hraničí Halič? Kterému státu Halič jest nejvíce otevřena? Změřte největší délku a šířku Haliče a přirovnejte je k týmž rozměrům Čech! Kterým třem zemím rovná se Halič rozsahem?

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 21—24., 43., 44., 49.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Předním bohatstvem jest obilí z úrodné půdy v sv. části na planině Podolské, chov velečetného skotu i koní, jichž má nejvíce v říši, sůl (nad 1 mill. q = sk. 25% výtěžku říšského) a petrolej; vinic není; středem průmyslu i obchodu jest Lvov a Krakov.

Národnosti jest obyvatelstvo rovnou měrou polské, v Haliči západní, a maloruské, v Haliči východní; víry Poláci jsou katolické, Malorusové řecké sjednocené; mezi oběma žijí četní židé (11%).

M i s t o p i s.

Hlavní město: **Lvov** (Lemberg 110 t.), krásné chrámy, pěkná radnice, universita, technika, bohaté museum, sídlo tří arcibiskupův (římsko-, řecko- i arménsko-katolického). Druhé město haličské jest **Krakov** (66 t.), druhdy sídlo a město korunovační králů polských; královský zámek na Vaveli; universita, biskupství, v hlavním chrámu nádherné pomníky a hrobky (Soběského, Poňatovského, Kościuszka a j.); „Súkeníky“, gotické loubí ze XIV. stol. na hlavním náměstí. **Biala** nad říčkou stejnojmennou, kvete průmyslem vlnař-

ským; Bochnia a Vělička na v. od Krakova, velebohaté doly solné; báně věličské nemají v Evropě sobě rovných ani bohatstvem ani krásou podzemních dílen; pracuje se v nich od r. 1240. a vytěžilo se již kolem 300 mill. q; doly v Bochni a Stebníku (u Drohobycě) nehrubě jsou menší. **Tarnov** (25 t.), biskupství, chrám s pěknými pomníky. **Přemyšl** (22 t.), z nejstarších a nejslavnějších měst haličských, sídlo biskupa římskokatolického a řeckokatolického. Drohobycz, na z. odtud až k Sanoku nad Sanem velebohatá ložiska petrolejová. **Stanislavov** (19 t.), město obchodní; **Kolomyje** (23 t.), kvetoucí hrnčířství; Sňatyn, obchod s dobytkem, jirchářství; **Tarnopol** (26 t.) v úrodné krajině, veliké trhy koňské; **Złotów**, čilý obchod s dřívím do Gdanska; **Brody** (20 t.), obchod s Ruskem.

14. Vévodství Bukovinské.

(10.450 km^2 — 572 t. obyv.; 55 na 1 km^2 .)

Dějiny. Jméno má země prý po Bukovovi, prvním svém správci rakouském; jinak vysvětluje se název sám: bukovina = les bukový. Bukoviny nabylo Rakousko r. 1775. od Turecka.

Poloha, rozsah i podoba. S kterou zemí jinou má Bukovina skoro touž z. š.? Kolik hodin mají v Sučavě, je-li v Plzni 5 hod. odpoledne? Kterým zemím Bukovina rozsahem téměř se rovná?

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 24. a 43.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Hlavními plodinami jest dříví a obilí, také chov domácích zvířat, zvláště koní jest kvetoucí.

Obyvatelstvo jest velmi pestro národností i věrou; nejčetnější jsou Malorusové (41%) a Rumuni (39%); kromě nich Němci, Poláci, Arméni, Čechoslovani.

Víry jest nejvalnější část obyvatelstva řeckovýchodní (73%), pak židovské (12%) a katolické.

M i s t o p i s.

Hlavní město **Černovice** (46 t.), německá universita, sídlo arcibiskupa řeckovýchodního, čilý obchod s Rusí a Rumunskem.

R a d o v e c, druhdy sídlo biskupské; veliký státní hřebčinec koní arabských. **Sučava** (10 t.), hlavní sídlo pravoslavných Arménův, druhdy hlavní město multanských knížat; hrob Jana Novského, patrona nesjednocených, a tudiž hlučné pouti a trhy.

Vsi bukovinské jsou velmi rozptýleny, nejvíce Kučurmaré (na sz. od Sereta).

II. Koruna uherská.

1. Království Uherské (se Sedmihradskem a Rjekou).

(280.420 km^2 — 13,834 t. obyv. — 49 na 1 km^2 .)

Dějiny.

Jméno má země po národě uherském anebo maďarském. Nejstarší děje uherské až do příchodu Maďarů viz na str. 53. a 54.! Maďaři, usadivše se asi r. 890. pod vůdcovstvím chagana svého Arpáda v nížinách uherských, provozovali potom ještě drahný čas loupeže po západní Evropě, až dokonale jsou poraženi od Oty Velikého nad Lechem r. 955. Od té doby přivyalí si krotšímu způsobu života a sv. Štěpán (995—1038.) zavedl u nich křesťanství i pořádek vedle příkladu zemí českých a německých; za to od papeže obdržel korunu královskou (1000). Po jeho smrti propukly v Uhrách veliké nepokoje domácí, za nichž království zveličeno bylo sice o země charvátské (1091), ale zpupní magnati vynutili na Ondřejovi II. r. 1222. zlatou bullu, jížto moc panovnickou po své vůli obmezili. Ve XII. věku přistěhovali se do Sedmihradu němečtí Sasové, a jiní Němci přišli do Spiše i Sedmihradu zvlášt hojným počtem za příznivce svého Bely IV. Za téhož krále vtrhli do Uher Tataři a krutě poplenili zemi (1241); po brzkém odchodu jejich Bela staral se jak moha o pořádek, ale nepřátelstvím proti Přemyslu Otakarovi II. často z péče té se vytrhoval. R. 1301. vymřeli Arpádovci a po několikaletých různících dosedl na trůn Karol Robert z rodu Anjouského a po něm jeho syn **Ludvík Veliký** (1342—1382.), vrstevník českého krále Karla I. Ludvík byl svého času nejmocnější panovník evropský, vládna Polsku i Haliči a sousedním zemím na poloostrově Balkánském, kdež tehdy pevně se usazovali sveřepí Turci.

Zef Ludvíkův a jeho nástupce Zikmund Lucemburský, potom také král český a císař německý, pozbyl Haliče proti

králi polskému a poražen jest od Turkův blíž Nikopole (1396), čímž ztraceny jsou země balkánské. Po jeho smrti v Uhrách a zároveň v Čechách i v obojích Rakousích korunu měli Albrecht I. a po něm jeho syn Ladislav Pohrobek z domu Habsburského, ale vládu v Uhrách provozoval Jan Huňad, slavný obhájce Bělehradu proti Turkům. Ladislav zemřel 1457, a Maďaři povolali na trůn Huňadova syna **Matiáše Korvína**, jenž mečem i lští odňal Jiří Poděbradskému a nástupci jeho Vladislavu Jagjelovci Moravu, Slezsku i Lužici a císaři Fridrichovi III. Dolní Rakousy.

Po smrti Matiášově Uhři dali korunu Vladislavovi, králi českému, a po něm jeho synu Ludvíkovi II. Za vlády jejich magnati uherští působili nesmírné zmatky v zemi, a Ludvík II. v nejlepším věku pozbyl života v bitvě moháčské se sultánem Solimanem r. 1526. Dědicem jeho stal se **Ferdinand I.** z rodiny **Habsburské** (str. 9.) R. 1867. Uhry nabyla plné samosprávy a s nimi sloučeny Rjeka i bývalé velkoknížectví Sedmihradské, jež tím přestalo být zvláštní politickou zemí; odtud říše naše má jméno **monarchie Rakousko-Uherská**.

a) Vlastní Uhry.

Poloha, rozsah a podoba. Rozevřete ruce ve směru nejsevernějšího a nejjižnějšího místa uherského! Jmenujte přirozené i politické hranice uherské! Změřte největší délku i šířku země a přirovnejte je k týmž rozměrům své vlasti! Kolikery Čechy (Morava) vyrovnaly by se rozsahem Uhrám? Uhry se Sedmihradskem mají podobu čáry vejčité, na užším konci na jedné straně poněkud vykrojené!

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 21—26., 30., 31., 37—44., 48.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Království Uherské patří k zemím v Evropě nejbohatším. Hlavní živností jest *rolnictví*, a výtěžek obilí, ač půdy nevyužitkuje se měrou náležitou, vždy převyšuje domácí spotřebu; vinařství jest nejlepší a nejrozsáhlejší v říši; z obchodních rostlin pěstují výborný tabák a konopí. Na pustých popásají se neprehledná stáda skotu dlouhorohého, bravu i vytrvalých koní, v doubravách a bařinatých krajinách přečetný dobytek veprrový. V jezeře Blatenském, v Dunaji, v Tise a v Popradu

loví velechutné ryby. Lesů jest hojnost v Karpatech, ale cítelný nedostatek v nížinách.

V rozmanitosti a množství *nerostův* jen Čechy s Uhrami měřiti se mohou a drahými kovy Uhry stojí jen za Rusí; také železa, mědi, drahokamův, uhlí a soli (v Marmaroši) jest hojnost, ale těží se jich měrou skrovou.

Průmysl zvelebuje se vůčihledě, dosud však nedostačuje spotřebě domácí; *obchod* má přirozených drah nad obyčej, ale silnic i železnic nedostatek; vyváží: obilí, mouku, víno, domácí zvířata, kovy; dováží: kromě zboží osadního téměř všechny předměty průmyslné.

Hlavní střediska průmyslu i obchodu jsou: Buda-Pešt, Temešvár, Debrecín, Segedin a Prešpurk.

V obyvatelstvě zastoupeni jsou velmi různí národové: Maďaři (47%), Slováci (15%), Rumuni (15%), Němci (13%), Charváti a Srbové, Malorusové, Slovinci, cikáni a jiní; stejně pestro jest obyvatelstvo věrou: většina hlásí se k katolictví římskému liturgie latinské i řeckosjednocené, ostatní k církvi řeckovýchodní, evangelické, židovské a j.

M i s t o p i s .

a) Kraj před Dunajem (13 komitátův).

Buda-Pešt (370 t.), město hlavní, sídlo královské, ústřední tepna všeho ochodu. Budín jest pevnost na vrchu na pravém břehu dunajském, Pešt, původně osada slovanská, v nížině na břehu levém; obě části spojeny jsou třemi mosty, z nichžto železný vyniká velikolepostí. V Budíně: královský hrad, v jehož chrámě říšské klenoty; podunajská loděnice, teplé sirné lázně, v okolí výtečné vinice. V Pešti: krásná náměstí a mnoho velikolepých budov, zejména národní museum, synagoga, sněmovna, universita a j.

Na sv. od Pešti krásný královský letohrad J edlov (Gödöllö). **Prešpurk** (50 t.), za dob tureckých město korunovační a sněmovní. **Ostřehom** (Gran), sídlo arcibiskupa primasa, nádherný dom. **Vácov**, nad ohbí dunajskou, biskupství, věznice. **Nitra**, bývalé sídlo údělných knížat moravských, nyní

stolec biskupský; na sv. nad Váhem slavné lázeňské město Píšťany; k s. Trenčín, v stolici Trenčínské, hrad na vysoké skále; na sv. lázně Teplice. Nad Hronem: Báninská Bystrice (Neusohl), výroba zboží měděného a železného; Kremnice a Štavnice (Schemnitz), bohaté báně zlaté i stříbrné; v Kremnici mincovna, v Štavnici akademie lesnická i hornická. Na jv. od Budapešti Kečkemet (50 t.) v širé pustě; na jz. Kalocha, sídlo arcibiskupské; jv. Subotica (Maria-Theresiopol 62 t.), čilý obchod; Zenta, ves proti ústí marošskému, nejslavnější vítězství Eugena Savojského (1697); na j. Titel, loděnice; k z. Nový Sad (21 t.), největší město srbské v Uhrách, sídlo biskupa pravoslavného, z nejdůležitějších měst obchodních; Zembor (25), město obchodní na železnici a blíže průplavu Františkova.

β) Kraj za Dunajem (11 komitátů v).

Rusta Šoproň (Oedenburg), obě na z. od jezera Neziderského, proslulé víinem; Uherské Staré Hrady nad Litavou, hospodářská akademie; Mošon (Wieselburg) a Ráb, čilá města obchodem obilním; v Rábu sídlo biskupské se starobylým domem; Komárno, pevnost na Velikém ostrově Žitném; na jz. Hora sv. Martina, arciopatství s pravomocí biskupskou; jv. Královský Bělehrad (Stuhlweißenburg 26 t.), starobylé město korunovační; j. Seksárd, proslulé vinařství; j. Moháč, bitvy 1526. a 1687.; jz. Viláň, výtečné víno; sv. Pětikostelí (Fünfkirchen, Péč 30 t.), biskupství, báně uhelné; téměř na z. Síget, proslavený Mikulášem Zriňským (1566); sz. Veliká Kaniže, obchod s obilím a vepřovým dobytkem; sz. Svatý Gotthard, opatství, bitva r. 1664.; skoro s. Kysek (Güns), kvete sadařstvím a vinařstvím, obležen od Turků 1532.; blíž Blatenského jezera: Bezprým, sídlo biskupské, krásný dom, vítězství Štěpána Svatého; jz. Füred, slavné lázně.

γ) Kraj před Tisou (10 komitátů v).

Kešmark, v stolici Spišské, čilý obchod, starý hrad; jv. Prešov (Eperies), biskupství, v sousedstvu veliká ložiska

soli a naleziště opálův; j. **Košice** (Kaschau 26 t.), nejvýchodnější město slovenské, biskupství, obchod velmi čilý; z. **Smolník** (Schmöllnitz), v okolí báně zlaté, stříbrné i měděné a krápníková jeskyně Bradlo, největší v Evropě, proslulá vzácnými památkami archaeologickými; jz. **Roznov**, biskupství; jv. **Tokaj** nad Tisou, proslulý nejlepším uher-ským vímem; z. **Miškovec** (Miskolcz 24 t.), nejlepší pšenice, četné vinice, hlučný obchod; jz. **Jager** (Erlau 21 t.), arcibiskupství, bohatá knihovna vzácných děl, pěkný dom a zámek; vinice, čilý obchod; jz. nad Žádvoou **Jas-Beréň** (22 t.), tam prý Attila pohřben; nad Latorci **Mukáčov** (Munkács), na „cestě maďarské“.

δ) Kraj za Tisou (14 komitátův).

Německý **Sátmar** (Szatmar - Nemethi 20 t.) nad Samoší, biskupství; jz. v širé stepi **Debrecín** (52 t.), veliké vesnici podobný, obchod po Buda-Pešti nejčilejší; jv. **Veliký Varadin** na Rychlé Körösi (31 t.), z nejstarších měst uher-ských, dvoje biskupství, bohaté vinicemi, obilím a obchodem; na z. nad Tisou **Solnok**, bohatá skladiště zboží; jv. **Bekes** (33 t.), bohatý obilím; j. **Čába** (32 t.), největší ves uher-ská; jv. **Vášárhely** (51 t.) v krajině bařinaté, největší městys uher-ský, obchod s dobytkem; jz. **Segedin** (74 t.), město v Uhrách po Buda-Pešti největší a z nejdůležitějších po stránce obchodní, hlavní loděnice potiská, továrny tabákové, výroba mýdla; nad Maroší: **Makó** (30 t.), hlučné trhy dobytí a obilní; v. **Arad** (37 t.), biskupství řeckovýchodní; v. **Meneš**, proslulé víno; sv. **Világos**, porážka Maďarův r. 1849.; jz. **Temešvár** (34 t.) pevné a největší město veleúrodného Banátu, biskupství; z. **Veliká Kikinda** a jižnější **Veliký Bečkerek** položeny jsouce v krajině přeúrodné vynikají těžením obilí a obchodem obilním i dobytčím; téměř na j. **Pančevo**, čilý obchod s blízkým Bělehradem, chov bourců; sv. **Vršec** (22 t.), biskupství řeckovýchodní, v okolí hojně vinice a chov bourců; opodál města „římský val“; v. **Steierdorf**, bohaté doly výtečného uhlí; jz. **Oravice**, báně drahých kovův a mědi;

jz. Baziáš stanice železniční i podunajská; sk. na v. Mehadia, proslavené lázně Herkulovy.

b) **Rjeka** (Fiume) s okolím, uherské přímoří, jež spravuje zvláštní guvernér, uherskému ministerstvu podřízený; město zvelebuje se vůčihledě jako vývoziště plodin uherských a charvátskoslavonských; důležitý průmysl.

c) **Velkoknížectví Sedmihradské** (15 komitátův).

(55.700 km^2 — 2,084 t. obyv. — 37 na 1 km^2 .)

Poloha, rozsah a podoba. Na kterou stranu leží Brašov? Který jest rozdíl časový mezi Plzní a Brašovem? Na kterou stranu Sedmihradsko jest otevřeno? Které zemi Sedmihradsko jest nejbližší rozsahem? Které podobá se členitostí kolmou? Čemu podobá se půdorys Sedmihradska?

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 24—26. a 43.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. V Sedmihradech chovu zvířat hospodářských, zvláště koní a bravu, věnuje se větší píle než rolnictví, jehož výtěžek nedostačuje domácí spotřebě; naproti tomu země vyniká hojností vzácných kovů, přede vším **zlata**, jehož těží více, než všechno ostatní Rakousko-Uhersko, a neobyčejným bohatstvem soli (Ujvár nad Maroší). Přední města průmyslová i obchodní jsou Brašov a Sibiň.

Obyvatelstvo jest národnosti různé: Rumuni (nad 60%), Maďaři a Sékelové (asi 20%), Němci (asi 10%), cikáni, Arméni a jiní; nemenší různost jest u výše: nejčetnější jsou katolíci všech ritů (nad 40%), pak řečtí nesjednocení (30%), evangelíci (23%), unitáři, židé a j.

M i s t o p i s.

Bystřice, v zemi Sasův, přední tržiště vnitrozemské; jz. Ujvár nad Samoší, město arménské, sídlo řeckokatolického biskupa; jz. Kljuž (Klausenburg 31 t.), univerzita, rodiště Matiáše Korvina; j. Torda, ložiska solná; v sedmihradském Rudohoří Abrud-Báňa a Zalatna, bohaté doly zlaté, u Zalatny také stříbrné; jv. Karlův Bělehrad (Karlsburg), pevnost, biskupství katolické, v chrámě

kathedralním hrobky knížat sedmihradských; sv. Ujvár nad Maroší, velebohaté doly solné; sv. Vášarhely nad Maroší, přední město sékelské, veliká knihovna; jz. Mediáš, v krajině bohaté obilím a vínem; z. Blaž (Blasendorf), sídlo arcibiskupa řeckokatolického; v jv. cípu země **Brašov** (Kronstadt 30 t.), největší v Sedmihradech, přední město průmyslné i obchodní; sz. na Kokele Fagaraš, proslulý tabákem; z. **Sibiň** (Hermannstadt 20 t.), sídlo arcibiskupa řeckovýchodního a superintendentovo, četné školy střední, bohatý obchod a průmysl; na z. Vajda Huňad, velikolepý rodný hrad Huňadovcův.

2. Království Charvátskoslavonské (8 komitátův a 6 okresův).

(43.600 km^2 — 1,900 t. obyv. — 44 na 1 km^2 .)

Děje. Jméno má země po svém obyvatelstvu. V nynějších svých vlastech Charváti usadili se v VII. stol. Trvavše napřed v poddanství byzantském, potom pod žezlem Karlovcův, nabyla plné samostatnosti teprve na počátku X. věku; za největšího rozkvětu říše jejich nesahala přes meze dnešní Dalmacie, Bosny a Charvátskoslavonska. R. 1091. přivtěleno Charvátsko k Uhrám; Srbové přistěhovali se do Slavonie r. 1690.

O poloze, rozsahu a podobě. Jak daleko je z Prahy do Záhřeba? Kterými železnicemi jelo by se tam z Plzně? Je-li v Karlovicích 3 h. odpoledne, kolik hodin mají v Chebě? Které země rakouské jsou větší než Charvátsko-Slavonsko? Čemu podobá se půdorys té země?

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 31., 34., 35., 40., 41. a 47.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Meziříčí dravskosavské vyniká půdou úrodnou, obilím a výtečnou révou, za Savou zvedá se neúrodný Kras; živnosti téměř všechny jsou dosud na stupni nízkém, jen lesů, vinic a sadů pečlivě si hledí. Přední tržiště jsou: Záhřeb, Varazdin a Sisek.

Obyvatelé jsou katoličtí Charváti na západě (asi 64%) a pravoslavní Srbové ve Slavonsku středním a východním (asi 26%); kromě nich Němci (4%), Maďaři a j.

M i s t o p i s .

Záhřeb (Agram 30 t.), na Savě, město hlavní a průmyslem nejpřednější; sídlo arcibiskupské, universita, akademie věd, národní museum; u moře nehlavné přístavy: Karlobažský, Siň (Zengg) a Královinský (Porto Ré); na Kupě Karlavec (Karlstadt), sídlo řeckokatolického biskupa, důležité tržiště obilní, výroba rosolky; na jv. na Savě Sisek (římská Siscia), nad ústím kupským, předuležité město pro obchod obilní, čilá plavba; jv. nad Unou Kostajnice, hlavní tržiště pro Bosnu; v. nad Savou Gradiska Stará, pevnost; na s. Pakrac, sídlo biskupa řeckovýchodního; sk. na v. Požega, vyniká pěstováním tabáku a bourců; jv. nad Savou Brod, pevnost, čilý obchod; sv. Jakovo, sídlo biskupské; jv. nad Savou Mitrovice, ves se zříceninami římského Sirmia, po němž východní kout Slavonska sluje Srém; nad Dunajem a blíž ústí savského Zemun (Semlin), proti Bělehradu, důležitý obchod s půrostrovem Balkánským; Slankamen, proti ústí tiskému, vítězství Eugena Savojského (1691.); na z. Karlovice, sídlo pravoslavného patriarchy a „sabora“ (církevního sněmu pravoslavného); mír r. 1699.; na svazích sousední Frušky výborné vinice; sz. Petrovaradin, z nejdůležitějších pevností říše, bitva r. 1716.; na z. Vukovar, čilá plavba, chov bourců, vinařství; sz. nad Dravou Osék (Essek 18 t.), největší město slavonské, skladiště parolodní; dále k z. Moslavina, nejlepší víno charvátskoslavonské; Varaždin (11 t.), bohatý vinicemi; jz. Krapina, teplá vřídla, výroba zboží hrnčířského; sk. na v. Kříževce (Kreutz), sídlo biskupa řeckokatolického, hedbávnictví, vinařství.

Srovnejte města uherské koruny, která mají nejméně 20 t. obyv., podle velikosti! Kterými drahami jelo by se z Vršce do Prahy, ze Segedina do Rjeky, z Pešti do Brna, do Lvova, do Brašova?

III. Bosna s Hercegovinou.

(52 t. km^2 — 1,186 t. obyv. — 23 na 1 km^2 .)

Dějiny. Bosna i Hercegovina spolu se Srbskem na sklonku stěhování slovanského osazeny jsou od různých kmenů srbských, jižto však trvali pod panstvím cizím, hlavně byzantským, až založil jim samostatné knížectví Štěpán Nemanja (1159). Nástupcové jeho zvali se králi, později císaři a v prvé polovině XIV. věku vládli největšímu dílu půlostrova Balkánského; avšak nesvorností rodiny panující veliká tato říše se rozsula ještě téhož věku, a Bosna a 20 let po ní Hercegovina octly se brzy po vzetí Cařihradu v podruží tureckém. Z těžkého tohoto jha vytrženy jsou obecným povstáním (1871) a pomocí ruskou; po válce ujalo se obou zemí Rakousko-Uhersko, majíc k tomu svolení velmoci evropských (r. 1878).

Poloha, rozsah i podoba. Určete mathematickou polohu Bosny s Hercegovinou a zapamatujte si polohu Serajeva (36.º v. d. f. a 44.º s. š.). S kterými zeměmi Bosna a Hercegovina hraničí? S kterými zeměmi mají téměř týž rozsah? Čemu podobá se jejich půdorys?

O povrchu a vodstvu opakujte se str. 34., 41., 47. a 49.!

Bohatstvo přírodní a živnosti. Obě země bohaty jsou dubovými lesy, širými pastvinami, železem, stříbrem, solí a jinými nerosty, avšak obyvatelé teprve naváděti se musí k náležitému využitkování tohoto bohatstva. Hospodáři pěstují zvláště výtečný tabák a rozmanité ovoce, přede vším slívy, v Hercegovině také révu, z domácích zvířat nejvíce bravu; z řemeslných věcí vynikají různé pokryvky a koberce. Obchodu vláda nynější zřídila dosud železnice z Brodu do Serajeva, z Mostaru do Metkoviče a z Nového do Baňaluky.

Obyvatelé skoro všichni jsou Srbové a Charváti; co do víry rozestupují se na pravoslavné (asi 50%), na katolíky a na mohamedány (těchto asi $\frac{1}{2}$ milionu).

M i s t o p i s.

Serajev (26 t.), na vrchovisku bosenském, město hlavní a největší; sídlo nejvyšších úřadů a dvou arcibiskupův, katolického a pravoslavného; realné gymnasium, přední místo

obchodní i průmyslné; v něm jediná větší obec židovská (asi 3000) těch zemí. Nad Drinou Zvorník, důležitá pevnost, v sousedstvu doly olověné; skoro z. Dolní Tuzla a na sv. Bělinu, čilá města v úrodné rovině; sz. nad Savou Turecký Brod, východiště železnice do Serajeva; z. nad Unou Nový, počátek železnice k Baňaluce; jz. Bihač, pevnost; v. nad Vrbasem Baňaluka (11 t.), třetí město v těch stranách, teplá vřídla, památky římské; j. Jajce, druhdy sídlo panovníků bosenských; jv. Travnik, bývalé hlavní město bosenské; jz. Livno, na důležité cestě k moři do Spléta; jv. Mostar (13 t.) nad Neretvou, druhé město těch zemí a první v Hercegovině, kvete průmyslem i vinařstvím; jv. Třebině, na cestě do blízkého Dubrovníka.

Sestavte rakousko-uherská města: a) přímořská, b) poříčná, c) dle počtu obyvatelstva až do 40 t., d) hornická. Která země rakouská má nejvíce měst o 20 t. obyvatelích? Která z obou polovin říše má větší počet měst nejméně o 40 t. obyvatel? Kudy by se jelo ze Serajeva do Lvova, do Prahy, do Innsbrucka, do Pešti, do Černovic?

K. Státní ústrojí.

I. Ústava.

Rakousko s Uherskem spojeno jest v jediný stát touž dynastií a společnými záležitostmi, ostatně však každé má ústavu i správu zvláštní.

a) **Vrchní moc** státní má společný vládce císař rakouský a král uherský; trůn jest dědičný po meči i po přeslici v rodině Habsburskolotrinské.

Císař a král vykonává zákonodárnou moc za rozhodného spolupůsobení říšských a zemských zastupitelstev, bez jejichžto svolení žádný zákon ani se nedává ani se nemění; jest tudíž Rakousko-Uhersko monarchií konstituční.

b) **Zastupitelstva říšská a zemská.**

a) **V Rakousku.**

Zastupitelstvem říšským jest říšská rada, t. j. zastupitelstvo všech zemí rakouských.

Říšská rada skládá se ze sněmovny panské a poslanecké; členy panské sněmovny, ovšem i předsednictvo jejich, jmenuje císař, členy sněmovny poslanecké (353) volí země samy na 6 let, a předsednictvo ustanovují si poslancové. Říšskou radu svolává císař ku každoročnímu zasedání.

Před říšskou radu náleží 1. úmluvy zahraniční, 2. vojenství, 3. finance, 4. obchodní záležitosti říšské, 5. zdravotnictví, 6. práva občanská i poměry církevní a sčítání lidu, 7. zásadní ustanovení ve školství, 8. soudní zákonodárství a zřízení soudních i správních úřadů, 9. vzájemnost a povinnosti jednotlivých zemí i polovin říše a j.

K pravoplatnému usnášení potřebí jest, aby přítomno bylo v poslanecké sněmovně 100, v panské 40 členův, a rozhoduje se absolutní většinou přítomných; o proměně základních státních zákonů může díti se usnesení jen dvoutřetinovou většinou přítomných a v poslanecké sněmovně musí nejméně polovina všech členů vůbec přítomna být.

Zastupitelstvo zemské sluje sněm.

Sněmy zemské složeny jsou: 1. z arcibiskupův, z biskupův a rektorův universitních, jižto všichni mají hlas výřílní; 2. z poslanců za velkostatky; 3. z poslanců za města, městysy a průmyslová místa, 4. za obchodní a živnostenské komory a 5. za obce venkovské.

Poslanci volí se přímými volbami, jen poslanci za venkovské obce nepřímými, a to na 6 let; na touž dobu také císař jmenuje předsedu sněmovního, jenž má název v Čechách nejvyšší zemský maršálek, v Dolních Rakousích a Haliči zemský maršálek, v Dalmácii sněmovní předseda, jinde zemský hejtman; sněmy svolávají se každý rok.

V obor působnosti sněmovní přísluší věci, které

výslovně vyhrazeny nejsou říšské radě, jmenovitě záležitosti zemské (i finanční) a dozor na zastupitelstva okresní i obecní.

Správním a výkonným orgánem sněmu je *zemský výbor*, záležející z předsedy sněmovního a ze členů sněmem zvolených.

β) V Uhersku mají říšskou radu a sněm charvátsko-slavonský, neboť Sedmihrady jsou s Uhrami v zákonodárství i správě dokonale sloučeny, ale Charvátsko-Slavonsko má samosprávu ve věcech osvěty, vyučování a spravedlnosti.

Říšská rada zabývá se všemi záležitostmi Uher a Sedmihrad, vči Charvátsko-Slavonsku jen těmi, které jsou Uhrám a Charvátsko-Slavonsku společny; skládá se z tabule magnatů (vyšší sněmovna) a z tabule reprezentantů (nižší sněmovna 447 členů, z nichž 34 posláno od sněmu charvátsko-slavonského); poslancové voleni jsou na 3 léta. Ostatní poměry jsou jako v Rakousku.

Sněm charvátsko-slavonský volí se každý třetí rok, zasedá v Záhřebě a volí sám svého předsedu i místopředsedu.

γ) Delegace.

K vyřizování společných věcí a k zákonodárství jich se týkajícímu zřízeny jsou *dvě delegace*, rakouská i uherská, po 60 členech, z nichžto třetinu volí vyšší sněmovna, dvě třetiny poslanecká, a to na 1 rok; zasedají střídavě ve Vídni a Budapešti, radí se každá pro sebe a nálezy své vzkazují si písemně (*nuntium*); nevedla-li by trojí výměna nálezů k sjednocení, odhlasují za rovného počtu členů každé delegace společně o sporné věci.

Společné věci jsou: 1. zahraničné, 2. vojenské, vyjmouc povolování nováčkův a zákonodárství vojenské, 3. finance, pokud týkají se společných věcí.

Dle stejných, ale smluvených zásad vyřizují se také: věci obchodní, celnictví, zákony o nepřímých daních, mincovnictví a branná soustava.

Delegace mají právo zákonodárného počinu (iniciativy) a smějí společné ministerstvo pohnati k zodpovídání a dáti

v obžalobu; poněvadž delegace jsou jaksi výborem říšské rady, nemohou být rozpuštěny, leda by prve rozpuštěna byla říšská rada.

Členové delegace, říšské rady a zemských sněmů jsou z výkonu svých neodpovědní a nedotknutelní.

c) **Zastupitelstva okresní a obecní.**

a) V Rakousku.

Okresní zastupitelstva jsou jen v Čechách, v Haliči, ve Štýrsku a v Tyrolsku, volí se na tři léta a pečují o vnitřní zájmy svých okresů; správní a výkonnou moc má okresní výbor; starostu okresního potvrzuje císař pán.

Obecní zastupitelstva. Každá místní obec má zastupitelstvo obecní (městské) nebo výbor za orgán usnázející i dozorný a představenstvo nebo radu za orgán správní i výkonný ve všech věcech obecních. Výbor volí na 3 léta občané k volbě oprávnění, rada, jež z představeného (purkmistra) a ještě nejméně ze dvou členů se skládá, jmenována jest od výboru rovněž na tři roky; ve městech hlavních a některých jiných město rady mají magistrát.

Pravomocnost obce jest dvojí: 1. samostatná, jež vše zahrnuje, co dotýká se výhradně zájmův obecních (ku př. místní policie) a 2. přenesená, již vykonává představený (purkmistr) sám, ale k účelům správy státní (ku př. vybírá a odvádí přímé daně).

β) V Uhersku mají podobné zřízení komitátní a obecní s tím nejdůležitějším rozdílem, že komitáty a svobodná královská města (municipia) mají plnou samosprávu v záležitostech vnitřních, sprostředkují státní správu a smějí jednat také o zájmech zemských.

II. Státní správa.

a) Nejvyšší správa. Všechna správa státní má původ v císaři a králi a vykonává se od úřadů v jeho jméně. Ku přímé službě zeměpánově jest kabinetní a vojenská kan-

celář J. Veličenstva, óna pro civilní, tato pro vojenské věci. — Ministerstva za předsedání císařova nebo předsedy ministerského mívají společné porady o zájmech společných, zvlášt o návrzích zákonův.

b) Společná správa. K vyřizování společných záležitostí je společné troje ministerstvo, sídlící ve Vídni: 1. C. kr. ministerstvo císařského domu a zahraničních záležitostí, 2. c. kr. společné (nebo říšské) ministerstvo války, 3. c. kr. společné (nebo říšské) ministerstvo finanční.

K důkladnější správě **zahraničních věcí** zřízeny jsou v cizích státech vyslanectva, ku podpoře zájmův obchodních konsuláty.

Vojenství. *Válečná moc* dělí se na vojsko stálé, válečné loďstvo, zemskou obranu a domobranu.

Povinnost branná jest všeobecna a válečná služba trvá 12 let, a to: 10 let ve vojště stálém (3 léta ve vojště řadovém, 7 let v záloze) a 2 léta v zemské obraně, jež ustavovena jest ku podpoře stálého vojska za války.

Ze zálohy nahrazují se, kdo při stálém vojsku za války stali se neschopnými služby.

Domobrana, k níž náleží každý do 42. roku, má podporou býti vojsku stálému a zemské obraně, nepříteli-li by chtěl vniknouti do země nebo již vnikl.

Všeho vojska (stálého a zemské obrany) za míru je skoro 300.000, za války skoro 1,600.000. Nejdůležitější pevnosti: Osék, Petrovaradin, Temešvár, Komárno, Krakov; válečných lodí 70 (42 parníkův) s 9700 námořníky; nejdůležitější válečné přístavy: Pulja, Terst, Kotor, Zader a Vis.

Nejvyšším úřadem správním jest říšské ministerstvo války a generální dozorstvo; správa zemské obrany a domobrany vložena jest do rukou ministrův zemské obrany.

Říšské ministerstvo financí má na péči finanční věci Rakousku i Uhersku společné, společný nezaložený státní dluh a vrchní správu Bosny i Hercegoviny.

Náklad na společné věci hradí se takto: Od potřebné sumy napřed odečte se výtěžek celní, z ostatku 2% zaplatí Uhersko z výtěžku bývalé Vojenské Hranice, jež celá připojena jest k Uherské polovině říše, a zbytku 30% zapraví Uhersko, 70% Rakousko.

c) Rakouská správa státní.

Nejvyšším místem jest 7 c. k. ministerstev: vnitra, kultu i vyučování, obchodu, orby, zemské obrany, spravedlnosti a financí.

Co v nejvyšší instanci do pravomocnosti ministerstev vnitra, kultu i vyučování, zemské obrany, orby (vyjímajíc hornictví a státní statky) a částečně i obchodu (obchod i řemesla) náleží, to v jednotlivých zemích tvoří obor správy politické.

V jejím čele jest místodržitel (zemský předseda), pod jehož vedením stojí politické zemské úřady (c. kr. místodržitelství nebo zemské vlády, jakož druhá instance), jež i s místodržitelem podřízeni jsou přímo jmenovaným ministerstvům, avšak v disciplinární stránce jen ministerstvu vnitra.

Každá země rozdělena jest na okresy politické, jejichž politické zájmy obstarávají okresní hejtmanství jako první instance; těinto pro zdravotní službu přidání jsou lékaři, pro stavební záležitosti úředníci staviteleští, pro školské zájmy okresní školní rady atd.; z působnosti jejich vyňata jsou města s magistráty a ředitelstva středních škol, jež podřízena jsou přímo zemským úřadům.

Ministerstvo spravedlnosti má na péči jen administrativní stránku soudů; pod jeho dozorem jsou soudy, státní návladnictva a trestnice.

Všeobecné soudní úřady: Nejvyšší instancí a kassačním dvorem jest c. k. nejvyšší soudní dvůr ve Vídni, druhou instancí vrchní zemské soudy (Praha, Brno, Krakov, Lvov, Vídeň, Štýrský Hradec, Innsbruck, Terst, Zader), první instancí zemské a krajské soudy, soudy porotní (pro zločiny, na kteréž uloženy těžké tresty, pro politické a tiskem

spáchané zločiny a přečiny) a soudy okresní. Kromě toho jsou ještě soudy obchodní, vojenské a j.

K rozsouzení sporu o pravomocnost mezi soudními a správními úřady, mezi zastupitelstvy a nejvyššími vládními úřady a mezi samosprávnými úřady rozličných zemí, jakož i sporných záležitostí veřejného práva jest ustanoven říšský soud ve Vídni; vedle něho je správní soudní dvůr, k němuž obrací se ten, kdo rozsudkem některého správního úřadu ve svých právech má se za skrácena.

Finančnímu ministerstvu přísluší také vrchní správa solních dolů a solnic, podřízena jsou mu finanční zemská ředitelstva a finanční ředitelstva, na nichž závisí mnohé finanční úřady nižší: a) pro vyměřování přímé daně okresní hejtmanství (berní úřady I. instance, při nichž působí vrchní berní inspektoři nebo berní inspektoři) s četnými berními úřady; b) pro vyměřování nepřímé daně finanční okresní ředitelstva (na nichž závisí celní úřady, úřady pro potravní daň, finanční stráž a t. d.); c) zemské pokladny pro státní příjmy a vydání v jednotlivých zemích; d) finanční prokuratury v hlavních městech.

Kontrola veškerých státních účtů vznesena jest na c. k. nejvyšší účetní dvůr, jenž jest na ministerstvách nezávislý a jim na roveň postavený.

d) **Správa státní v Uhrách.**

V Uhersku jsou ministerstva jako v Rakousku, s tím však rozdílem, že jednak orba s obchodem do jedněch rukou jsou vloženy, jednak troje zvláštní ministerstvo je zřízeno: 1. veřejných prací a komunikace, 2. charvátsko-slavonské, jež jsou pouze prostředkujícími úřadem mezi J. Veličenstvem a Charvátsko-Slavonskem, žádné správní moci nemá, a 3. ministerstvo při nejvyšším dvoře J. Veličenstva ve Vídni, jež prostředuje styky rakouských a uherských ministerstev a J. Veličenstva s ministerstvem uherskými.

V účti **Charvátsko-Slavonsku** vztahuje se pravomoc uherských ministerstev jen na společné věci; pro zá-

ležitosti samosprávné má Charvátsko-Slavonsko svou vlastní král. zemskou vládu v Záhřebě, v jejímž čele stojí bán, odpovědný charvátskoslavonskému sněmu.

Ostatně správa státní vykonává se v Uhersku stejně, jako v Rakousku. Pro správní účely jest Uhersko rozděleno na komitáty, jejichž náčelníci slují vrchní župané a závisí přímo na ministerstvu; jim podřízeni jsou městožupané a purkmistři municipií, městožupanům stoliční soudcové.

Město **Rjeku s územím** spravuje král. gubernium, uher-ským ministerstvům přímo podřízené.

OBSAH.

	Str.
Předmluva	3
A. Moci nářství Rakousko-Uherského poloha, podoba i rozsah	5
I. Poloha	—
II. Podoba	6
a) Členitost vodorovná	6
b) Části politické	7
c) Vzrůst moci habsburské	8
d) Zeměpisné změny mocnářství Rak.-Uherského po r. 1526.	10
III. Rozsah říše i částí	11
B. Povrch a vodstvo	12
I. Obraz pověchný	—
II. Vysočina Česká	14
a) Přehled	—
b) Skupina Hercynská	15
c) Skupina Sudetská	17
d) Stupňovina Českomoravská	20
III. Karpaty	21
a) Přehled	—
b) Karpaty severozápadní	22
c) Karpaty střední	24
d) Karpaty jihovýchodní	—
IV. Alpy	26
a) Přehled	—
b) Alpy střední	28
c) Alpy východní	—
α) Pás ústřední	—
β) Pás severní	29
γ) Pás jižní	30
d) Předhory	—
e) Údolí	31

	Str.
f) Ledovce a strže	32
j) Živnosti	—
V. Kras	33
a) Přehled	—
b) Nejdůležitější části	—
VI. Nižiny	34
VII. Vodstvo	36
a) Moře	—
b) Řeky	37
Oblast moře Černého	—
α) Dunaj	—
β) Dněstr	43
γ) Styr	—
Oblast moře Baltského	44
Oblast moře Severního	—
Oblast moře Adriatského	46
Oblast vod ponorných	47
c) Jezera	—
d) Baňiny a slatiny	48
e) Prameny mineralné	49
C. Podnebi	—
D. Obyvatelstvo	52
I. Počet obyvatelstva prostý a průměrný	—
II. Obyvatelstvo dle národnosti	53
a) Obraz dějepisný	—
b) Obyvatelstva národnost a bydliště	54
III. Obyvatelstvo dle náboženství	57
E. Bohatstvo přírodní a živnosti	58
I. Hospodářství	—
II. Nerosty a jich těžení	61
III. Průmysl	—
IV. Obchod	65
a) Povaha obchodu	—
b) Prostředky dopravné	66
F. Osvěta	70
I. Správa církevní	—
II. Školství	71
J. Opakování a mistopis (Popis jednotlivých zemí)	73
I. Země rakouské	—
1. Království České	—
2. Markrabství Moravské	84
3. Vévodství Slezské	89

	Str.
4. Arciknížectví Dolnorakouské	91
5. " Hornorakouské	94
6. Vévodství Salcburské	95
7. Knížecí hrabství Tyrolské s Vorarlberskem	—
8. Vévodství Štyrské	97
9. " Korutanské	98
10. " Krajinské	99
11. Přímoří	100
12. Království Dalmatské	101
13. " Haličské	103
14. Vévodství Bukovinské	104
II. Koruna uherská	105
1. Království Uherské	—
a) Vlastní Uhry	106
b) Rjeka	110
c) Velkoknížectví Sedmihradské	—
2. Království Charvátsko-Slavonské	111
III. Bosna s Hercegovinou	113
K. Státní ústrojí	114
<i>I. Ústava</i>	—
<i>II. Státní správa</i>	117
Opravy	122